

1-БЎЛИМ

ПЕДАГОГИКАНИНГ УМУМИЙ АСОСЛАРИ.

1-мавзу: Педагогика предмети, мақсади ва вазифалари.

Режа

1. Педагогика фани ҳақида умумий тушунча.
2. Педагогиканинг асосий категориялари.
3. Педагогика фани тизими ва бошқа фанлар билан ўзаро боғлиқлиги.
4. Педагогика фанинг илмий-тадқиқот методлари.

Таълимий мақсад: Педагогика фани предмети ҳақида умумий тушунча бериш, педагогика фанининг объекти, унинг мақсад ва вазифалари, педагогика фанлари тизими ҳақида тушунча бериш.

Тарбияий мақсад: Педагогика фанининг жамият ва инсон ҳаётидаги туган ўрни, ўқитувчилик касбини эгаллашдаги ўрни.

Ривожлантирувчи мақсад: Талабаларни дунёқараши, мустақил фикрлашини ривожлантириш, ижодий қобилатларини ва касбий кизиқишларини ўстириш.

Миллий истиқлол туфайли тараққиётнинг барча соҳаларида жадал ривожланиб бораётган мамлакатимизда ёш авлоднинг билим даражасини жаҳон андозалари талабларига жавоб берадиган, фан-техника янгиликларидан хабардор, мустақил фикрлай оладиган, ҳаётга дадиллик билан кириша оладиган, тadbиркор, маънавий жиҳатдан баркамол қилиб вояга етказиш долзарб вазифалардан ҳисобланади. Бу эса аввало педагогика фанини, таълим тарбия тизимини замонавий технологиялар асосида такомиллаштиришни тақозо этади.

Бу муаммони ҳал этишда Ўзбекистон Республикасининг «Таълим тўғрисида»ги Қонуни ва «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури» муҳим ўрин тутади.

Ўзбекистон Республикасининг «Таълим тўғрисида»ги Қонунида (1997й.) таълим давлатимиз ижтимоий тараққиёти соҳасида устивор деб эълон қилиниши педагогика фани зиммасига жуда катта масъулиятли улуғвор вазифаларни юклади. Жуда бой илмий, маънавий, маданий, диний меросимизни қайта тиклаши уларни замон руҳи талаби билан уйғунлаштириб фақат шахсий, миллий манфаат касб этиб қолмасдан умумжаҳон маънавий, ижтимоий-иқтисодий тараққиётга улкан ҳисса бўлиб қўшилмоқда.

Ўсиб келаётган ёш авлод ва уларнинг келажакда қандай касб-кор эгаллашларига қараб, республикамиз келажagini тасаввур қилса бўлади. Ёшлар фаолияти фаровон ҳаётимиз мезонидир. Худди шу маънода ёшларнинг таълим-тарбиясига жиддий эътибор бермоғимиз лозим. Ёшлар таълим-тарбияси ҳар бир ота-онанинг, ўқитувчи-тарбиячининг Ватан олдидаги муқаддас бурчларидир.

Савол туғилади: улар таълим-тарбия борасида нима қилишлари, қандай йўл тутишлари, нимага эътибор беришлари лозим? Бу саволларга маълум даражада педагогика фани жавоб беради. Педагогика фани нима ва у қачон пайдо бўлган? Мазкур саволга жавоб беришдан олдин тарихий манбаларга мурожат этайлик. Манбаларда ёзилишича кишилик жамияти пайдо бўлгач, ижтимоий ҳаётда орттирилган тажрибаларни қуйи авлодга ўргатиш эҳтиёжи туғилди. Тажрибаларнинг тўпланиши натижасида таълим-тарбиянинг дастлабки омиллари вужудга келди. Табиат, ижтимоий ҳаёт ҳақидаги тажрибалар асосида маълум билимлар бойиб боради.

Таълим-тарбия ишлари билан шуғулланувчи тарбиячилар касб-хунар ҳомийлари сифатида ажралиб чиқа бошлади. Уларнинг таълим-тарбия борасидаги фаолиятлари ва тўпланган тажрибаларидан ўринли фойдаланишлари педагогика фанининг вужудга келишига олиб келади. Шу аснода дастлабки мактаб кўринишидаги муассасалар вужудга келди, тараққий этди. Шундай қилиб, педагогика таълим-тарбиянинг мақсад ва вазифалари, уларнинг мазмуни, методлари ҳамда ташкил этиш шакллари ҳақида маълумот берувчи фанга айланди.

Демак, педагогика фани ўсиб келаётган ёш авлодни баркамол инсон қилиб тарбиялаш учун таълим-тарбиянинг мазмуни, умумий қонуниятлари ва амалга ошириш йўллари ўргатувчи фандир.

Баъзан, педагогика фанининг нима кераги бор? Педагогикадан хабари йўқ, лекин болаларга яхши тарбия берган инсонлар кўпму? Ёки аксинча, педагогика фанини билган ҳолда ҳатто ўз болаларини рисоладагидек тарбиялай олмаганлар озмунчами? деган саволлар эшитилиб қолади.

Шуни унутмаслик керакки, педагогика фанининг ютуқларисиз жамиятни олға силжитиш ғоят машаққатли кечади.

Агар педагогика фанидан хабарсиз бўлган кишилар педагогика фанини ўз вақтида ўрганиб, ютуқларидан самарали фойдаланганларида болаларни ҳам яхшироқ тарбиялаган бўлур эдилар.

Педагогикадан яхши хабардор кишилар эса ўз билимларини тажрибада ишлата олмаганликлари учун болаларни тарбиялашда муваффақиятга эриша олмаганлар.

Педагогика фанини ҳам назарий, ҳам амалий жиҳатдан пухта ўрганиш лозим. Таълим тарбиядан кўзланган мақсадни англаш ва улар тизимида янги билимлар бериш болаларни тўғри тарбиялаш шартдир. Бунда тарбиячининг беғараз меҳнатни, болаларни севиши ва уларга жон фидо айлашлари тарбия самарадорлигини таъминлайди.

Бироқ, ижтимоий жараёнда тўпланган тажрибалар тарбия мазмунини ташкил этса-да, уларнинг ҳаммасини ёш авлодга ўргатишнинг имконияти йўқ эди. Фақат халқ таълими тизимидаги кирувчи бўғинлар орқали орттирилган тажрибанинг муайян қисмини қамраб олиш мумкин эди.

Бу ерда ҳам муаммо туғилди. Ҳозирги кунда барча хилдаги тажриба шакллари тарбия мазмунини ташкил эта оладими? Ёш авлод тарбиясига алоқадор тажрибаларни қандай ажратиш мумкин? Ким бундай иш билан шуғулланади?

Табиийки, барча хилдаги тажриба шакллари ҳам тарбия мазмунини ташкил этавермайди. Чунки:

- Биринчидан, педагогика, хусусан ўзбек халқ педагогикаси тараққиётида жуда мураккаб бўлган томонлар (ҳатто бу мураккабликнинг номаълум қисмлари) мавжудки уларни ёшлар дафъатан ўзлаштира олмайдилар. Масалан; шарқ фалсафаси ёки мутафаккирларимизнинг маънавий меросини фалсафа, табиий ва гуманитар фанлар, диний манбалардан яхши хабардор бўла олмаганлигимиз сабабли ўрганишимиз қийин кечади;

- иккинчидан тарбияланувчиларнинг ёш хусусиятларига кўра ва ҳам методик, ҳам моддий асоснинг етишмаслиги сабабли тўпланган тажрибаларнинг ҳаммасини олиш имконияти йўқ ва ҳоказо. Энг муҳими, жамият тараққиётининг ижтимоий-иқтисодий эҳтиёжларига ва келажақда кутиладиган ўзгаришларни ҳисобга олиб тарбия мазмунини шакллантириш даркор.

Ўзбек педагогикасининг вазифаси республикамизда яшовчи турли миллат-элатларнинг орзу-истакларига монанд таълим-тарбиянинг ҳам назарий, ҳам амалий муаммоларини миллий кадриятлар асосида тўғри ҳал этиб беришдир. Бунда ислом дунёсида қалам тебратган алломаларимиздан тортиб, замондош олиму фузалоларимизнинг таълимотларидан ҳамоҳанг таълим тарбияга оид қирраларини излаб топишни тақозо этади. Ёш-авлод дунёқарашини шакллантиришда истиқлолдан аввал қораланган тасаввуф илмидан ҳам фойдаланиш жоиз. Негаки, бир мафкура яккаҳокимлилигига эндиликда нуқта қўйилади. Эркин фикирлаш тизими ёш авлод руҳини тарбиялашдаги бош омиллардан биридир.

«Педагогика» атамаси «Пейне»-«бола»ва «айгогейн»-«етакламок» деган маънони билдирувчи лотинча «дайдагогос» сўзларидан пайдо бўлиши куйидагича изоҳланади: Эрампдан олдинги I асрларда Грецияда, кулдорларнинг болаларини овқатлантирадиган, сайрга олиб борувчи тарбиячи-кулларни «педагог» деб аталган. У болаларнинг камолга етишига масъул бўлган. кулдорнинг боласини етаклаб мактабга олиб борган ва олиб келган. Мактабда ишловчи ўқитувчиларни «дидаскаллар» (дидайко-мен ўқитаман) дейишган. Феодализм жамиятига келиб эса ҳар икки касбдаги кишилар ҳамкорлиги натижасида таълим-тарбия билан махсус шуғулланувчилар вужудга келган. Уларни чех педагоги Я.А.Каменский таъкидлаганидек, «педагог» деб номлаганлар ва бу сўз ҳозир ҳам таълим-тарбия берувчи ўқитувчиларга нисбатан қўлланилади.

Педагогика фанининг объекти асосан мактаб ўқувчиларидир, предмети эса ўқувчиларга берилаётган таълим-тарбия назарияси ва амалиётидир.

Педагогика таълим-тарбия мақсадини жамият талабаларига ва ўқувчиларнинг ёш хусусиятларига қараб мазмунан ўрганиб боришни ўргатади, тарбиянинг таркибий қисмларини ва улар ўртасидаги боғланишларни очиб беради. Шу аснода таълим ва тарбия соҳасидаги тажрибаларни умумлаштиради, тарбиянинг келгусидаги ривожланиш истиқболларини, йўлларини кўрсатиб беради.

Педагогика фанига тавсиф берилганда «таълим», «тарбия», ҳамда «маълумот» деган сўзларни ишлатдик. Бу сўзлар ўзоро боғланган бўлиб, бир-бирини тўлдиради. Уларни педагогиканинг асосий категория-тушунчалари деб номлаймиз. Булардан ташқари «ўқувчи», «ўқитувчи», «метод», «интизом», «жамоа», «ирсият», «муҳит», «директор» ва ҳоказо каби тушунча-номлар мавжудки, бу ҳақида мавзулар юзасидан фикр юритилганда алоҳида тўхтаимиз.

Маълумки, тарбия тушунчаси ўсиб келаётган авлодда ҳосил қилинган билимлар асосида ақлий камолот-дунёқарашни, инсоний эътиқод, бурч ва масъулиятни, жамиятимиз кишиларига хос бўлган ахлоқий фазилатларни яратишдаги мақсадни ифодалайди.

Тарбия деб тарбиячи ўзи хоҳлаган сифатларни тарбияланувчилар онгига сингдириш учун уларнинг руҳиятига маълум мақсадга кўра тизимли таъсир кўрсатишига айтилади.

Тарбия бола туғилгандан бошлаб умрининг охиригача давом этадиган жараёндин. Шу туфайли тарбия сўзи кўп вақтларда таълим, маълумот жараёнларига кирадиган ишларнинг мазмунини ҳам англатади. Тарбия таълим ва маълумот натижаларини ўзида акс эттиради.

Таълим махсус тайёрланган кишилар раҳбарлигида ўтказиладиган, ўқувчиларни билим, кўникма ва малакалар билан қуроллантирадиган, билим, қобилиятларини ўстирадиган, уларнинг дунёқарашини таркиб топтирадиган жараёндин.

Агар тарбия бола туғилганидан бошлаб умрининг охиригача оилада, мактабда ва жамоатчилик таъсирида шаклланса, камол топса, таълим чегараланган (масалан, синф хонаси, лаборатория, кабинетларда) жойда ташкил этилади. Ўқитувчи—тарбиячи раҳбарлигида муайян белгиланган вақтда олиб борилади.

Маълумот-таълим-тарбия натижасида олинган ва тизимлаштирилган билим, ҳосил қилинган кўникма ва малакалар ҳамда шаклланган дунёқараишлар мажмуидир.

Таълим, тарбия ва маълумот уйғунлашган ягона жараён бўлиб ўқитувчи-тарбиячи уларнинг шаклланишида етакчилик қилади.

Педагогика фани яқка ҳолда мукамалликка эриша олмайди. У ҳам бошқа фанлар каби ижтимоий фан ютуқларидан фойдаланади ва мазмунан бойиб боради. Ҳозирги кунимизда умумбашарият томонидан яратилган билимлар ва келажак ҳақида маълумот берувчи назариялар муайян даражада педагогика фани учун манба бўлади. Бошқа фанлар каби педагогика ҳар бир инсоннинг ижтимоий камолотига хизмат қилади. Табиат ва жамиятнинг ривожланиш қоидалари тўғрисидаги маълумотларга асосланади ва ўзи ҳам ижтимоий фан сифатида ривожланиб боради. Шу сабабли фалсафа, тарих, иқтисод, психология ва социология, этика ва эстетика каби фанлар билан узвий алоқададир.

Этика ва эстетика фанлари педагогиканинг тарбия назарияси бўлими бўйича маълумот беради. Бу фан ўқувчининг хулқи, одоби меъёрларини аниқлаш, белгилаш ҳамда гўзалликни чин маънода тушунтириш, ўқувчи онгида ҳаётнинг жозибали, нафис қирраларига бевосита рағбат уйғотиш борасида педагогика фани билан алоқададир. Фанларни ўқитиш йўллари ҳам педагогика фанининг дидактика бўлимига алоқадор, чунки ҳар қандай фанни ўқитиш методи шу фаннинг мазмуни, тизимини ўқувчилар томонидан ўзлаштириб олинишига хизмат қилади. Демак, педагогика фани болалар анатомияси, физиологияси, болалар гигиенаси ва педиатрия каби фанлар билан ҳам мустаҳкам алоқада, бу фанлар бир-бирига чамбарчас боғлиқдир. Педагогика фани объекти йил сайин кенгайиб бормоқда, натижада унинг тармоқлари ҳам бир неча гуруҳларга ажралмоқда. Улар педагогика фанлари тизимини ташкил этади.

Маълумки, турли соҳада билим олувчи ўқувчиларни ўқитиш ва тарбиялашнинг назарий ҳамда амалий томонларини ёлғиз педагогика фанининг ўзи муфассал ёритиб бера олмайди. Педагогика фани тармоқлари мазкур муаммоларни ижобий ҳал этишда муҳим омил ҳисобланади.

Ҳозирги вақтда педагогика бир нечта тармоқларга бўлинган. Жумладан, умумий педагогика (мактаб ёшидаги ўқувчиларни тарбиялаш ва ўқитиш ҳақида баҳс юритади), мактабгача тарбия педагогикаси (мактабгача ёшдаги болаларни тарбиялаш муаммолари билан шуғулланади), маданий-оқартув педагогикаси (маданий-маърифий ишларни бошқариш муаммоларини ўрганади), касб-хунар таълими педагогикаси, ҳарбий педагогика (армия сардорлари ва ўқувчиларини ватанимизнинг шон-шарафи ва ор-номуси учун етук курашчи, ҳарбий қурол-яроғлардан самарали фойдалана оладиган ёшларни тарбиялаш йўналишида) каби тизим-тармоқлари мавжуддир.

Педагогика фақат соғлом ўқувчиларнинг таълим-тарбияси билангина эмас, балки камолотида қусури бор болалар таълим- тарбияси билан ҳам шуғулланади. Бундай тармоқларни махсус педагогика тизимига олигофренопедагогика (ақлий жихатдан орқада қолган болаларга таълим-тарбия бериш), тифлопедагогика (кўзи ожиз болаларни тарбиялаш), сурдопедагогика (кар-соқов болаларни тарбиялаш) каби фанлар киради.

Ўзбекистон мустақилликка эришгандан сўнг ўз тарихини, жумладан педагогика тарихини ўрганиш учун кенг йўл очилди. Ўтмишдаги педагогик тафаккур даҳоларининг шуҳратини тиклаш, уларнинг ғояларини ҳаётга тадбиқ этишдек улуғ ишлар амалга оширилмоқда. Дарҳақиқат, ота-боболаримиз ёш авлодни комил инсон қилиб тарбиялашга алоҳида эътибор берганлар. Ислоний тарбиянинг маънавий аҳамиятига катта эътибор берганлар. Юртбошимиз И.А.Каримов таъкидлаганидек: «Ислон дини-бу ота боболаримиз дини, у биз учун ҳам иймон, ҳам ахлоқ, ҳам маърифат эканлигини унутмайлик, Оллоҳ қалбимизда, юрагимизда».

Тарбия тарихини ўрганар эканмиз, у жуда қадимий жараён эканлигини инсоният бутун ҳаёти давомида тарбия билан шуғулланганлигига ишонч ҳосил қиламиз. Тарбия жараёнида аждодларимиз тарбиявий таъсирнинг самарали йўл, методлари ва манбаларини қидириб ҳаётга тадбиқ қила

бошлаганлар, бунинг натижасида тарбия ҳақидаги ғоялар, назария ва тавсиялар пайдо бўла бошлаган. Бу педагогика фанининг пайдо бўлишига сабаб бўлди. Жаҳон мутафаккирлари ўзларининг педагогик ғоялари билан фанининг ривожланишига ҳисса қўшдилар. Бу жараёнда ўзбек мутафаккирларининг жаҳон педагогикаси тарихига қўшган ҳиссалари чексиздир. Тарбия ҳақидаги ғоялар эрамиздан олдинги VI асрда шаклланиши ҳақида маълумотлар мавжуд. Кейинги даврларда педагогик ғояларнинг шаклланишида зардуштийлик таълимоти унинг муқаддас китоби «Авесто»да қимматли фикрлар талқин этилган. Кишилик тарихида ислом таълимотининг тарбия ҳақидаги ғояларининг шаклланишида аҳамияти чексиздир. Қуръони Карим ва ҳадиси-шарифларда, мусулмон аҳлининг дунёқараши фалсафаси, маънавияти, ахлоқи, эътиқоди, ҳар томонлама баркамоллиги каби инсоний сифатларни шакллантириш йўллари баён қилинган.

Тарбия ҳақидаги ғояларнинг ривожланишида Имом Бухорий, Ат-Термизий, Абу Наср Форобий, Ибн Сино, Абу Райхон Беруний, Юсуф Хос Хожиб, Аҳмад Яссавий, Нақшбандий, Навоий, Беҳбудий, Абдулла Авлоний ва бошқаларнинг хизматлари каттадир.

Президентимиз айтганларидек: «Фуқаролар энди ижтимоий-иқтисодий жараёнларни иштирокчиси, бажарувчиси эмас, балки бунёдкори ва ташкилотчисидир». Бундай янги ёндашишлар педагогика фанининг объекти ва предметини кенгайтди. Эндиликда педагогика фанининг объекти фақат таълим-тарбия жараёнининг назарий, методологик амалий таъминловчи эмас, балки комил инсон шаклланиши, ривожланишини таъминлайдиган кенг соҳаларни ўз ичига олади. Шунинг учун, «Кадрлар тайёрлаш миллий дастурида»ги миллий таълим моделида шахс кадрлар тайёрлаш тизимининг бош объекти ва субъекти сифатида қаралади. Бундан ташқари педагогика фани олдига янги фикрлайдиган, янги тафаккур, миллий мафкурага эга кенг комил инсонни шакллантириш вазифалари қўйилди.

Педагогика фанининг методологиясида, мазмунида, тарбия назариясида, таълимнинг ташкилий шаклларида, комиллик даражаси, сифатларини аниқлашда катта ислохий ўзгаришлар бўлди. Бу ўзгаришлар янги педагогик технологияларда ўз аксини топиши лозим.

Президентимиз И.А.Каримов ўзларининг «Миллий мафкурамиз халқни халқ, миллатни миллат қилишга хизмат қилсин» номли «Тафаккур» журналининг (№2, 1998) бош муҳаррири билан бўлган мулоқотларида инсонни маънавий-ахлоқий шаклланишида ҳаётий жараённинг ҳамма жабҳалари моҳиятли эканлигини асослаб бердилар. Президентимиз И.А.Каримов «Фидокор» газетаси мухбирининг саволларига «Донишманд халқимизнинг мустаҳкам иродасига ишонаман» номли жавобларида (2000, июн) “миллий мафкура кишиларда доимий узлуксиз шаклланадиган жараён эканлиги ҳақида «Халқ, миллат ўз миллий мафқурасини бутун умри давомида такомиллаштириб, бойитиб боради. Чунки мафкура қотиб қолган ақидалар йиғиндиси эмас. Бу узлуксиз жараён бўлиб, ҳаёт давом этар экан, унинг шиддат суръати туфайли мафқуранинг олдига қўйиладиган янги-янги талаблар ҳам пайдо бўлаверади», деган эдилар.

Педагогика фанида бу улуғвор вазифа ҳар бир ўқув фани ўқитишда «Миллий таълим модели»дан келиб чиқиб, ҳар бир мавзу тушунчаларнинг таълимий, тарбиявий ривожлантирувчи функцияларини олишнинг методологик, тарбия назарияси ва амалиёти, таълим назарияси ва амалиёти, таълим тизимини бошқариш, педагогика тарихига доир бўлимларида асослаб берилади.

ПЕДАГОГИКАНИНГ АСОСИЙ КАТЕГОРИЯЛАРИ.

Педагогика таълим-тарбия мақсадини жамият талабларига ва ўқувчиларнинг ёш хусусиятларига қараб мазмунан ўзгариб боришини ўргатади, мукамал инсон тарбиясининг таркибий қисмларини ва улар ўртасидаги алоқа ва боғланишларни очиб беради. Шу аснода таълим ва тарбия соҳасидаги тажрибаларни умумлаштиради, тарбиянинг келгусидаги ривожланиш истикболларини, йўлларини кўрсатиб беради.

Педагогика мактаб, коллеж ва академик лицейлар ва мактабдан ташқари муассасалари ходимларини ҳам назарий, илғор тажрибалар билан куроллантиради. Ота-оналарга ёшларни тўғри тарбия қилиш, ўқитишдаги маҳоратини янада такомиллаштириш йўлида амалий тавсиялар беради.

Педагогика фанига тавсиф берилганда "таълим", "тарбия", ҳамда, "маълумот" деган сўзларни ишлатдик.

Бу сўзлар ўзаро боғланган бўлиб, бир-бирини тўлдиради. Уларни педагогиканинг асосий категория тушунчалари, деб номлаймиз. Булардан ташқари "ўқувчи", "ўқитувчи", "метод", "интизом", "жамоа", "ирсият", "муҳит", "директор" ва ҳоказо каби тушунча-номлар мавжуд бўлиб, улар мавзулар юзасидан фикр юритилганда алоҳида тўхтаймиз.

Маълумки, тарбия тушунчаси ўсиб келаётган авлодларда ҳосил қилинган билимлар асосида ақлий камолот-дунёқарашни, инсоний эътиқод, бурч ва масъулиятни жамиятимиз кишиларига хос бўлган ахлоқий фазилатларни яратишни мақсад қилиб кўяди. Шу маънода тарбия, деб тарбиячи ўзи хоҳлаган сифатларни тарбияланувчилар онгига сингдириш учун уларнинг руҳиятига маълум мақсадга кўра тизимли таъсир кўрсатишга айтилади. Тарбия бола туғилганидан бошлаб умрининг охиригача давом этадиган жараёндир. Шу сабабли, тарбия сўзи кўп вақтларда таълим, маълумот жараёнларига кирадиган ишларнинг мазмунини ҳам англатади. Тарбия таълим ва маълумот натижаларини ўзида акс эттиради.

Таълим-маҳсус тайёрланган кишилар раҳбарлигида ўтказиладиган, ўқувчиларни билим, кўникма ва малакалар билан қуроллантирадиган, билим қобилиятларини ўстирадиган, уларнинг дунёқарашини таркиб топтирадиган жараёндир.

Агар тарбия бола туғилганидан бошлаб, умрининг охиригача оилада, мактабда ва жамоатчилик таъсирида шаклланса, камол топса таълим чегараланган (масалан: синф хонаси, лаборатория, хоналар) жойда ташкил этилади. Ўқитувчи-тарбиячи раҳбарлигида муайян белгиланган вақтда олиб борилади.

Маълумот таълим-тарбия натижасида олинган ва тизимлаштирилган билим, ҳосил қилинган кўникма ва малакалар ҳамда шаклланган дунёқарашлар мажмуидир.

Таълим, тарбия ва маълумот уйғунлашган ягона жараён бўлиб, ўқитувчи-тарбиячи уларнинг шаклланишида етакчилик қилади. Ўқитувчи мактабда дарс берар экан, ўқувчиларни фан олами янгиликларидан хабардор қилади, маълумотли қилишни мақсад қилиб кўяди, айна пайтда уларда инсоний сифатларни шакллантиради, тарбиялайди.

Ўқувчиларнинг ақлий, ахлоқий, жисмоний, эстетик, меҳнатсеварлик каби фазилатларини тарбиялаш учун, уларнинг кундалик хатти-ҳаракат ва феъл-атворларига доимо таъсир кўрсатади. Ота-она, катта ёшли кишиларга, умуман, ўздан катта ёшдагиларга ҳурмат ва кишиларга ғамхўр бўлиш, ҳар қандай топширикни ўз вақтида сифатли бажариш, одобли муомала қилиш каби фазилатларни шакллантиради, камол топтириб боради, назорат қилади.

Ижтимоий ҳаёт тажрибасининг кўрсатишича, агар инсон ўз шахсий манфаатини кўзлаб ўқиса, ўрганса, ўз устида тинмай кунт билан шуғулланса, у олий маълумот олиши, ҳатто олимликка даъвогарлик қилиши мумкин. Лекин ҳақиқий мукамал камолот эгаси бўлиши учун у таълим ва маълумотдан ташқари, юксак инсоний фазилатлар асосида тарбияланган бўлиши шарт. Ана шу фазилатларга эга бўлган одамни тарбия кўрган одам дейилади.

ПЕДАГОГИКАНИНГ ФАНЛАР БИЛАН АЛОҚАСИ ВА ПЕДАГОГИКА ФАНЛАРИ ТИЗИМИ.

Педагогика фани яқка ҳолда мукамалликка эриша олмайди. У ҳам бошқа фанлар каби ижтимоий фан ютуқларидан фойдаланади ва мазмунан бойиб боради. Ҳозирги кунимизда умумбашарият томонидан яратилган билимлар ва келажак ҳақида маълумот берувчи назариялар маълум даражада педагогика фани учун манба бўлиб хизмат қилади. Бошқа фанлар каби педагогика тирик организмнинг ижтимоий камолотига хизмат қилади.

Табиат ва жамиятнинг ривожланиши қоидалари тўғрисидаги маълумотларга асосланади ва ўзи ҳам ижтимоий фан сифатида ривожланиб боради. Шу сабабли у фалсафа, тарих, иқтисод, психология ва социология, этика ва эстетика каби фанлар билан узвий алоқададир.

Маълумки, ҳар бир ўқувчи, ўқитувчи-тарбиячи ўз она юрти тарихини билиши, ватанпарвар бўлиши лозим. Таълим-тарбия тарихи, педагогика тарихи фанидан хабардор бўлмай туриб, ўқитувчилик қилиши мумкин эмас. Педагогика назариясини чуқурроқ англаш учун унинг ўтмишдаги тараққийсини билиши керак. Масалан, педагогика тарихи ўтмишда таълим-тарбия борасида қандай курашдор бўлгани ва қандай қилиб ижобий ёки салбий яқунлангани, ижтимоий-иқтисодий ва сиёсий шароитларнинг ўзгариши туфайли педагогик ғоялар, тарбия муассасалардаги ишларнинг мазмуни ва методлари қандай ўзгариб бorganини, тарихда ижод этган олимларнинг педагогик ғоялари ва уларнинг фаолиятлари билан таништиради.

Ўқитувчи-тарбиячи ўқувчиларга билим бериш, маълумотли қилиш, тарбиялаш мақсадида унга тизимли таъсир кўрсатади. Бунда психология ва ижтимоий омилларга асосланади. Яъни кўрсатилаётган таъсирнинг самарасини билиш учун ўқувчининг сезги, идроки, тасаввур, диққат ва тафаккур-фикрлаш жараёнининг қандай кечаётганини билиши ва уларга асосланиб таъсир кўрсатиш режасини белгилайди.

Демак педагогика фани психология ва социология каби фанлар билан ҳам узвий боғлангандир. Маълум маънода ўқитувчиларга хизмат қиладиган психология туркумидаги фанларни ҳам педагогик фанлар тизимига киритиш ҳам мумкин.

Фалсафа фани эса педагогика фани учун методологик асос бўлиб хизмат қилади. Чунки, ҳозирги таълим-тарбия назарияси ютуқлари фалсафий фикрлар кураши ва тараққиётининг маҳсулидир. Фалсафа педагогикани илмий методлар билан қуроллантиради, таълим ва тарбиянинг объектив қонун ва қоидаларини ишлаб чиқишда раҳбарлик қилади.

Этика ва эстетика фанлари педагогиканинг тарбия назарияси бўлими бўйича маълумот беради. Ўқувчининг ҳулки, одоби меъерларини аниқлаш, белгилаш ҳамда ҳаётнинг гўзал томонларини идрок қилиш, тушуниш асосида ўз турмуш шароитини моддий ва маънавий жиҳатдан гўзал бўлиши борасида педагогика фани билан алоқададир. Фанларни ўқиштириш йўллари ҳам педагогика фанининг дидактикасига алоқадордир. Ҳар қандай фан методи шу фаннинг мазмуни, тизимини ўқувчилар томонидан ўзлаштириб олишига хизмат қилади. Шунга ўхшаш педагогика фани болалар анатомияси-физиологияси, болалар гигиенаси ва педиатрия каби фанлар билан ҳам мустаҳкам алоқададир.

Педагогика фани объекти йил сайин кенгайиб бормоқда, натижада унинг тармоқлари ҳам бир неча гуруҳларга ажралмоқда. Уларни педагогика фанлари тизими деб номланади.

Маълумки, турли соҳада билим олувчи ўқувчиларни ўқитиш ва тарбиялашнинг назарий ҳамда амалий томонларини ёлғиз педагогика фанининг ўзи муфассал ёритиб бера олмайди. Педагогика фани тармоқлари мазкур муаммоларни ижобий ҳал этишда муҳим омил ҳисобланади.

Ҳозирги вақтда педагогика бир неча тармоқларга бўлинган. Жумладан, умумий педагогика (мактаб ёшидаги ўқувчиларни тарбиялаш ва ўқитиш ҳақида баҳс юритади), мактабгача тарбия педагогикаси (мактабгача ёшдаги болаларни тарбиялаш муаммолари билан шуғулланади), маданий-оқартув педагогикаси (маданий-маърифий ишларни бошқариш муаммолари билан шуғулланади), ҳунар-техника таълими педагогикаси, ҳарбий педагогика (армия сардорлари ва ўқувчиларни ватанимизнинг шон-шарафи ва ор-номуси учун етук курашчи, ҳарбий қурол-яроғлардан самарали фойдаллана оладиган ёшларни тарбиялаш) каби тизим-тармоқлари мавжуддир.

Педагогика фақат соғлом ўқувчиларнинг таълим-тарбияси билангина эмас, балки камолотида қусури бор болалар таълим-тарбиясини ҳам ўрганади. Бундай тармоқларни махсус педагогика, деб юритилади. Махсус педагогика тизимига олигофрено педагогика (ақлий жиҳатдан орқада қолган болаларга таълим-тарбия бериш), тифло педагогика (кўр болаларни тарбиялаш), сурдо педагогика (кар-соқов болаларни тарбиялаш) каби фанлар қиради.

ПЕДАГОГИКА ФАНИНИНГ ИЛМИЙ - ТАДҚИҚОТ МЕТОДЛАРИ.

Ҳар қандай фан фан сифатида ўзининг илмий-тадқиқот методларига эга. Бу методлари орқали ўз мазмунини бойитиб, янгилаб боради.

Ҳаётда ва объектив дунёни билиш назариясида нимани ўрганиш ва қандай ўрганиш керак, нимани ва қандай тарбиялаш лозим деган масалалар мавжуд бўлиб, улар ўзаро боғлиқдир.

Нима қилиш керак ва қандай амалга ошириш лозим деган муаммолар ўртасида диалектик бирлик мавжуддир.

Педагогика ўз мазмунини бойитиш ва янгилаш мақсадида мавжуд педагогик ҳодиса ва жараёнларни унинг мақсади ва вазифаларига мувофиқ келадиган методлари билан ўрганади. Шу маънода педагогиканинг илмий-тадқиқот методлари деганимизда ёш авлодни тарбиялаш, билимли қилиш ва ўқитишнинг реал жараёнларига хос бўлган ички алоқа ва муносабатларни текшириш, билиш йўллари, услублари ва воситалари мажмуини тушунамиз.

Педагогика ўқитиш, билим бериш, тарбиялаш жараёнларини ва уларнинг моҳиятини қуйидагича ўрганиш-билишни маъқуллайди:

1) Уларнинг умумий алоқаси, бир-бирини тақозо этиши ва ўзаро таъсир жараёнида болаларни ўқитиш ва тарбиялаш, фан, маданият, ахлоқ ва санъат, таълим ва тарбиянинг қаерда амалга оширилишидан қатъий назар узвий алоқада бўлиши;

2) Уларнинг тўхтовсиз ҳаракати, ўзгариши ва тараққий этиши жараёнида вужудга келадиган ўқитиш ва тарбиялаш вазифалари, усуллари ва методларининг ўзгариши, амалга оширишнинг мураккаблиги, ҳамма болаларни бир хил андозада ўқитиш ва тарбиялаш мумкин эмаслиги;

3) Болаларнинг ўсишида уларнинг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олиш, ақлий ва хулқий фаолият, сўз ва иш бирлиги мезонларига таяниш;

4) Болалар камолотига таъсир этувчи анъана, урф-одатлар, улар ўртасидаги тафовутларни билиш, аниқлаш асосида яхши билан ёмон, эскилик билан янгилик, жамоа ўртасида юз берадиган низоларни ҳисобга олиш, ўзаро танқид ва ҳоказо;

5) Фалсафий категориялар- ҳодиса ва моҳият, сабаб ва натижа, зарурият ва тасодиф, мазмун ва шакл, имконият ва ҳаққоният, тарихий ва мантиқий; умумий ва хусусий кабиларни билиш ва уларни педагогика фани тараққиёти нуқтаи назаридан талқин қила олиши ва ҳоказо.

Педагогиканинг илмий-тадқиқот методлари қанчалик мукамал, ақлга мувофиқ, тўғри танланса таълим-тарбия мазмунни янгилаш ва такомиллаштириш шу даражада яхшиланади, педагогика фани ҳам бойиб боради. Шу сабабли педагогик илмий-тадқиқот методларига догматик ёндошиш мумкин эмас. Иккинчи томондан илмий тадқиқот методлари тизими ҳали ҳозирча фанда тўла яратилган, ҳал этилган эмас.

Ҳозиргача мавжуд ва ишлаб чиқилган қуйидаги илмий тадқиқот методларига таяниб фикр юритса бўлади: 1) кузатиш методи; 2) суҳбат методи; 3) болалар ижодини ўрганиш методи; 4) тест, сўровномалар методи; 5) мактаб ҳужжатларини таҳлил қилиш методи; 6) эксперимент-тажриба синов методи; 7) статистика маълумотларини таҳлил қилиш методи; 8) математика-кибернетика методи;

КУЗАТИШ МЕТОДИ.

Педагогиканинг мазкур методи таълим-тарбия жараёнларининг амалдаги ҳолати билан таништиради, уларнинг оқибат натижаларини билишга ёрдам беради ва шу аснода яратилган янги кашфиётлар учун далиллар, омиллар йиғиш имконини туғдиради. Бу методни қўлланиш жараёни анча мураккаб бўлиб, назарда тутилган мақсад қандай амалга ошаётганлигини аниқлаш, ўқитувчи ва ўқувчиларнинг ўзаро алоқалари, индивидуал фарқларини қиёслаш учун ҳам қўлланилади.

Тажрибаларнинг кўрсатишича, мақсад асосидаги кузатув маълум режа асосида йиғилган далилларни ҳақиқий таҳлил қилиш, қиёслаш асосида ташкил этилсагина самарали бўлади.

Кузатишлар фақат оддий ҳодисаларни кузатиш, айрим далилларни йиғиш, ҳисобга олиш, аниқлаш учунгина эмас, балки таълим-тарбия жараёнини яхшилаш ва мукамаллаштириш мақсадида амалга оширилади.

Одатда табиий кузатиш орқали ўқувчиларнинг фанларни ўзлаштиришлари, уларнинг хулқ-атвори ва муомалаларидаги ўзгаришларни ҳисобга олиш ва тегишли таълимий-тарбиявий таъсир кўрсатиш йўллари белгилаш учун қўлланилади.

Илмий кузатишлар эса нафақат ўқувчиларнинг табиий фаолиятини, балки уларнинг илмий дунёқарашлари шаклланиши, фикрлаш жараёни кучи, хулосалар чиқаришдаги фаолликларини аниқлайди, уларни таҳлил этади ва тегишли хулосалар чиқаришга имконият туғдиради. Бундай кузатишлар оқибат натижада педагогика фани мазмунини бойишига сабаб бўлади.

СУҲБАТ МЕТОДИ.

Таълим-тарбия жараёнини яхшилаш ёки яратилган илмий фаразларнинг қанчалик тўғри эканлигини аниқлаш мақсадида суҳбат методидан фойдаланилади. Одатда, суҳбат методи мактаб ўқитувчилар ва ўқувчилар жамоаси билан, ота-она ва кенг жамоатчилик билан яққа ва гуруҳли тартибда иш олиб борилганда қўлланилади. Бунда суҳбат методини тадбиқ этишдан олдин мақсадли режа тузилади, амалга ошириш йўллари белгиланади, натижалар таҳлил қилинади ва тегишли хулоса чиқарилади. Шунингдек, тадқиқотчининг суҳбат олиб бориш ва уни керакли томонга йўналтира олишни билиши, суҳбатдошининг руҳий ҳолатига қараб суҳбат оҳангини мослаштириши билиши ғоят муҳимдир. Бунда:

- 1) Суҳбат учун олдиндан савол тузиш;
- 2) вақти ва ўтказиш жойини белгилаш;
- 3) суҳбат иштирокчиларининг сони ва касбларидан хабардор бўлиши;
- 4) суҳбат учун қулай шароит ва эркин гаплашиш имконини яратиш;
- 5) маҳмадона ва бачкана бўлмаслик;
- 6) суҳбатдошининг кимлигини, характер хусусиятини эсдан чиқармаслик;

7) суҳбат натижаларини зудлик билан таҳлил қилиш, қиёслаш, тегишли хулоса чиқариш, лозим бўлса қўшимчалар киритиш ва мактаб ҳаётига тадбиқ этиш педагогик жиҳатдан қимматлидир.

БОЛАЛАР ИЖОДИНИ ЎРГАНИШ МЕТОДИ.

Педагогик тадқиқот методлари ичида болалар ижодини табиий ҳолатда ўрганиш ва илмий хулосалар чиқариш методи мавжуд. Бунда мактаб ўқувчиларнинг ўзига хос индивидуал тартибдаги фаолиятларига доир омиллар таҳлил қилинади, хулосалар чиқарилади. Мақсад мустақил Ўзбекистонимиз ёшларининг типик образлари ва уларда ижобий хислатларни шакллантиришдир. Шу сабабли ёшларнинг турли ёзма дафтарлари, тутган кундаликлари ёзган хатлари, шеър ва ҳикоялари, ҳаётий режалари, иншолари, турли ёзма ҳисоботлари болалар ижодини ўрганиш учун манба бўлиб хизмат қилади.

Оқибатда, мактаб ўқувчилари орасидан етишиб чиқаётган қобилиятли, истеъдодли ёшларни эртароқ аниқлаш, уларнинг истеъдодларини намоён бўлиши учун режа ва шароитлар яратиш имкони яратилади. Одатда, болалар ижодини ўрганиш манбаи кўп бўлиб, уларни қуйидагича номланади: фан олимпиадалари, мавзулар бўйича конкурслар, мактаблар бўйича кўргазмалар, мусобақалар, экскурсия ва сайллар ва ҳоказо.

ТЕСТ, СЎРОВНОМАЛАР МЕТОДИ.

Педагогик илмий-тадқиқот методлари ичида етакчи метод сўровнома ва тест саволлардан фойдаланишдир Сўровнома-анкета (французча "текшириш" маъносини билдиради) методи қўлланилганда яратилган илмий фаразнинг янгилигини билиш, аниқлаш, ўқувчиларнинг яқка ёки гуруҳли фикрларини, қарашларини, қандай касбларга қизиқишларини, келажак орзу-истакларини билиш ва тегишли хулосалар чиқариш, тавсиялар бериш мақсадида ўтказилади.

Мустақил Ўзбекистонимиз, таъбир жоиз бўлса Марказий Осиёда биринчи бўлб тест методини мактаб, олий ва ўрта махсус таълим тизимига тадбиқ этди. Тест синовларидан кўзланган мақсад оз вақт ичида ўқувчиларнинг билимларини ёппасига аниқлаш, баҳолашдир.

Бунда тест саволларини қанчалик аниқлик ва ақл билан, фикрлаш жараёнига зарар тегмайдиган қилиб тузиш аҳамиятли эканлигини назарда тутиш лозим. Тест саволларининг ўрни ва уларни мазмунан ранг-баранг қилиб тузилиши, ўқувчиларнинг мустақил фикрларини ўстиради, келажакни реал баҳолаш тараққий этади.

МАКТАБ ҲУЖЖАТЛАРИНИ ТАҲЛИЛ ҚИЛИШ МЕТОДИ.

Республикамиз раҳбариятининг халқ таълими юзасидан қабул қилинган қарор ва йўл-йўриқлари асосида мактабда бажарилган ва бажарилаётган таълим-тарбия ишларини юритилган ҳужжатлар орқали аниқлаш методи ҳам мавжуддир.

Мактаб ҳужжатларини текшириш орқали ўқитувчилар ва ўқувчилар жамоаси, уларнинг педагогик фаолияти ҳақида аниқ маълумотлар олинади.

Умуман, мактаб ҳужжатлари дейилганда; ўқитувчи ва ўқувчиларнинг сони ва сифати; ўқувчиларнинг шахсий ҳужжатлари, синф журналлари, кундалик дафтарлари, буйруқ дафтарлари, педагоглар кенгашининг қарорлари дафтари, мактабнинг режадаги пул ҳисоби ва унинг сарфланишига доир ҳужжатлар, турли инвентарлар дафтари ва бошқалар тушунилади.

Мактаб ҳужжатларини таҳлил қилишда ўқувчиларнинг умумий миқдори, унинг ўсиши ёки камайиш сабаблари тавсифи, ўқувчиларнинг фанлар бўйича ўзлаштириш даражасига, синфда қолишнинг олдини олиш, рағбатлантириш ва жазолаш чоралари, турларига, мактабнинг моддий базасига эътибор берилади.

Уларни таҳлил қилиш, ҳисоботларни кўздан кечириш, тўғри ёки нотўғрилигини аниқлаш, ўқувчилар фаолликларининг ўсиши билан таққослаш, илғор педагогик тажрибаларнинг умумлаштирилиши ва жорий этилиши ва ниҳоят, ўқитувчи-тарбиячиларнинг илмий-педагогик фаолиятларини текшириш, тегишли чора, тадбирлар белгилаш мақсадида ўтказилади.

ЭКСПЕРИМЕНТ-ТАЖРИБА СИНОВ МЕТОДИ.

"Эксперимент" сўзи латинча "синаб куриш", "тажриба қилиб кўриш" маъносини англатади.

Одатда экспериментал-тажриба ишлари таълим-тарбия жараёнига алоқадор илмий фарз ёки амалий ишларнинг тадбиқи жараёнларини текшириш, аниқлаш мақсадида ўтказилади. Бунда ҳам илмий фарзларнинг дидактик ёки амалий аҳамиятига эътибор берилади.

Ўтказиладиган тажриба ишлари таълим ва тарбия ўртасидаги қонуний алоқаларни аниқлаш, натижаларни ҳисобга олиш асосида янги методларни тадбиқ этишга, таълим-тарбия самаралигини оширишга қаратилади. Шунингдек, таълим-тарбия жараёнининг боришини, тузилиши ва натижаларини олдиндан кўра билиш имкониятини беради.

Эксперимент методи шароитга қараб 3 хилда ўтказилади:

- 1) Табиий эксперимент;
- 2) лаборатория эксперименти;
- 3) амалий тажриба.

Педагогик эксперимент ўз мазмунига кўра дидактик, тарбиявий, мактабшунослик муаммолари юзасидан ўтказилади.

Педагогик эксперимент тажриба ишларини ўтказишда қуйидаги талаблар мавжуд:

1) Ишнинг аниқ, илмий жиҳатдан асосланган фарзини аниқлаш ва қутилиши лозим бўлган натижа учун режа белгилаш лозим.

2) Илмий иш ёки педагогик фаолият учун аниқ объект белгилаш, амалга ошириш борасида қўшимча методларни аниқлаш.

3) Тажриба иши ўтказиш вақтини ва муддатини белгилаш.

4) Тажриба учун лозим бўлган асбоб-ускуна ва бошқа ҳоказоларнинг тайёр туриши.

4) Эксперимент натижаларини зудлик билан таҳлил қилиш ва тегишли хулоса чиқариш ва тавсиялар бериш керак.

СТАТИСТИКА МАЪЛУМОТЛАРИНИ ТАҲЛИЛ ҚИЛИШ МЕТОДИ.

Педагогик тадқиқот статистика маълумотларисиз, уларнинг таҳлилисиз ўзлигини намоён эта олмайди. Чунки нафақат илмий изланишлар борасидаги, балки халқ таълими соҳасидаги, жумладан ажратилган маблағларнинг оширилиши, халқ таълими муассасаларининг доимо ўсиб бориши, дарслик ва ўқув қўлланмалари, хўжалик шартномалари ва улардан тушаётган маблағларни статистика методи орқали аниқланади.

Республикамизнинг деярли барча таълим-тарбия муассасалари статистика маълумотлари билан қуролланган, келажак ривожланиш режаларига эга.

Республикамизнинг мустақил бўлгунига қадар статистика соҳасидаги чалкашликлар, атайин ортириб, қўшиб ёзишлар халқ таълими тизимида ҳам мавжуд эди. Уларнинг назорати бўшлиги ва объектив эмаслиги халқ таълими соҳасидаги чуқур ислохот ўтказилишига олиб келди. Демак, статистик омил аниқ, ҳаётий бўлса бажарилаётган таълим-тарбия ёки илмий тадқиқотнинг қиммати юқори бўлади. Биз статистика маълумотларини кучайтирдик, қўшиб ёздик, бутун дунёда социализмнинг "улуғ" лигини тарғиб қилдик. Лекин ҳаётда реал омилларни ўзгартиришга, яхшилашга эътибор бермадик. Демак, статистика омилларини қандай бўлса, ўшандай ифодаланиши ютуғимиз омилидир.

Фойдаланилган адабиётлар

1. И. А. Каримов "Баркамол авлод орзуси" Т., "Шарқ" 1999 й
2. Ўзбекистон Республикаси "Кадрлар тайёрлаш миллий Дастури" Т., 2000 й
3. Ў. Асқарова, М. Нишоннов, М. Хайитбаев "Педагогика" Т., "Талқин" 2008 й
4. А. Тўхтабоев, А. Эралиев "Ташкилий хатти-ҳаракатлар" Андижон., "Хаёт" 2001 й
5. О. Мусурмонова "Маънавий кадриятлар ва ёшлар тарбияси" Т., "Ўқитувчи" 1990 й
6. Р. Мавлонова "Педагогика" Т., "Ўқитувчи" 2004 й

2- мавзу: ПЕДАГОГИКАДА ШАХС ТАРАҚҚИЁТИ МУАММОСИ

Таълимий мақсад: Шахснинг жамиятда тутган ўрни, унга таъсир этувчи омиллар, шахснинг фаолият ва муносабатларда шаклланишини ўрганиш.

Тарбиявий мақсад: Шахснинг шаклланишида таълим - тарбиянинг ва ўқитувчи фаолиятининг ўрнини баҳолаш .

Ривожлантирувчи мақсад: Шахснинг ривожланишида ёш хусусиятлари ва акселерациянинг ўрни.

Педагогикада ривожланиш ва тарбиянинг ўзаро боғлиқлиги муҳим муаммолардан бўлиб, у кўп мунозараларга сабаб бўлади. Шахснинг ривожланиши қийин, мураккаб жараён, у кўплаб ички ва ташқи таъсирлар ва омиллар орқали рўёбга чиқади.

Инсон ҳаёт экан, бутун умри давомида ўсиб, ривожланиб, ўзгариб боради. Болалик, ўсмирлик ва ўспиринлик йилларида камол топиши яққол кўзга ташланади.

Ривожланиш деганда биз шахснинг ҳам жисмоний, ҳам ақлий ва маънавий камол топиш жараёнини тушунамиз. Педагогика ва психология фани ривожланишини биологик ва социал хусусиятлари ўзаро чамбарчас боғлиқ бўлган бир бутун нарса деб ҳисоблайди. Одам боласининг шахс сифатида ривожланиши ҳар томонлама камол топишининг самарали бўлишига эришиш мақсадида педагогика фани ривожланишнинг қонуниятларини, унга таъсир этувчи омилларни шунингдек, шахс камолотида таълим ва тарбия ҳамда фаолиятнинг таъсири, аҳамиятини аниқлайди ва таҳлил қилади. Маълумки, одам шахс сифатида дунёга келмайди, балки унинг шаклланиши аввало ҳаёт шароитларига боғлиқдир. Шахс ҳаёт давомида мураккаб ривожланиш жараёнини бошдан кечиради, натижада шахсга айланади. Шу сабабли шахсни маълум ижтимоий тузумнинг маҳсули деб тушунишимиз лозим.

Ҳар бир жамиятда шахснинг шаклланиши, камол топиши муҳим муаммоларига тўғри ёндошиш учун шахснинг табиатини, тузилишини, унинг хулқ-атворини ва унга таъсири воситаларини билиш зарур.

Шахснинг ривожланиш жараёни бир қанча омиллар таъсирида содир бўлади. Булар ирсият, яъни биологик омил ҳамда муҳит, таълим ва тарбия, шахс фаоллиги (ижтимоий омил) шахсни шакллантиришнинг асосий омиллари деб тушунилади. Маълумки, шахс, инсон тирик организмдир, шу сабабли унинг ҳаёти биологиянинг умумий қонунларига, ёшлар анатомияси ва физиологиясининг махсус қонунларига бўйсунди.

Шахснинг, айниқса боланинг жисмоний ривожланиши, соғлиги биологик омилга боғлиқдир. Биологиянинг асосий тушунчаси бўлган ирсиятнинг, яъни боланинг насл-насабининг ролига олимларимиз алоҳида эътибор бермоқда. Ҳар бир бола инсонларга хос туғма хусусиятлар билан дунёга келади. Шундай экан, одам боласи туғилгандан сўнг унда шахс бўлиб шаклланиш, етук инсон бўлиб вояга етиши имконияти мавжуд бўлади. Бола ўзининг авлод-аждодларидан кўпинча биологик белгиларни мерос сифатида қабул қилиб олади, ҳатто айрим касалликлар ҳам наслдан-наслга ўтади. Биологик омиллар шахснинг жисмоний ривожланишига ҳам таъсир кўрсатади. Шундай экан, соғлом ота-онадан соғлом фарзанд дунёга келишини унутмаслигимиз лозим.

Президентимиз «Соғлом авлод йили»ни эълон қилар экан: «Соғлом авлод деганда, шахсан мен, энг аввало соғлом насли, нафақат жисмонан бақувват шу билан бирга руҳи, фикри соғлом, имон-эътиқоди бутун, билими, маънавияти юксак мард ва жасур, ватанпарвар авлодни тушунаман», деб таъкидлайди.

Соғлом авлод тарбияси осон иш эмас, у ҳар бир инсон, ҳар бир оила, бутун жамиятдан жиддий эътибор ва узлуксиз меҳнат талаб қилади. Президентимиз фикрларини давом эттирар эканлар: «...ҳеч шубҳа йўқ, соғлом авлод орзуси аждодларимиздан бизга ўтиб келаётган, қон-қонимизга сингиб кетган муқаддас интилишдир. Агар ота-боболаримизнинг турмуш тарзига, тафаккурига назар солсак, улар насл-насаб, етти-пуштининг тозалигига, авлоднинг соғлигига жуда катта эътибор берганини кўрамиз. Соғлом боланинг туғилиши, энг аввало, онанинг соғлигига боғлиқ», деб таъкидлайди юртбошимиз. Худо таъоло яратган табиатнинг буюк мўъжизаси бўлмиш аёл дилбандини тўққиз ой ўз бағрида, юрак остида авайлаб дунёга келтиради. Уни вояга етказиш учун ўзини аямасдан бутун ҳаётини бахшида этади.

Ана шу жараёнда аёл неки яхшилик ёки ёмонлик кўрса, она вужуди орқали ҳомилага ўтади. Соғлиги ночор, хўрланган, изтироб чеккан онадан соғлом фарзанд туғилмайди. Соғлом боланинг дунёга келишида отанинг ҳам қони тоза, тани ва руҳи соғлом бўлишига боғлиқ. Бир сўз билан айтганда, соғлом фарзанд фақат соғлом оилада туғилади. Оиланинг соғломлигини, ота-онанинг тотувлиги, бир-бирини тушуниши, қўллаб-қувватлаши ўзаро иззат-ҳурмати белгилайди.

Президентимиз таъкидлаганидек, шахс ижтимоий ҳаётниш маҳсули экан, у албатта болани ўраб олган муҳит таъсирида ривожланади. Шахснинг ҳаёти фаолияти давомида муҳит унга ё ижобий, ё салбий таъсир кўрсатиши, ривожланиш имкониятларини рўёбга чиқариши ёки йўқ қилиши мумкин.

Муҳит-бу шахсга таъсир этувчи ташқи воқеа ва ҳодисалар комплекси. Булар: табиий муҳит (географик, экологик) ижтимоий муҳит (шахс яшаётган жамият) ва бошқалар киради. Булар орасида ижтимоий муҳитнинг, яъни шахс яшаётган жамиятнинг инсон камолоти учун белгиланган имкониятлари муҳим роль ўйнайди. Мустақил Ўзбекистонимизда таълим тизимини ислоҳ қилиниши,

«Кадрлар тайёрлаш миллий дастури»ни қабул қилиниши баркамол авлодни яратишдаги дастлабки қадамлардир.

Шахс ривожланишига эришиш ҳар бир жамиятда амалга оширилаётган тарбия тизими орқали амалга оширилади. Фақат тарбия орқали инсондаги ривожланиш имкониятларини рўёбга чиқариш мумкин. Тарбия жараёнида аниқ мақсад ва режа асосида шахсга таъсир этилади. Бунинг натижасида муҳитдаги воқеаларнинг тўғри ижобий таъсирини амалга ошириш имкони туғилади. Муҳит бера олмаган нарсалар тарбия орқали ҳосил қилинади, ҳатто тарбия туфайли шахсда туғма камчиликларни ҳам ўзгартириб шахсни камолга етказиш мумкин. Бундан ташқари муҳитнинг салбий таъсири туфайли тарбияси издан чиққанларни ҳам қайта тарбиялайди. Ривожланиш шахс фаолиятдан ташқарида бўлмайди. Шу сабабли одам фаолияти унинг ривожланиши учун асос бўлади. Педагогик жиҳатдан тўғри уюштирилган ҳар қандай фаолият ҳоҳ ўйин, меҳнат, ўқиш, спорт ва бошқалар шахснинг ривожланишига таъсир кўрсатади. Шахс улғая борган сари унинг фаолияти ҳам мазмунан, ҳам шаклан ўзгариб боради, турли ёш даврларида эса фаолият турлари ҳам ўзгариб боради. Шу сабабли бола ҳаётида ўйин, ўқувчи ҳаётида ўқиш, катталар ҳаётида меҳнат фаолиятлари катта аҳамиятга эгадир.

Ўқувчи ва талабаларнинг ривожланишида ўқув жараёнларининг аҳамияти ва таъсири бекиёс каттадир. Билимлар ўзлаштиришда уларнинг тафаккурини ўстиради, ижодий қобилиятларини шакллантиришнинг асосий воситаси бўлиб қолади. Бу жараёнда уларда ижтимоий ҳуққ нормалари шаклланади. Шахс қайси ёшда бўлишидан қатъий назар, уларнинг ривожланишида меҳнат фаолиятининг аҳамияти каттадир. Айниқса, меҳнат инсоннинг ҳам жисмоний, ҳам маънавий камол топишида муҳим манба ҳисобланади. Меҳнат жараёнида унинг иштирокчилари бир-бирлари билан алоқада бўладилар, ўзларининг нимага қодир эканликларини кўрсатишга ҳаракат қиладилар. Меҳнат орқали шахснинг ахлоқий сифатлари таркиб топади, уларда ватанпарварлик, масъулият, интизомлилик, фаоллик ортади. Улар ўз-ўзини тарбиялашга астойдил киришадилар. Ўз-ўзини тарбиялашга ота-она, ўқитувчининг тарбиявий таъсири янада самарали бўлади. Тарбия билан ривожланишнинг ўзаро бир-бирига таъсири ва муносабатлари мавжуд, чунки қаерда тарбия жараёни муаммолари тўғри ҳал этилса, у шахс камолотига самарали таъсир кўрсатади. Камол топган шахс тарбиянинг роли ва имкониятларига ишонч билан қарайди.

Тарбия шахснинг ривожланишини таъминлаши учун боладаги ривожланишнинг моҳиятини тушуниш, билиш фаолиятининг ўзгариш сабабларини аниқлаш зарур. Тарбия ҳақиқатан ривожлантирувчи омил бўлмоғи учун тарбияланувчи жамиятнинг тарбия олдига қўйган талабларини, шахснинг ўзига хос хусусиятларини билиши зарур. Педагогика фани шахс ривожланишида тарбиянинг етакчилик ролини эътироф этиш билан бирга уларнинг ўзаро бир-бирига таъсирини тан олади.

Шахснинг ривожланиб камол топиши, ҳаётнинг ҳамма босқичларида бир хил бўлмай, балки ёш хусусиятлари ва ҳаёт тажрибаларига қараб ҳар хил бўлади. Тарбия жараёнида ўсаётган авлоднинг ёш ва ўзига хос хусусиятларини билиш ва ҳисобга олиш жуда зарур. Маълумки, бир хил ёшдаги болаларнинг, ўқувчи-талабаларнинг ҳар бирини ўзига хос хусусиятлари, психик жараёнлари мавжуд.

Инсоннинг камол топиш жараёнини фақат ирсият, ижтимоий муҳит ва таълим тарбияга боғлаб ўрганиш, талқин қилиш ҳам ҳақиқатга унчалик тўғри келмайди. Чунки ижтимоий тараққиётда шахснинг ўзи ҳам фаол иштирок этади.

Айтиш мумкинки, ижтимоий муҳит, таълим-тарбия-шахснинг ўзи фаол иштирок этгандагина унинг туғма лаёқатини уйғотади, истеъдод, қобилиятларини ўстира олади. Агар киши ўз ишини севса, унинг шу соҳадаги истеъдоди тезроқ ва кучлироқ рўёбга чиқа бошлайди.

Шундай ҳоллар ҳам учрайдики, баъзан киши бир соҳа билан қизиқадию, унинг қобилияти бошқа соҳада рўёбга чиқади. Бундай ҳодисалар кўпроқ ҳали кишининг қобилиятлари тўла рўёбга чиқмаган ва шаклланиб бўлмаган ҳолларда юз бериши мумкин.

Қобилият ва истеъдоднинг рўёбга чиқишида инсоннинг муайян фаолиятига қизиқиб қараши билан бир қаторда унинг ўз устида ишлаши ҳам муҳим аҳамият касб этади. Истеъдодли кишилар ўз истеъдодлари-иқтидор кучини тўла рўёбга чиқариш учун ўз устларида тинмай ишлашлари, меҳнат қилишлари шарт.

Масалан, машҳур грек нотиғи-нутқ устаси Демосфеннинг (эрамиздан олдинги IV аср) омма орасидаги дастлабки нутқлари муваффақиятсизликка учраган, уни ҳатто масҳара қилишган. Демосфен дудуқ, овози хаста, қисқа-қисқа нафас оладиган киши эди. У доимо бир елкасини учуриб турар эди. Лекин у актёр Сатирнинг маслаҳати билан ўз нутқини такомиллаштиришга киришади. Демосфен ўз камчиликларини бартараф этиш учун иродалик ва қатъиятлик кўрсатади: у оғзига майда тошлар ва сопол парчаларини солиб сўзларни талаффуз қилишни машқ қилди, денгиз бўйида тўлқинлар

шовкинида нутқ сўзлади, қояларга чикиб баланд овоз билан шеърлар ўқиди, ойна олдида туриб юз ҳаракатларини бир маромга келтирди. Уй шифтига қилични осиб қўйди, у одати бўйича елкасини ҳар учирганда қилич санчиларди. Демосфен ҳафталаб уйдан чиқмай нотикликни ўрганди. Уйдан чиқмаслик учун сочининг ярмини қирдириб ташлади. Бунга ўхшаш мисолларни кўплаб келтириш мумкин. Масалан, Алишер Навоий, Ибн Синоларнинг қунт билан китоб мутолаа қилганлари, А.В.Суворов, Амир Темурларнинг ҳарбий санъатни эгаллаш борасидаги меҳнатлари фикримизнинг далилидир.

Ҳаётда шундай ҳоллар ҳам учрайдики айрим кишиларда болалик ва мактабда ўқиган йилларида қулай муҳит бўлишига қарамай туғма истеъдод ва қобилият нишонлари кўринмайди. Бирок, кейинчалик қунт ва мустақил ишлаш, ғайрат ва қатъиятлик натижасида улар катта қобилият эгалари сифатида майдонга чиқишади.

Машҳур кишилар ҳаёти шуни кўрсатадики, уларнинг ижодий фаолиятларидаги асосий нарса узлуксиз ишлаш билиш, ойлаб, йиллаб, ўн йиллаб ўз олдларига қўйилган мақсад учун интилиш, курашиш, унга етиш йўлларини хормай излашдир.

Ҳар бир инсон тўқис ҳаётга тўла имконлар билан яратилган. Аммо ҳар бир киши ўзига хос ўқув, қобилият ва имкониятларга эга. Демак, киши ўзининг шахсий ҳаёт йўлини топа олса, шу вақтда унинг ҳаёти жўшқин, фаолияти ижодкор, меҳнати унумли, фойдаси мўл бўлади. Киши аслида ҳақиқий бахтиёрликка меҳнат жараёнида эришади. Бу вақтда унга ғойибона руҳий мадад берилади, моддий-маънавий яратувчанлик унинг истиқболли янги ғоявий фикрлар уни амалий-ижодий йўлларга чорлай бошлайди. Шунинг учун ота-она, оила аъзолари, боғча, мактаб, таълим-тарбия муассасалари ҳар бир болани уқуви, қизиқиши, қобилиятига асосан касб эгаллашига масъулдир.

Талабаларга, ёшларга инсонларнинг нодир ва бетакрорлигини дунёвий, диний илмларни уйғунлигини тушунтириб бериш маънавий зарурдир. Шу вақтда ёшлар айрим ғайридиний оқимлар аслида ғайриилмий эканлигини онгли тушунадилар. Ҳа, бу ҳақиқатан ҳар бир киши азалий яхши тақдир билан яратилган. Аммо инсон асли яратилишидан озод ва эркиндир. Инсоннинг озод ва эркинлиги шунчаликки, ҳатто унинг имон эътиқоди. Оллоҳ таоло томонидан мажбур қилинмайди. Бу ҳақда Куръони Карим Шуаро сурасининг 4- оятида «..Зеро иймон-эътиқод ночор, ноиложликдан эмас, балки қалб қаноти билан ихтиёрий бўлиши лозимдир», дейилган. Чунки кишилар бу улғу ҳислатлар фақат инсонлар фойдаси учунлигини, уларга амал қилиш инсонлар учун ҳам маънавий, ҳам моддий манфаатларнинг асоси эканлигини онгли тушуниб, уларга амал қилсалар бу ишлар улар учун ҳўзур ҳаловат ва бахтиёрлик бағишлайди.

Инсон маънавий-руҳий сиймодир. Унинг танаси моддий, латиф ва руҳий қисмлардан иборат. Моддий, яъни биологик танани латиф биогенетик майдон-тана ўраб олган. Биогенетик тана инсоннинг моддий танасидаги ҳамма ҳаётий жараёнларни уйғунлаштириб турувчи ҳаётий энергия манбаидир. Аммо ҳаётий жараёнлар инсоннинг руҳий қуввати-биогенетик танаси ёрдамида бошқарилади. У олий нерв тизими функцияси бўлиб, олам билан ҳамма вақт ўзвий алоқада бўлади. Онг ости ҳар бир кишиларнинг тақдири, йўли, олий мақсади ва эзгу ниятлар асосидаги ҳаёт модели. Ҳозирги илмий ахлоқий асосларга кўра у ҳомила уч ойлигидаёқ берилади. Энди унинг ривожига ота-онага, оиладаги муҳитга боғлиқ.

Агар киши ўз ҳаёт йўлини топа олса, унинг онги мустақил ривожланиб бориб онг ости йўналишига туша олса худди тўлқинларнинг мос келиши каби инсонда маънавий руҳий мутаносиблик содир бўлиб, у мукамал камолот йўлига қиради.

Фойдаланилган адабиётлар

1. И. А. Каримов “Баркамол авлод орзуси” Т., “Шарқ” 1999 й
2. Ўзбекистон Республикаси “Кадрлар тайёрлаш миллий Дастури” Т., 2000 й
3. Ў. Асқарова, М. Нишонов, М. Хайитбаев “Педагогика” Т., “Талқин” 2008 й
4. А. Тўхтабоев, А. Эралиев “Ташкилий хатти-ҳаракатлар” Андижон., “Ҳаёт” 2001 й
5. О. Мусурмонова “Маънавий кадриятлар ва ёшлар тарбияси” Т., “Ўқитувчи” 1990 й
6. Р. Мавлонова “Педагогика” Т., “Ўқитувчи” 2004 й

3-мавзу. Ўзбекистон Республикасида таълим тизими. таълим соҳасидаги давлат сиёсатининг асосий принциплари Режа

1. Ўзбекистон таълим тизими ҳақида умумий тушунча.
2. Кадрлар тайёрлаш миллий дастури моделлари.

3. Ўзбекистонда халқ таълими тизими турлари.

Таълимий мақсад: Халқ таълими тизими ҳақида тушунча бериш, унинг тузилиши ва принциплари билан таништириш.

Тарбиявий мақсад: Ўқитишнинг инсон ҳаётидаги ўрни ва ахамиятини асослашга ўргатиш.

Ривожлантирувчи мақсад: Ўзбекистон ва жаҳон таълим тизимини қиёсий таҳлили.

Халқ таълими тизими деб, муайян мамлакатнинг ички ва ташқи камолотига таъсир кўрсатувчи ҳамда маълум бир қоидалар асосида ташкил этилган барча таълим-тарбия муассасаларининг тузилишига айтилади.

Ўзбекистон халқ таълими тизими республикаimizни ижтимоий, иқтисодий ва маданий ривожлантиришнинг устивор соҳаси ҳисобланади. Шунингдек, у таълим соҳасидаги Давлат сиёсатини, умуминсоний кадриятларини, халқнинг тарихий тажрибасини, маданий ва фан соҳасидаги кўп асрлик анъаналарини, жамиятнинг истиқболдаги ривожини ҳисобга олган ҳолда иш юргизади.

Халқ таълими тизими республикаimizнинг ақл заковат ва илм борасидаги куч-қувватини, жамият, оила ва давлат олдидаги ўз масъулиятини англайдиган ҳар жиҳатдан баркамол, эркин шахсни шакллантириш мақсадини кўзлайди.

Халқ таълими тизими Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси ва Ўзбекистон Республикасининг давлат мустақиллиги асослари тўғрисидаги қонунга мувофиқ ташкил этилади ва назорат қилинади.

Мустақил Республикаimiz Конституциясининг 18 ва 41-моддаларида таъкидлаганидек, жумҳуриятимизда яшовчи барча фуқаролар жинси, ирки, миллати, тили, дини, ижтимоий келиб чиқиши, эътиқоди, шахси ва ижтимоий мавқеидан қатъий назар билим олиш ҳуқуқига эга. Шунингдек, бепул умумий таълим олиши давлат томонидан қафолатлангандир. Бу ҳуқуқ илм олишнинг ҳамма турлари текинлиги. Ёшларга умумий мажбурий ўрта таълим беришнинг амалга оширилиши, ўқитишни ҳаёт билан, унумли меҳнат билан боғлаш асосида ривожлантириш билан, ўқувчиларга ва талабаларга Давлат стипендиялари ва имтиёзлар бериш билан, мактаб дарсликларини текин бериш билан (қисман), мактабда давлат тилида (ўзбек тили) ўқитиш имкониятларини яратиб бериш билан қафолатланади.

1991 йилнинг 1 сентябр республикаimiz ҳаётида тарихий воқеа-республикаimiz мустақиллиги эълон қилинди. Шу муносабат билан дунё тажрибаларидан келиб чиқиб, энг биринчи навбатда мустақил республикаimizнинг халқ таълимини қайта қуриш масаласи кўтарилди.

Мустақилликка эришганимизнинг дастлабки йилларида, яъни 1992 йил 2 июлда Мустақил Ўзбекистоннинг «Таълим тўғрисида»ги биринчи Қонуни қабул қилинди. Мазкур қонун аввало, Ўзбекистон таълимида илгари эришилган муваффақиятларни сақлаб қолишга хизмат қилди. Аниқроғи, эски тузумдан янгисига ўтишга кўпроқ вазифасини ўтади. Шу билан бирга 1992 йилда қабул қилинган «Таълим тўғрисида»ги қонун яратган имкониятларга сабаб, таълим тизимига қатор янгиликлар кириб келди. Олий ва ўрта махсус билим юртиларига тест тизими жорий қилиниши, касб-ҳунар билим беришга эътиборни кучайтирилиши қабилар шулар жумласидандир.

Янги тузум талабларига жавоб берадиган, халқ таълими тизимини тубдан ислоҳ қиладиган қонун қабул қилиш эҳтиёжи қондирилиб, 1997 йил 29 августда Ўзбекистоннинг янги «Таълим тўғрисида»ги Қонуни қабул қилинди ва таълим тизимини жиддий янгиланишига сабаб бўлди. Олдинги қабул қилинган Қонунлардан фарқли ўлароқ, таълим ижтимоий тараққиёт соҳасида устивор деб эълон қилинди ва халқ таълими тизими тузилишининг қуйидаги Янги қоидалари жорий қилинди:

1- Таълим ва тарбиянинг инсонпарвар, демократик характер эканлиги.

Бунинг моҳияти шундаки, биздаги барча халқ таълими тизимига кирувчи муассасаларда берилаётган таълим ва тарбия инсонларни моддий ва маънавий камолотини, ақл-заковатининг ўсиши, инсоний фаолиятининг барқ уриши ва ниҳоят, ўзлигини билиш ва ҳақ-ҳуқуқлари учун курашадиган чин ватанпарвар бўлиб етишишларини мақсад қилиб қўяди.

2- Таълимнинг узлуксизлиги ва изчиллиги.

Мустақил Ўзбекистонимизнинг халқ таълими муассасаларида берилаётган таълим ва тарбия узлуксиз (яъни бир-бирини тўлдиради) ўзаро боғлиқ. Ҳар бир бошланғич таълим ўқув режа ва дастурлари асосида кейинги таълим турларига мосланган, шу сабабли кейинги босқичлар олдингиларининг давоми сифатида фаолиятда бўлади. Бу ўз навбатида бир мактабдан иккинчисига, бир олий ўқув юртидан иккинчи олий ўқув юртига кўчиб ўтиш имкониятини яратади. Таълим эса ўқув юртига кўчиб ўтиш имкониятини яратади. Таълим ўқув режаси ва дастури, Давлат таълим стандартлари асосида тизимли, изчил фаолиятда бўлади.

3- Умумий ўрта, шунингдек ўрта махсус, касб-ҳунар таълимининг мажбурийлиги.

1930 йилда бошланғич, 1949 йилда етти йиллик, 1958 йилда саккиз йиллик, 1970 йилда ўрта умумий мажбурий таълимга асос солинди. 1984 йилдан бошлаб. Ўн бир йиллик мажбурий таълимга ўтилди.

Мустақиллик шарофати билан мазкур масалада ҳам ўзгариш содир бўлди. Янги Қонун умумий ўрта (I-IX синф) таълим, яъни IX синф ва кейинги уч йиллик ўрта махсус, касб-хунар (лицей ёки коллеж) таълимини мажбурий деб тасдиқлади.

4- Ўрта махсус, касб-хунар таълимининг йўналиши: академик лицейда ёки касб-хунар коллежида ўқишни танлашнинг ихтиёрийлиги.

Янги Қонун ёш авлодни қизиқишлари, истеъдоди, имкониятларни ҳисобга олган ҳолда ҳаётда ўз йўлини танлашига кенг имконият беради. Олий ўқув юртлари қошида ташкил этиладиган, ўзлари ҳоҳлаган йўналишда чуқур билим оладиган академик лицейда ўқиш ёки касб-хунарга мойиллигини, лаёқатларини, билим ва кўникмаларини чуқур ривожлантирадиган, танлаган йўналишлари бўйича бир ёки бир неча замонавий касб-хунарга мойиллигини, лаёқатларини, билим ва кўникмаларини чуқур ривожлантирадиган, танлаган йўналишлари бўйича бир ёки бир неча замонавий касб эгаллаш имконни берадиган касб-хунар коллежларида ўқишни танлаш ихтиёрийдир.

5- Таълим тизимининг дунёвий характер эканлиги.

Республикамыздаги барча таълим муассасаларида дунёвий билимлар берилди. У илмий асосларга эга бўлиб, фан, техника, маданият ва маърифатнинг энг янги муваффақиятлари ва инсон ақл-заковати туфайли такомиллашиб боради. Улар ўқувчиларни объектив дунёни бевосита билиш, улар ҳақида ҳаққоний фикрлаш, тегишли хулосалар чиқариш, дунёни билиш, ўзининг жамиятда тутган ўрни ва вазифаларини аниқлаб олишга, бирор бир касбни онгли эгаллашларига йўналтирилгандир.

6- Давлат таълим стандартлари доирасида таълим олишнинг ҳамма учун очиклиги.

Ўзбекистон Республикасининг Конституциясида ҳам таълим-тарбия масаласига алоҳида ўрин ажратилган. Чунончи, Қомуснинг 41-моддасида шундай дейилган: «Ҳар ким билим олиш ҳуқуқига эга. Бепул умумий таълим олиш Давлат томонидан кафолатланади. Мактаб ишлари Давлат назоратидадир. Бу сермазмун ва пурмаъно қонун 42-моддада янада ривожлантирилади». «Ҳар кимга илмий ва техникавий ижод эркинлиги, маданият ютуқларидан фойдаланиш ҳуқуқи кафолатланади. Давлат жамиятнинг маданий, илмий ва техникавий ривожланишига ғамхўрлик қилади.»

7- Таълим дастурини танлашга ягона ва табақалаштирилган ўқув режа ва дастурларини тасдиқлайди. Уларнинг бажарилиши юзасидан назорат қилади. Давлат таълим стандартлари асосида фанлараро боғланишни ҳисобга олиб, уларни ўқитиш соатларини аниқлаб беради ва уларга жавоб берувчи дарсликлар тузилиши, нашр этилишини таъминлайди. Шунингдек ўқувчиларнинг истеъдоди, қобилиятини ҳисобга олган ҳолда табақалаштиради (бирор бир фанга чуқурлаштирилган ёки айрим нуқсонларни бартараф этишга қаратилган дастур). Олиб бориладиган таълим-тарбиявий ишлар ёш авлодни маънавий бой, рухан тетик, жисмонан бақувват, ахлоқан пок, тафаккури кенг ва меҳнатсевар бўлиб вояга етиши учун барча моддий ва маънавий шароит ҳозирлайди.

8- Билимли бўлишни ва истеъдодни рағбатлантириш.

Таълим-тарбия муассасаларида таълим олаётган билмдон ва истеъдодли ўқувчиларни рағбатлантириш кўзда тутилган. Республикамыз тажрибасида билмдон, истеъдодли ўқувчилар учун стипендия, турли кўринишдаги мақтов ёрлиқлари, моддий ёрдам шаклида ташкил этилган. Ўқувчилар турли танлов, конкурсларга қатнашадилар ва билимларни кўрсатадилар. Ўқувчилар тақдирланади ва хатто олий ўқув юртига имтиҳонсиз кириш, бирор касб бўйича гувоҳномаларга эга бўлиш ҳуқуқларига эгадирлар.

9- Таълим тизимида Давлат ва жамоат бошқарувини уйғунлаштириш.

Таълим муассасаси мастақил юридик шахс бўлиб, қонунларда белгиланган тартибда барпо этилади. Давлат тасарруфида бўлмаган таълим муассасаси давлат рўйхатидан ўтказилган вақтдан бошлаб, юридик шахс ҳуқуқини қўлга киритади.

Таълим муассасаларига муайян мақом (гимназия, лицей, коллеж, олийгоҳ, академия ва шу кабилар) берилиши, таълимни бошқарига тегишли идоралари томонидан аттестация асосида амалга оширилади. Таълим муассасалари ўзаро битим тузишга, ўқув тарбия комплекслари ва ўқув илмий-ишлаб чиқариш бирлашмалари ва уюшмалари таркибига киришга ҳақлидирлар.

Бундай комплекс ва бирлашмалар таркибига кирувчи муассасаларнинг вазифалари, ҳуқуқлари ва мажбуриятлари ўз уставларида белгиланади.

Халқ таълими тизимидаги таълим-тарбия муассасаларига тавсиф.

Ўзбекистон Республикасида таълимнинг ягона тизими (11-18 модда) амал қилиб, у қуйидагиларни ўз ичига олади:

1. Мактабгача таълим.
2. Умумий ўрта таълим.
3. Ўрта махсус, касб-хунар таълими.
4. Олий таълим.
5. Олий ўқув юртидан кейинги таълим.
6. Кадрлар малакасини ошириш ва уларни қайта тайёрлаш.
7. Мактабдан ташқари таълим.
8. Оиладаги таълим ва мустақил равишда таълим олиш.

Таълим тизимида ўқув режалари ва дастурлари мувофиқлаштирилади. Таълим босқичлари ва шаклларнинг изчиллиги, таълимнинг стандартларига мос келиши таъминланади.

1. Мактабгача таълим.

Мактабгача таълим бола шахсини соғлом, етук, мактабда ўқишга тайёрланган тарзда шакллантириш мақсадини кўзлайди. Бу таълим олти-етти ёшгача оилада, болалар боғчасида ва мулк шаклидан қатъий назар бошқа таълим муассасаларида олиб борилади. Бундан кўзланган мақсад, бола камолоти асосларини шакллантиришдан, уни билимга қизиқишини таъминлашдан, маънавий-ахлоқий эҳтиёжларини, дастлабки меҳнат кўникмаларини, илмга мухаббат қўйишни ўстиришдан, саломатлигини мустахтахкамлашдан, миллий анъана ва қадриятларимиз руҳида тарбиялашдан иборатдир.

2. Умумий ўрта таълим.

Босқичлари қуйидагича:

- бошланғич таълим (I-IV синфлар);
- умумий ўрта таълим (I-IX синфлар);

Бошланғич таълим умумий ўрта таълим олиш учун зарур бўлган саводхонлик билим ва кўникма асосларини шакллантиришга қаратилгандир. Мактабнинг биринчи синфига болалар олти-етти ёшдан қабул қилинади.

Умумий ўрта таълим билимларнинг зарур ҳажмини беради, мустақил фикрлаш, ташкилотчилик қобилияти ва амалий тажриба кўникмаларини ривожлантиради, дастлабки тарзда касбга йўналтиришга ва таълимнинг навбатдаги босқичини танлашга ёрдам беради. Болаларнинг қобилияти, истеъдодини ривожлантириш учун ихтисослаштирилган мактаблар ташкил этилиши, ўқувчилар танлови бўйича курслар жорий этилиши ва фанлар чуқур ўргатилиши мумкин. Бундай курсларнинг дастурлари умумтаълим муассасалари томонидан тасдиқланади.

3. Ўрта махсус, касб-хунар таълими.

Ўрта махсус. Касб-хунар таълими олиш мақсадида ҳар ким умумий ўрта таълим асосида академик лицейда ёки касб-хунар коллежида ўқитишнинг йўналишини ихтиёрий равишда танлаш ҳуқуқига эга.

Академик лицейлар ва касб-хунар коллежлари эгаллаган касб-хунар бўйича иш ёки таълимни навбатдаги босқичда давом эттириш учун асос бўладиган ўрта махсус, касб-хунар таълимини беради.

Академик лицейлар ўқувчиларнинг интеллектуал қобилиятларини жадал ўстиришни, уларнинг чуқур, табақалаштирилган ва касб-хунарга йўналтирилган билим олишларини таъминлайдиган уч йиллик ўрта махсус ўқув юртидир.

Касб-хунар коллежи ўқувчиларининг касб-хунарга мойиллиги, маҳорат ва малакасини чуқур ривожлантиришни, танлаган касблар бўйича бир ёки бир неча ихтисос олишни таъминлайдиган уч йиллик ўрта касб-хунар ўқув юртидир.

4. Олий таълим.

Олий таълим юқори малакали мутахассислар тайёрлашни таъминлайди. Олий маълумотли мутахассислар тайёрлаш олий ўқув юртларида (университетлар, академиялар, институтлар ва олий мактабнинг бошқа таълим муассасаларида) ўрта махсус, касб-хунар таълими асосида амалга оширилади.

Олий таълим икки босқичга: Давлат томонидан тасдиқланган намунадаги олий маълумот тўғрисидаги ҳужжатлар билан далилланувчи Бакалаврият ва магистратурага эга.

Бакалаврият олий таълим йўналишларидан бири бўйича пухта билим берадиган, ўқиш муддати камида тўрт йил бўлган таянч олий таълимдир.

Магистратура аниқ мутахассислик бўйича бакалаврият негизида камида икки йил давом этадиган олий таълимдир. Фуқаролар иккинчи ва ундан кейинги олий маълумотни шартнома асосида олишга ҳақлидирлар.

5. Олий ўқув юртидан кейинги таълим.

Олий ўқув юртидан кейинги таълим жамиятнинг юқори малакали илмий ва илмий-педагогик кадрларга бўлган эҳтиёжини таъминлашга қаратилгандир. Таълимнинг бу тури олий ўқув юртлари ва илмий-тадқиқот муассасаларида (аспирантура, докторантура ва мустақил тадқиқотчилик) олиниши мумкин.

Илмий ва илмий-педагогик кадрларни тайёрлаш, илмий даражалар ва унвонлар бериш тартиби қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда вақти-вақти билан аттестация ва аккредитизациядан ўтказиб турилади.

6. Кадрлар малакасини ошириш ва уларни қайта тайёрлаш касб билмлари ва кўникмаларини чуқурлаштириш ҳамда янгилашни таъминлайди.

Кадрлар малакасини ошириш ва уларни қайта тайёрлаш тартиби Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан белгиланади.

7. Мактабдан ташқари таълим.

Болалар ва ўсмирларнинг яққа тартибдаги эҳтиёжларини қондириш. Уларнинг бўш вақти ва дам олишини ташкил этиш учун давлат органлари, жамоат бирлашмалари, шунингдек бошқа юридик ва жисмоний шахслар маданий-эстетик, илмий, техникавий, спорт ва бошқа йўналишларида мактабдан ташқарии таълим муассасаларини ташкил этишлари мумкин.

Мактабдан ташқарии таълим муассасаларига болалар, ўсмирлар ижодиёти саройлари, уйлари, клублари ва марказлари, санъат мактаблари, мусиқа мактаблари, болалар-ўсмирлар спорт мактаблари, санъат мактаблари, студиялар, кутубхоналар, соғломлаштириш муассасалари ва бошқалар киради.

Турли хилдаги мактабдан ташқарии муассасалар фаолиятига давлат томонидан кўмак берилади ва назорат қилинади.

8. Оиладаги ва мустақил равишда таълим олиш.

Давлат оилада таълим олишга ва мустақил равишда таълим олиш тегишли муассасаларнинг дастурлари бўйича амалга оширилади. Таълим олувчиларга ваколатли давлат муассасалари томонидан услубий, маслаҳат ва бошқа йўсинда ёрдам кўрсатилади.

9. Таълим муассасаларида чет тилларини ўрганиш, дин тарихи ва жаҳон маданияти соҳасида билим олиш учун шароитлар яратиш.

Октябрь инқилобидан кейин халқ комиссарлари Советининг 1918 йил январ ойидаги қарори билан мактаб черковдан, дин давлатдан ажратилди. Мактабларда диний билимлар бериш бекор қилинди.

Дин ва дин хомийлари таъкиб остига олинди. Диний руҳий ёзилган барча китоблар ёқиб юборилди. Чет тилларини ўрганиш сусайди. Миллий таълим-тарбия эътибордан четда қолди. Шу тариха Республикамиз ёшлари фан-техника ва дунё маданияти тарихи ва янгиликларидан хабарсиз бўлиб ўсишди. Дунёқарашларида чегараланиш аломатлари рўй берди.

Халқ таълими ва янги Қонун асосида ўқувчиларнинг билим ва истеъдодларини ватанпарварлик сифатларини шакллантириш ва тарбиялаб вояга етказиш мақсадида чет тилларни амалда ўрганиш борасида шароитлар яратди, чет тилларни чуқур ўргатадиган мактаб, лицей ва гимназиялар очди. Ватан тарихини чуқур биладиган, жаҳон маданияти тарихидан хабардор ўқувчиларни тарбиялаб вояга етказиш учун барча воситалар, шароитлар яратилмоқда. Дин ва маданият тарихи бўйича мактаб режаларига янги фанлар киритилди ва хоказо.

10. Таълим муассасаларининг сиёсий партиялар ва ижтимоий сиёсий ҳаракатларнинг таъсиридан ҳоли бўлиши.

Ёш авлодга дунёвий билимлар бериш, уларни том маънода ҳаётга, турмушга тайёрлаш, ёшларнинг фикрларини чалғитмаслик, гуруҳбозликка йўл қўймаслик мақсадида таълим-тарбия муассасалари сиёсий партиялар ва ижтимоий-сиёсий ҳаракатларидан ҳоли деб топилди. Ўқитувчи-тарбиячиларга эса сиёсий ва ижтимоий ҳаракатларни мактаб ҳаётига татбиқ этишларини қоралади.

11. Тарбияланувчилар ва таълим олувчиларни ҳурматлаш.

Таълим тизимида барча педагогларни давлат талаблари даражасида ўқитишни, мажбурий ҳисобланган фанларнинг режа ва ўқув дастурлари асосида олиб боришлари, тарбияланувчи ва таълим олувчиларнинг инсоний кадр-қимматларини ҳурмат қилиш, виждон эркинлиги, ахборот эркинлигини, ўз қараш ва эътиқодларини эркин ифода этишларига шароит яратиш масъулияти юклатилди.

Таълим олувчилар ва давлат стандартларига, ёш ва индивидуал хусусиятига, истеъдод ва қизиқишларига мувофиқ таълим олиш тавсия этилди. Таълим муассасаларининг устави ва ички тартиб қоидаларига риоя қилиш масъулияти аниқ белгилаб берилди.

12. Педагог шахсини, унинг ижтимоий мавқеини ҳурматлаш.

Олдинги қабул қилинган қоидалардан фарқли ўлароқ, янги Қонунда педагог шахсини, унинг ижтимоий мавқеини ҳурматлаш киритилди.

Ўқитувчи-тарбиячиларини, уларнинг шаъни ва кадр-қимматларини химоя қилиш, малака ошириш, қайта тайёрлашдан ўтиш, таълим шакли, методи ва воситаларини танлашда ташаббус кўрсатиш, педагогик меҳнатда танилган ўқитучи-тарбиячиларни давлатимиз орден ва медалари билан мукофотлаш, уларни қишлоқ, шаҳар, туман, вилоят ва республика олий органларига сайлаш умумхалқ вазифаси деб топилди.

Шу билан бирга уларнинг ахлоқ-одоб қоидаларига риоя қилишлари, бола, ўқувчи ва талаба шахсининг кадр-қимматини ҳурматлашларини, маънавий, тарихий, маданий-миллий ва умуминсоний қадриятларга ҳурмат руҳида, атроф муҳитга эҳтиёткорлик билан муносабатда бўлиш руҳида тарбиялаш масъулияти юклатилган ва хоказо.

13. Амалдаги қонунлар доирасида мулкчиликнинг барча шаклларида таълим муассасаларининг тенг ҳуқуқлилиги, уларнинг мустақиллиги.

Таълим муассасаси мустақил юридик шахс бўлиб, қонунларда белгиланган тартибда барпо этилади. Давлат тасарруфида бўлмаган таълим муассасаси давлат рўйхатидан ўтказилган вақтидан бошлаб (аккредитизация) юридик шахс ҳуқуқини қўлга киритади.

Таълим муассасалари ўзаро битим тузишга, ўқув тарбия комплекслари ва ўқув-ишлаб чиқариш бирлашмалари ва уюшмалари таркибига киришга ҳақлидир.

Бундай комплекс ва бирлашмалар таркибига кирувчи муассасаларнинг вазифалари, ҳуқуқлари ва мажбуриятлари ўз уставларида белгиланади.

Янги қонуннинг афзалликлари шунда эдики, ҳеч қандай мақсадсиз ўн йиллик таълимни ўн бир йиллик таълимга айлантирилишдек хатони тўғрилаши эди. Ваҳоланки, 9-синфини битирган ёки 11-синфни битириб, олий ўқув юртига кира олмаган ёшларимиз на бир аниқ ихтисос, на бир эртанги ҳаётга керак бўладиган малака ва бир касб-хунарни эгаллай олмасликлари, шунинг оқибатида 16-18 яшар ёшлар ўз қобилияти, хаваси, интилишига мос, ҳаётда ўзига муносиб ўрин топа олмаётганини олди олинди.

Қонун асосида 9-синфни битирган ўқувчилар ўз ихтиёрлари билан танланган академик лицей ёки касб-хунар коллежида билим олишлари мажбурий. Энди бу ёшлар маълум бир меҳнат кўникмасига, бир ёки бир неча касбга эга бўлишлари ва унумли меҳнат фаолияти билан шуғулланишлари ёки ўқишни давом эттиришлари мумкин.

Мустақил Республикамиз раҳбарияти халқ таълими тизимини мазмунан янада яхшилаш борасида жуда катта тадбирларни амалга оширмоқда.

Олий ва ўрта махсус таълими, халқ таълими тизимини вазирликларнинг бевосита раҳбарлигида республикада янгидан-янги мактаб, лицей, коллеж ва олий ўқув юртлири очилмоқда. Уларда давлат тили-ўзбек тилини ўқитиш йўлга қўйилган. Барча таълим муассасаларида Ўзбекистон халқлари тарихи, чет тили, ҳисоблаш техникаси каби фанларга жаҳон стандартлари талабида эътибор қаратилган. АҚШ, Англия, Германия, Франция, Туркия, Хитой, Саудия Арабистони каби ривожланган мамлакатларнинг халқ таълими вазирликлари билан ўзаро кадрлар тайёрлаб бериш борасидаги шартномалар тузилган. Бу жараён ўз самарасини бермоқда. Миллий таълим тизимида ёш авлодни ҳаётга тайёрлаш учун барча имкониятлар ишга солинмоқда.

Халқ таълими тизимини ислоҳ қилиш, кадр тайёрлаш жараенига замон талаб қилаётган туб ўзгартиришларни киритиш мақсадида махсус ҳуқумат комиссияси тузилиб, 1997 йил 29 августда «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури тўғрисида» Ўзбекистон Республикасининг Қонуни қабул қилинди.

Қонунда ислохотларни босқичма-босқич ўтказиш принципи қўйилган. Биринчи босқич-ўтиш даври бўлиб, у 1997-2001 йилларда, яъни 4 йил давомида жорий этилади.

Иккинчи босқич - 2001-2005 йилларни ўз ичига олади. Бунда миллий дастурни кенг миқёсда тўлиқ амалга оширишга эришиш кўзда тутилган.

Учинчи босқич - 2005 ва кейинги йилларга мўлжалланган бўлиб, унда тўпланган тажрибларни таҳлил этиш ва умумлаштириш асосида ўзгарувчан ижтимоий-иқтисодий шарт-шароитларни эътиборга олган ҳолда кадрлар тайёрлаш тизимини такомиллаштириш ва янада ривожлантириш назарда тутилган. «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури» ўз омиллари, кадрлар тайёрлашнинг миллий модели, асосий йўналишлари ва тамойилларига эга.

Хўш, таълимда давлат стандарти нима?

Таълимни стандартлаштириш инсониятнинг ижтимоий онгида рўй берган туб ўзгаришлар туфайли келиб чиққан заруратдир. Чунки, ахборотлар алмашинуви максимал чегарага етган давримизда дунёнинг бир бурчагида яшаётган киши иккинчи кутба содир бўлаётган воқеаларни билибгина қолмай, уларнинг не боисда айнан шу тарзда рўй берганини англаши ва хис қилиши зарурдир. Бир сайёрада бир вақтда яшаб туриб, бир-бирини тушунмаслик баъзан инсонлар ўртасидаги муносабатларни боши берк кўчага киритиб қўйиши мумкин. Шунинг учун ҳам иқтисодий ахволи ва тараккиёт даражаси турлича бўлган давлатларда яшовчи барча кишиларнинг фикрлаш даражасини иложи борида бир хил ҳолатга келтириш эҳтиёжи пайдо бўлди. Бу ҳолат таълим стандартлари деб аталмиш тушунчани юзага чиқарди.

Стандарт-таълимда яратилган меъёрий режа, дастур, дарсликларни ўзлаштириш эквиваленти, яъни таълим мазмунини ўзлаштириш даражасидир. Стандартни ишлаб чиқишда ўқувчини ҳаддан ташқари зўриқтириб юбормаслик талабларига риоя қилиш. Яъни у ўқувчи ёшига мос, уни бажаришга қурби етадиган даражада бўлиши керак. Бунда албатта, таълим олувчининг қизиқиши, хохиши, эҳтиёжи ҳисобга олиниши лозим. Таълим стандартларини ўзлаштиришда шахсга муҳим аҳамият берилиши, унга яқка тартибда ёндашилиши мақсадга мувофиқдир. Стандартларни ўқув жараёнига татбиқ этишдан олдин ўта пухталиқ билан тажриба-синовдан ўтказилади ва шу асосда босқичма-босқич ўқув жараёнига киритиб борилади.

Давлат ва жамият таълим муассасалари олдида муайян ижтимоий буютмалар қўяётган экан, ўша муассасалар томонидан тайёрланадиган кадр эгаллаши лозим бўлган ижтимоий сифатларининг минимал чегарасини ҳам кўрсатиб бериши табиийдир. Тарбияланувчи ёки таълим олувчилар эгаллаши лозим бўлган билим, кўникма, малака ёхуд маънавий сифатларнинг энг қуйи миқдори илмий асосларда белгилаб берилган расмий педагогик ҳужжат-давлат таълим стандарти ҳисобланади. Стандартларда белгиланган натижаларга эришилмаса, ё ўша кўрсаткичларни эгаллай олмаган бола, ёхуд ёшларда муайян миқдордаги билим, кўникма, малака ва маънавий сифатларни шакллантира олмаган педагогикани мукамал деб бўлмади.

Бундан кўриниб турибдики, давлат таълим стандарти (ДТС) назорат воситаси, айти вақтда, таълим муассасаларида кўзланган кўрсаткичларни қўлга киритиш учун зарур бўлган шароитни белгилаш ўлчови ҳамдир. Давлат таълим стандартларининг кўрсаткичлари қўлга киритиш учун зарур бўлган шароитни белгилаш ўлчови ҳамдир. Давлат таълим стандартларининг кўрсаткичлари амалдаги мавжуд таълим мазмунидан эмас, балки шакллантириладиган ўқувчига сингдириши лозим бўлган сифатларнинг жаҳон бўйича зарур деб ҳисобланган миқдоридан келиб чиқади.

Давлат таълим стандартларининг икки асосий вазифасини алоҳида таъкидлаб кўрсатиш мумкин. Бундай стандартлар умумий ўрта мактабда ўқувчиларга бериладиган таълим мазмунининг мажбурий минимумини ҳамда битирувчиларнинг тайёргарлик даражасига қўйиладиган талаблар мажмуасини белгилаб беради. Таълим мазмунининг мажбурий минимуми ўқув дастурлари ва дарсликларда тўлиқ ўз ифодасини топиши шарт. Битирувчиларнинг тайёргарлик даражасига кўра ўқувчи муайян босқичда эгаллаши шарт бўлган билим, кўникма ва малакаларнинг минимал миқдори белгиланади.

Таълим-тарбия жараёнига ДТСни жорий этиш талаблари ривожланган ғарб мамлакатлари тажрибасига асосланади. Аммо, шуни ҳам айтиш керакки, ҳали дунёдаги бирорта жамиятда таълимни стандартлаштириш кенг қўламда амалга ошириладигани йўқ. Чунки, мазкур юмушга биринчи бўлиб қўл урган Францияда бу иш ханузгача синов даражасида, АКШда эса ДТС яратишга эндигина киришилмоқда. Япония ва Германия таълим муассасаларида мазкур муаммони ҳал этиш режалаштириш босқичида турибди. Ўзбекистонда таълим стандартлари масаласига Давлат миқёсида ёндашилди ва уни илмий йўсинда ҳал этишдан ташқари, таълим-тарбия амалиётига жорий қилиш мақсадида узоқ вақт изланишлар олиб борилди, тажриба-синовлар амалга оширилди.

Мамлакатимизда педагогика илми ҳам, амалиёти ҳам янгиланиб бормоқда. Маълумки, ҳар қандай миллатнинг янгиланиши ёшлар тарбиясидан бошланади. Ёшлар эса бугунги кунда оилада ва асосан таълим-тарбия муассасаларида шакллантирилади. Шунинг учун ҳам, мустақил давлатимиз ва унинг раҳбарияти анна шу муассасалар фаолияти имкон қадар замон талаблари даражасида бўлишига эътиборини қаратмоқда. ДТС баркамол шахсни шакллантиришга йўналтирилган педагогика фаолиятидаги самарадорликни назорат қилиш воситасидир. Ҳозир яратилаётган барча дидактик воситаларнинг анна шу стандартларга мувофиқ бўлишига катта эътибор берилмоқда.

Таълим воситалари ўқувчиларнинг руҳий, жисмоний, генетик ва минтақавий ўзига хосликларини тўлиқ ҳисобга олгандагина юқори самарадорликка эришиш мумкин.

Ҳозирги даврда яратилаётган дарсликларнинг асосий камчилиги миллатимиз болаларининг психологик ўзига хосликларини, фикрлаш тарзини тўлиқ ҳисобга олишга эриша олинмаётганида, деб

биламиз. Бизнинг мутахассисларимиз дидактик воситалар орқали ўқувчиларга ҳамма гапни айтиб беришга одатланиб қолишган. Ҳолбуки, ўқувчини ўқитиш керак эмас, уни ўзи ўқийдиган ҳолатга олиб келиш лозим. Токи боланинг ўзи изланмас экан, таълимда ютуққа эришиш мумкин эмас. Демак, яратилаётган дидактик воситалар жумбоқли характерга эга бўлиши, ўқувчиларни ўйланишга, изланишга, синаб кўришга даъват қиладиган тарзда тузилиши лозим.

Фойдаланилган адабиётлар

1. И. А. Каримов “Баркамол авлод орзуси” Т., “Шарқ” 1999 й
2. Ўзбекистон Республикаси “Кадрлар тайёрлаш миллий Дастури” Т., 2000 й
3. Ў. Асқарова, М. Нишоннов, М. Хайитбаев “Педагогика” Т., “Талқин” 2008 й
4. А. Тўхтабоев, А. Эралиев “Ташкилий хатти-ҳаракатлар” Андижон., “Хаёт” 2001 й
5. О. Мусурмонова “Маънавий кадриятлар ва ёшлар тарбияси” Т., “Ўқитувчи” 1990 й
6. Р. Мавлонова “Педагогика” Т., “Ўқитувчи” 2004 й

4-мавзу: ЎҚИТУВЧИ.

Режа

1. Ўқитувчининг жамиятда тутган ўрни.
2. Ўқитувчи шахсига қўйилган педагогик талаблар.
3. Ўқитувчининг педагогик маҳорати.
4. Ўқитувчи қобилиятлари

Таълимий мақсад: Ўқитувчининг жамиятда тутган ўрни, унинг асосий вазифалари, ўқитувчи шахсига қўйилган талаблар билан таништириш.

Тарбиявий мақсад: Ўқитувчилик касбига қизиқиш уйғотиш, педагогик маҳорат ва маданиятни эгаллашга доир билим, кўникма ва малакалар ҳосил қилиш.

Ривожлантирувчи мақсад: Педагогик қобилиятлар ва уларни эгаллаш йўллари билан таништириш.

Инсон пайдо бўлибдики, тарбия жараёни мавжуд, тарбия пайдо бўлган вақтдан бери педагогик фаолият узлуксиз давом этиб келмоқда. Ўқитувчилик, тарбиячилик касби барча ижтимоий тузумларда шарафли ҳамда ўта масъулиятли, қийин ва мураккаб касб ҳисобланган.

Мустақил Ўзбекистонимизда узлуксиз таълим тизимини ислоҳ қилиниши, яъни таълим стандартлари асосида таълим ва тарбия жараёнини қайта ташкил этишга киришилган ҳозирги кунда ўқитувчи фаолиятига унинг педагогик маҳоратига алоҳида эътибор берилмоқда.

Президентимиз Ислам Каримов таъкидлаганидек: «Тарбиячиларнинг ўзига замонавий билим бериш, уларнинг маълумотини, малакасини ошириш каби пайсалга солиб бўлмайдиган долзарб масалага дуч келмоқдамиз. Менинг фикримча, таълим-тарбия тизимини ўзгартиришдаги асосий муаммо ҳам мана шу ерда. Ўқитувчи болаларимизга замонавий билим берсин, деб талаб қиламиз. Аммо замонавий билим бериш учун аввало, мураббийнинг ўзи ана шундай билимга эга бўлиши керак».

Мамлакатимизда «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури»ни босқичма-босқич муваффақиятли амалга ошириш кўп жиҳатдан ўқитувчи фаолиятига, унинг касбий нуфузини оширишга боғлиқдир. Шундай экан, соғлом, ҳар томонлама баркамол авлодни етиштириш узлуксиз таълим тизимида меҳнат қилаётган педагогнинг савиясига, тайёргарлигига ва фидойилигига, ёш авлодни ўқитиш ва тарбиялаш ишига бўлган муносабатига боғлиқдир. Ўқитувчи жамиятнинг ижтимоий топшириғини бажаради. Шундай экан, ҳар томонлама етук мутахассисларни тайёрлашда ўқитувчи муайян ижтимоий-сиёсий, педагогик ва шахсий талабларга жавоб бериши лозим. Ўқитувчи мустақиллик ғоясига эътиқоди, ҳар томонлама ривожланган илмий тафаккури, касбига тегишли маълумоти, яъни ўз фанининг чуқур билимдони, педагогик мулоқот устаси, педагогик-психологик ва услубий билим ва малакаларини эгаллаган бўлиши ҳамда турли педагогик вазиятларни тезда сезиши, ўрганиши ва баҳолай олиши зарур.

Ўқитувчи ёш авлодни ҳар томонлама етук қилиб тарбиялаш учун қандай бўлиши керак?

Бугун педагогнинг маънавияти, мафкуравий эътиқоди ва ўқув жараёнида ишлашни билиши катта аҳамиятга эга. Замонавий педагогнинг шахсий эътиқоди шундай муҳим омилни унинг ўрганиш мезонларини билиши педагог кадрлар тайёрлашнинг муҳим омилдир. Шундай қилиб чиққан ҳолда, билимдон педагогнинг шахсий эътиқоди қуйидагича бўлиши керак:

Биринчидан, педагог жамиятнинг фуқароси сифатида ўз мавқеи ва фаол ўрнини ўқувчиларга намойиш эта олиши лозим. Хусусан, унинг жамият ва ўз жамоасидаги ўрни, танлаган касби, ўқитаётган предмети бўйича чуқур билимга эга бўлиши, талаб ва қоидаларга амал қилиши, меъёр ва қонунларни ҳурмат қилишда кўринадди.

Иккинчидан педагогнинг эътиқоди ва билимдонлиги унинг янги билимлар, янгиликлар ва ўзи танлаган соҳасидаги янгиликларга нисбатан қалбдан очиклигида, инновацион рухнинг борлигида намоён бўлади, айнан педагог ўзи хизмат қилаётган жамият аъзоларидан янгиликлар хусусида сира ортида қолмаслиги, доимо олдинда илдам бўлиши ва бундан шахсан рағбат олаётганлигини сездира олиши керак.

Учинчидан, янгича дунёқараш ва ислохотлар даврида агар педагог ўзидаги ички тормозларни, стереотипларни бартараф эта олмаса ва буни ўқувчилар сезиб қолсалар, унинг бераётган билимига ишонмайдилар, истиқболни тасаввур қилишда педагог ёшлардан ортида қолмасликлари керак.

Тўртинчидан, эътиқодли ва билимдон педагог ўзига хос фикрлаш тарзи билан ажралиб тура олиши шарт. Чунки, ёшлар шундай ноёб, қайтарилмас, андозасиз фикрлаш шароитидагина мустақил фикрлашга ўрганади ва фанни бошқа фанлардан ажрата оладилар.

«Кадрлар тайёрлаш миллий дастури»да ҳам инсон омили асосий ўрнини эгаллайди.

Бугунги педагогдан янгича фикрлаш, янгича муносабатлар талаб этилар экан. Унинг билимдонлиги даражаси масаласи ҳам ўта муҳим.

Ижтимоий психологияда педагог билимдонлигининг 3 тури ажратилади:

- Ижтимоий билимдонлик

Дарс мобайнида аудитория билан самарали ўзаро муомала шаклини ташкил эта олиш, ёшлар билан тил топтириш ва соғлом маънавий муҳитни ҳосил қила олиш қобилияти.

- Услубий билимдонлик-

Барча билимларни, кўрган-кечирганларни ёшларга тушунарли, раво тилда етказа олиши, таълим технологияси ва методларидан бохабарлик қобилияти.

- Профессional билимдонлик

Ўз фанини ва предмети соҳаси бўйича чуқур ва ҳар томонлама мукамал билимларига эга бўла олиши, ўз устида ишлаш қобилияти.

Амалиётда энг обрўли, билимдон педагоглар биринчи навбатда инсоний билимдонлик соҳиблари бўлишдаги ва шундайларни талабалар яхши идрок қилишади. Чунки замонавий талаба кўплаб маълумотларга эга, унинг психологияси, талаб-таклифларини аниқ билиб тил топишга олган шахсина педагогик жараёнида катта ютуқларга эришади.

Буюк мутафаккир шоир А.Навоий айтганидек «Муаллимнинг мақсади мансаб учун кураш бўлмаслиги, билмаган илмларини айтмаслиги, ўзини кўрсатиш учун дарс бермаслиги, очкўзлик ва жоҳиллик қилиб, қуруқ гап сотмасликлари, ғавғо кўтармасликлари лозим. У муаллимликни олижаноб ва фахрли касб деб ҳисоблайди. Шу сабабдан бўлса керак:

Ҳақ йўлида ким сенга бир ҳарф ўқитмиши ранж ила,

Айламак бўлмас онинг ҳаққин адо минг ранж ила.

Педагогик маҳорат эгаси оз меҳнат сарф қилиб, катта натижага эришади, ўз ишининг натижаси билан мўжизалар яратади, ижодкорлик унинг ҳамиша ҳамкори бўлади. Педагогик иш қобилияти, истеъдодли кишидагина педагогик маҳорат бўлиши мумкин.

Қобилият малака ва удабуронликдан фарқ қилади. Малака ва удабуронлик машқ, ўқиш натижаси ҳисобланса, қобилиятнинг ривожланиши учун эса яна истеъдод, лаёқат ва зеҳн, яъни инсон нерв тизимида анатомо-физиологик хусусият бўлиши ҳам зарур.

Ана шу табиий заминда қобилият деб аталувчи руҳий хусусият тараққий этади. Педагогик фаолиятнинг самарали бўлиши учун ўқитувчида қобилиятнинг қуйидаги турлари мавжуд бўлмоғи ва тарбиялаб етиштирмоғи лозим:

1. Билиш қобилияти-фаннинг тегишли соҳаларига оид математика, физика, биология, адабиёт ва ҳоказоларга доир қобилиятдир. Бундай қобилиятга эга бўлган ўқитувчи фанни ўқув курси ҳажмидагина эмас, балки анча кенг ва чуқурроқ билади, ўз фани соҳасидаги кашфиётларни ҳамиша кузатиб боради, материални ипидан игнасиғача билади, унга ниҳоятда қизиқади, илмий тадқиқот ишларини ҳам бажаради.

2. Тушунтира олиш қобилияти - ўқув материални ўқувчиларга тушунарли қилиб баён эта олиш, материал ёки муаммони аниқ ва тушунарли қилиб гапириб бериш, ўқувчиларда мустақил

равишда тўғри фикрлашга қизиқиш уйғотиш қобилияти. Ўқитувчи зарур ҳолларда ўқув материални ўзгартира олиши, қийин нарсани осон, мураккаб нарсани оддий, ноаниқ нарсани тушунарли қилиб ўқувчиларга етказа олиши лозим.

Ўқувчилар руҳиятини ҳисобга олиш зарур. Қобилиятли педагог ўқувчиларнинг билим ва камолот даражасини ҳисобга олади, уларни нимани билишлари ва ҳали нимани билмасликларини, нимани унутиб қўйганликларини тасаввур этади. Баъзи ўқитувчиларга, айниқса тажрибаси кам ўқитувчиларга ўқув материални оддий, тушунарли ва қандайдир алоҳида изоҳни талаб этмайдигандек туюлади. Бундай ўқитувчилар ўқувчиларни эмас, балки ўзларини назарда тутадилар. Қобилиятли, тажрибали ўқитувчи ўзини ўқувчининг ўрнига қўя олади, у катталарга аниқ ва тушунарли бўлган нарсаларнинг ўқувчиларга тушунилиши қийин ва мавҳум бир нарса бўлиши ҳам мумкинлигига асосланиб иш тутади. Шунинг учун у баён этишнинг ҳарактер ва шаклини алоҳида ўйлаб чиқади, ҳамда режалаштиради.

3. Кузатувчанлик қобилияти ўқувчининг, тарбияланувчининг ички дунёсига кира олиш қобилияти, ўқувчи шахсини ва унинг вақтинчалик руҳий ҳолатларини жуда яхши тушуна билиш билан боғлиқ бўлган психологик кузатувчанлик. Бундай ўқитувчи кичкинагина аломатлар, унча катта бўлмаган ташқи белгилар асосида ўқувчининг руҳиятидаги кўз илғамас ўзгаришларни ҳам фахмлаб олади. Ўқувчилар бундай ўқитувчи ҳақида: «Қарамаётганга ўхшайдию, ҳамма нарсани кўриб туради!», «Ўқувчининг хафа бўлганлигини ёки дарс тайёрламаётганлигини кўзидан билади!» - дейдилар.

4. Нутқ қобилияти-нутқ ёрдамида, шунингдек имо-ишора воситасида ўз фикр ва туйғуларини аниқ ва равшан ифодалаш қобилияти. Бу ўқитувчилик касби жуда муҳимдир.

Ўқитувчининг нутқи дарсда ҳамиша ўқувчиларга қаратилган бўлади. Ўқитувчи янги материални тушунтираётган, ўқувчининг жавобини таҳлил қилаётган ёки қоралаётган бўлса ҳам, унинг нутқи ҳамиша ўзининг ички кучи, ишончи, ўзи гапираётган нарсага қизиқаётганлиги билан ажралиб туради. Фикрнинг ифодаси ўқувчилар учун аниқ, содда, тушунарли бўлади.

Ўқитувчининг баёни ўқувчилар фикри ва диққатини максимал даражада фаоллаштиришга қаратилади, ўқитувчи олдига саволлар қўйиб, уларни аста-секин тўғри жавоб беришга ундайди, ўқувчининг диққатини кучайтиради ҳамда фикрини фаоллаштиради. («Мана бу ерга алоҳида эътибор беринг!», «ўйлаб кўринг!» каби). Шунингдек ўринли қочирик, ҳазил, енгилгина истехзо нутқини жонлантириб юборади ва уни ўқувчилар тез ўзлаштирадилар.

Ўқитувчининг нутқи аниқ, жонли, образли, талаффузи жиҳатдан эркин, ифодали, эмонационал бўлиб, унда стилистик, грамматик, фонетик нуқсонлар учрамаслиги лозим. Бу хилдаги чўзиқ, зериктирадиган нутқ ўқувчиларни жуда тез чарчатади, уларни ланж, лоқайд қилиб қўяди. Айрим ўқувчилар тез гапиришга, бошқалари секин-секин гапиришга мойил бўладилар. Бироқ ўқувчиларнинг ўзлаштиришлари учун ўртача, жонли нутқ яхши натижа беришини эсдан чиқармаслик лозим. Шошқолоқлик материални ўзлаштиришга ҳалақит беради ва болаларни тез чарчатиб қўяди. Ҳаддан ташқари секин нутқ ланжлик ва зерикишига сабаб бўлади. Ҳаддан ташқари кескин ва бақироқ нутқ ўқувчиларнинг асабини бузади, тез толиқтириб қўяди. Ўқитувчининг заиф овози ёмон эшитилади. Ниҳоятда кўп такрорланадиган бир хилдаги имо-ишоралар ва ҳаракатлар кишининг ғашини келтиради.

5. Ташкилотчилик қобилияти-биринчидан, ўқувчилар жамоасини уюштириш, жипслаштириш, муҳим вазифаларни ҳал этишга руҳлантиришни, иккинчидан, ўз ишини уюштиришни назарда тутати. Ўз ишини ташкил этиш деганда ишни тўғри режалаштира олиш ва уни назорат қила билиш назарда тутилади. Тажрибали ўқитувчиларда вақтни ўзига хос ҳис этиш-ишни вақтга қараб тўғри тақсимлай олиш, белгиланган муддатга улгуриш хусусияти ҳосил бўлади.

Дарс давомида кутилмаганда ортиқча вақт сарфлаш ҳоллари баъзан учраб туради. Аммо тажрибали ўқитувчи зарур ҳолларда дарснинг режасини ўзгартира олади.

6. Обрў орттира олиш қобилияти-ўқувчиларга бевосита эмоционал-иродавий таъсир кўрсатиш ва шу асосда обрў қозона олишдир. Обрў фақат шу асосдагина эмас, балки ўқитувчиларнинг фанни яхши билиши, меҳрибонлиги, назокатлиги ва хоказолар асосида ҳам қозонилади. Бу қобилият ўқитувчи шахсий сифатларининг бутун бир йиғиндисида, чунончи унинг иродавий сифатларига (дадиллиги, чидмлиги, қатъийлиги, талабчанлиги ва хоказоларга) шунингдек, ўқувчиларга таълим ҳамда тарбия бериш масъулиятини ҳис этишга, ўзининг ҳақ эканлигига ишонишга, бу ишонччи ўқувчиларга етказа олиш қабиларга ҳам боғлиқ.

Ўқувчилар кўполлик қилмайдиган, кўрқитмайдиган, тўғри талаб қўя оладиган ўқитувчини жуда ҳурмат қиладилар. Ўқитувчининг бўшанлиги, лакмалиги, саботсизлиги ва иродасизлигини ёқтирмайдилар.

7. Тўғри муомала қила олиш қобилияти-болаларга яқинлаша олиш, улар билан педагогик нуқтаи назардан жуда самарали ўзаро муносабатлар ўрната билиш, педагогик назокатнинг мавжудлиги.

8. Келажакни кўра билиш қобилияти-ўз ҳаракатларининг оқибатини кўра билишда, ўқувчининг келгусида қандай одам бўлишини тасаввур қила олишида, тарбияланувчида қандай фазилатларни тараққий эттириш лозимлигини олдиндан айтиб бера олишда ифодаланади. Бу қобилият педагогик оптимизмга, тарбиянинг қудратига, одамга ишонч билан боғлиқдир.

9. Дикқатни тақсимлай олиш қобилияти - ўқитувчи учун дикқатнинг барча хусусиятлари-ҳажми, кучи, кўчувчанлиги, идора қилина олиши, сафарбарлиги кабиларнинг тараққий этган бўлиши муҳимдир.

Дикқатни айна бир вақтда тақсимлаш қобилияти ўқитувчилик учун алоҳида аҳамият касб этади. Қобилиятли, тажрибали ўқитувчи материални баён қилиш мазмуни ва формасини, ўз фикрини (ёки ўқувчининг фикрини) дикқат билан кузатади, айна вақтда барча ўқувчиларни кўриб туради, толиқиш, эътиборсизлик, тушунмаслик аломатларини хушёрлик билан кузатиб боради, интизомсизлик ҳолларини эътибордан қочирмайди, ниҳоят ўз ҳатти-ҳаракатларини ҳам кузатиб боради. Тажрибасиз ўқитувчи кўпинча материални баён қилишга берилиб кетиб, ўқувчиларни эътибордан четда қолдиради, назорат қилмай кўяди; бордию ўқувчиларини дикқат билан кузатишга ҳаракат қилса, фикр калавасини йўқотиб кўяди.

Ўқитувчи юқорида кўрсатилган қобилиятлардан ташқарии бир қанча ижобий сифатларга - аниқ мақсадни кўзлаш, қатъийлик, меҳнатсеварлик, камтарлик каби сифатларга ҳам эга бўлиши керак. Бундай хусусиятлар бўлмаса, ўрта педагогик даражасидан юқорига кўтарила олмайди.

Ёшларни тарбиялаш жараёнида маънавий-интеллектуал ривожлантириш сифатларини аниқлашнинг аниқ мақсади ва вазифалари ишлаб чиқилган.

Маънавий-интеллектуал шаклланиш сифатларини замонавий методларини тарбиявий жараёнга самарали ўзгартишлар киритади. Ўқувчи-ёшларнинг, талабаларнинг маънавий-интеллектуал шаклланиш сифатларидаги ютуқ камчиликларини рағбатлантириш, тузатиш тарбия мазмун методлари ва ташкилий шакллари яхшилашга мос тузатишлар киритиш. Ўқитувчидан катта масъулият талаб қилади.

Ўқувчи ва талабаларнинг билимини, ақлий камолотларини назорат қилиш ва баҳолаш давлат миқёсидаги муҳим аҳамиятга эгадир. Шу билан бирга, назорат в баҳолаш жараёнини ўқувчи билимини бойитишга, улар шахсини ривожланишига ва тарбиясига таъсир кўрсатади.

Билимларни назорат қилишда қўйилган балл ва баҳолар ўқувчи ва талабада қандай тассуротлар қолдирганини, улар ўртоқларининг ўқишдаги ютуқ ва камчиликларига қандай муносабатда бўлишларини доим кузатиб бориш лозим. Ўқувчи ва талабалар билимини назорат қилиш ва баҳолаш ўқув йили давомида ҳар доим ва мунтазам амалга оширилиши учун рейтинг тизими жорий қилиниб, баъзан-баъзан тасодифан текширишларни олдини олади ва тартибли, доимий баҳолаш учун имкониятлар очиб беради.

Педагогика фани билимларни ўз вақтида назорат қилиш ва баҳолашнинг учта вазифаси борлигини алоҳида уқтиради.

1. Ўзлаштиришни назорат қилиш ва баҳолаш натижаларига қараб Давлат таълим стандартлари қандай бажарилаётганлигини назорат қилинади ва вазифалар белгиланади.

2. Билимларни назорат қилиш ва баҳолаш натижасида ўқувчи талабаларда билимлар янада кенгайди. Бу билан ўқув юртлари олдида турган таълимий мақсад бажарилади.

3. Таълим соҳасидаги яхши натижалар ёшлар тарбиясига ҳам таъсир кўрсатади. Уларда кўтаринки рух, ўз кучига бўлган ишонч ва қизиқишлар пайдо бўлади. Шунинг учун ҳам ўзлаштиришни назорат қилиш таълим тизимининг ажралмас қисмидир. Назорат жараёнида унинг ёзма, оғзаки ва амалий методларидан кенг фойдаланилмоқда.

Ҳозирги кунда ўқитувчи ўқувчини фаоллаштирадиган, ўзи ва ўрганувчи учун қулай бўлган йўللарни, метод ва услубларни, ўқитиш шакллари, метод ва воситаларни излайди, уларни такомиллаштиради. Шу боисдан ҳам, «педагогик технология», «дидактик технология», «таълим технологияси» атамалари қаторидан «педагогик инновациялар» атамаси мустаҳкам ўрин олмоқда.

Ўқитувчилар таълим-тарбия иши ва педагогик қобилияти, педагогик маҳорати даражасига баҳо бериш.

(фоиз ҳисобида)

№	Савол	Ҳа	Айтиш қийин	Йўқ
---	-------	----	-------------	-----

1.	Мазкур ўқитучини ўз ишининг устаси деб бўладими?			
2.	Ўқувчилар ундан ёрдам ва маслаҳат сўраб тез-тез муурожаат қиладиларми?			
3.	Ҳар қандай материални ҳам у ўқувчиларга қизиқарли тарзда етказа оладими?			
4.	У дарсда режалаштирилган ўқув ишга улгурадими?			
5.	Ишнинг ҳар хил томонларига вақт ва кучаларни тақсимлашда қийналадими?			
6.	Педагогик қобилиятга эгами?			
7.	У ўзининг тўла мустақил ўқув-тарбиявий иш услубига эгами?			
8.	У ўз дарсларида ижодий муҳит ва муаммо вазият яратадими?			
9.	Мазкур ўқитувчи ўз дарсларида мунозарани рағбатлантирадими?			
10.	У дарсларда ўқитувчилар саволларини кондирадими?			
11.	Янги педагогик технологиядан фойдаланадими?			
12.	Педагогик инновацияни интелегациялардан қўллайдими?			

Фойдаланилган адабиётлар

1. И. А. Каримов “Баркамол авлод орзуси” Т., “Шарқ” 1999 й
2. Ўзбекистон Республикаси “Кадрлар тайёрлаш миллий Дастури” Т., 2000 й
3. Ў. Асқарова, М. Нишонов, М. Хайитбаев “Педагогика” Т., “Талқин” 2008 й
4. А. Тўхтабоев, А. Эралиев “Ташкилий хатти-харакатлар” Андижон., “Хаёт” 2001 й
5. О. Мусурмонова “Маънавий кадриятлар ва ёшлар тарбияси” Т., “Ўқитувчи” 1990 й
6. Р. Мавлонова “Педагогика” Т., “Ўқитувчи” 2004 й

II-ҚИСМ ДИДАКТИКА

5-мавзу: Дидактика-таълим назарияси сифатида.

Режа

1. Дидактака ҳақида умумий тушунча
2. Таълим жараёни моҳияти ва унинг асосий тушунчалари.
3. Таълим мақсад ва вазифалари.
4. Таълим мазмунига қўйилган талаблар.

Таълимий мақсад: Дидактика, унинг предмети ҳақида тушунча бериш, дидактиканинг мақсад ва вазифалари, асосий тушунчалари ҳақида маълумот бериш.

Тарбиявий мақсад: Ўқитувчи фаолиятида таълим методлари ва воситаларини эгаллашнинг, таълим ва тарбиянинг бирлиги қоидасига эътибор беришнинг аҳамиятини тушунтириш.

Ривожлантирувчи мақсад: Шахс тараққиётида билишнинг ижтимоий аҳамиятини баҳолаш.

Инсоният томонидан асрлар давомида тўпланган маълумот ва билимлар ҳар бир янги авлод томонидан ўзлаштирилиб, бойитиб бориши ва жамият тараққиётига хизмат қилиши лозим. Тўпланган маълумот ва билимларни ўзлаштириш ўта мураккаб жараён бўлиб, у фақат илмий жиҳатдан асосланган ҳолда махсус ташкил этилиши лозим. Лекин, ҳар бир жараён ижтимоий ҳодиса сифатида намоён бўлади, шунинг учун, ўз қонун-қоидаларига, хусусиятларига эга. Таълим жараёнини қонун-қоидаларини ўрганиш, таҳлил этиш ва янги билимлар йўналишларини излаб топиш, уларни ўзлаштиришнинг самарали методларини ишлаб чиқиш масалалари билан педагогиканинг дидактика қисми шуғулланади. Таълим жараёни инсоннинг билув қобилияти ва тафактури ҳодисаларини фалсафа, психология, физиология фанлари орқали ҳам ўрганилади. Аммо, дидактика бу масалаларга махсус фан сифатида ёндошади ва изланиш ишларини олиб боради. Дидактика таълим ва уни ташкил этиш, билимларни ёш авлод томонидан ўзлаштирилиши, таълим мазмунини аниқлаш каби барча масалалар билан шуғулланади.

Дидактика фан сифатида ўз тадқиқот предмети ва методлари ҳамда аниқ мақсадларига эга. Амалиётда дидактика-таълим назарияси сифатида шаклланган. Дидактика кўп асрлик тарихига эга.

«Дидактика» термини грекча «дидайко» сўзидан олинган бўлиб, мен ўқитаман» маъносини англатади. Дидактиканинг предмети-таълим жараёни ва унинг қонуниятларидир.

Тўғри, қадимги греклар ўқитувчи фаолиятига нисбатан ўқитувчи ўрнида «дидаскал» ўқувчига нисбатан «дидаскалес» атамаларини ишлатишган. Аммо «дидактика» ўзининг дастлабки маъносидан анча узоқлашган. Ҳозир бу тушунчанинг ҳажми ва мазмуни анча бойиган бўлиб, у ўқувчининг фаолиятига эмас, шу билан бирга-ўқитувчининг фаолиятини ҳам ўзига қамраб олади.

Дидактиканинг тадқиқот предмети ўқитиш ва ўқиш жараёнлар билан бирга уларни (ўқитиш ва ўқиш жараёнларини) юзага келтириш омиллари, шарт-шароитлари ва бу жараён олиб келадиган натижалардир.

Дидактика ўрганадиган мураккаб ҳодисалардан бири таълим жараёнидир. Таълимни макон ва замон контекстида тасаввур этиб таълим жараёни тушунчаси ишлатилади. Дидактикадан ўтказиладиган илмий ишлар таълим жараёнида ташкил этилади, бошқарилади. Ана шу хусусиятларга кўра таълим жараёни дидактиканинг тадқиқот соҳаси ҳисобланади.

Дидактиканинг тадқиқот соҳаси-таълим жараёни турли-туман боғланишлар, муносабатлардан иборат. Бу боғланишлар орасида онг қадимий, тарихий генетик жиҳатдан бирламчи ҳодиса ўқитувчи билан ўқувчининг ўзаро таъсири, уларнинг ўзаро боғлиқлигидир.

Дидактика ўзига хос тадқиқот соҳасига ва тадқиқот предметига эга бўлганидек, унинг ўзига оид тушунчалар тизими ҳам мавжуд. Ҳар бир тушунча маълум дидактик ҳодисага тааллуқли бўлиб, улар воситасида дидактик ҳодисаларнинг асосий белгилари умумлаштирилади. Демак, дидактик тушунчалар педагогик фикрлаш шакли, шунингдек, дидактик ҳодисаларни билиш, тадқиқ қилиш, баён қилиш ҳамда амалиётда фойдаланиш воситаларидир.

Моҳияти ва мазмунига кўра дидактик тушунчалар икки турга бўлинади: асосий тушунчалар, ёрдамчи тушунчалар. Масалан, «Таълим»-асосий тушунчалар, ёрдамчи тушунча-«мактабгача таълим», «бошланғич таълим», «ўрта таълим», «дарс» тушунчаси асосий, дарс типлари- «янги билим бериш», «мустақамлаш» кабилар ёрдамчи тушунчалардир. Асосий ва ёрдамчи

тушунчалар умумийлик ва хусусийликни ўзаро муносабати шаклида амал қилади. Дидактик тушунчалар тизими асосий тушунча моҳияти, мазмуни негизида белгиланади. Масалан, мактабгача таълим, бошланғич таълим, махсус таълим, ўрта таълим каби тушунчаларнинг мазмуни «таълим», дарс типи, дарс тури, дарс босқичи каби тушунчалар «дарс» тушунчаси контекстида аниқланади.

Дидактик ҳодисаларнинг умумий хусусиятларини акс эттирувчи тушунчаларга дидактик категориялар дейилади. Категорияларнинг маадум изчиллиги дидактика логикаси саналади. Дидактика логикаси ҳодисаларга оид муаммоларни қўйиш, ўрганиш, баён қилиш воситаси ҳисобланади.

ДИДАКТИК КАТЕГОРИЯЛАР.

Таълим дидактикада қўлланадиган энг сермазмун тушунчадир. Таълим мазмуни ва ҳажм жиҳатдан мураккаб, шу билан бирга, кўп маъноли категориядир.

Умумий дидактика даражасида «таълим» маълумот мазмунини ўзлаштириш учун ўқувчи ва ўқитувчи фаолиятини бирлиги, уларнинг ўзаро таъсири маъносида ишлатилади.

Методият даражасида «таълим» айнан олинган бир ўқув фани материалларида ўқитиш ва ўқиш фаолиятларини биргаликда амалга оширишни англатади.

Психология даражасида «таълим» ўқитувчи ва ўқувчи таъсирининг мажмуи бўлиб, унинг натижасида ўқувчининг интеллекти, руҳиятини ривожлантириш маъносини билдиради.

Таълим дидактика нуктаи назаридан икки субъектнинг- ўқитиш ва ўқишнинг биргаликдаги кооператив ширкат фаолиятидир. Икки субъект фаолиятининг ўзаро таъсири, бир-бирига киришуvidан таълим юзага келади. Бу ерда айнан олинган конкрет ўқитувчи, конкрет ўқувчи хусусида эмас, аксинча, ўқитиш ва ўқиш фаолияти билан машғул ўқитувчилар, ўқувчилар тўғрисида кетяпти. Таълим ширкат фаолият сифатида илмий асосланган ўқув режалари, дастурлари, қўлланмаларига кўра таълим ижтимоий институт саналади.

Таълим ижтимоий институт сифатида икки хил хусусиятга эга: таълимнинг мазмуний хусусиятлари, таълимнинг жараёний хусусиятлари. Мазмуний ва жараёний хусусиятлари жиҳатидан таълим «маълумот мазмуни», «таълим жараёни» категориялари билан боғлиқдир.

Маълумот мазмунида ҳозирги замон фани, техникаси, маданияти, ишлаб чиқариши ва фикрлашининг умумий асослари акс этади. Бинобарин, маълумот мазмунида фан, техника, маданият, ишлаб чиқариш, тафаккурга оид етакчи қарашлар, ғоялар, назариялар, фактлар берилади. қарашлар, ғоялар, назариялар, омиллар ўртасидаги боғланишлар маълумот логикаси саналади. Маълумот логикасини болаларнинг тайёргарлиги, ёш хусусиятлар маълумот логикаси саналади. Маълумот логикасини болаларнинг тайёргарлиги, ёш хусусиятларига мослаб танлаш ва уларга педагогик ишлов бериш масалалари билан маълумот назарияси шуғулланади.

Маълумот мазмуни қуйидаги тўрта элементдан иборат эканлиги исботланди;

-билимлар тизими. Билим-табиатда, жамиятда, инсон онгида амал қиладиган қонуниятларнинг турли белгилар (масалан, ёзув) воситасида моддийлаштирилган кўринишидир. Билимлар қараш, ғоя, таъриф, қоида, аниқлик, аксиома, теорема, омил ва ш.к шаклда берилади;

-кўникма ва малакалар-билимларни ўзлаштириш, ўзлаштирилган билимларни турли ўқув шароитларига тадбиқ этиш йўллари билан шаклланади. Малаканинг қуйи босқичига кўникма дейилади. Машқ воситасида кўникма юқори босқичга-малакага айланади. М а л а к а - автоматлашган кўникмадир;

-ижодий фаолият тажрибаси-анъанага айланган фикрлаш ва фаолият чегарасидан ташқарига чиқиш демакдир. Ўқув ва ҳаётий муаммоларни оригинал методлар билан ҳал этиш, ўз олдига вазифалар қўя билиш, фаолият кўрсатишнинг янгича методларини эгаллаш йўллари билан ўқувчилар ижодий фаолият тажрибасини эгаллашади;

-муносабатлар тизими. Табиат, жамият, тафаккурга муносабат маълумот мазмунининг навбатдаги таркибий қисмидир. Бола ўзида шаклланган муносабатларга кўра теварак-атрофдаги нарсаларни, воқеаларни баҳолай олади; оқ-қорани танийди; илмий ва ғайриилмий ҳодисаларнинг фарқига боради.

Болаларнинг ёш хусусиятлари таълим-тарбия муассасалари типига қараб маълумотнинг қуйидаги турлари ажратилади; Мактабгача таълим, бошланғич таълим, тўлиқсиз маълумот, ўрта маълумот, касб-хунар маълумоти, махсус маълумот, олий маълумот.

Маълумотнинг жамиятда бажарадиган ишига қараб унинг турлари фарқланади: умумий маълумот-ҳозирги замон фани, техникаси, маданияти ва фикрлашининг умумий асослари билан

таништириш; касб-хунар маълумоти-касблар бўйича ўрганиладиган билимлар, ҳосил қилинадиган малакалардир; «политехник маълумот» тушунчаси ўрнида «политехник таълим» иборасини ишлатиш мойиллиги кучаймоқда.

Таълим мазмунини эгаллаш ўқувчиларда турли шахсий сифатларни-билимдонлик, ўқимишлилик, мустақил фикрлаш, ижодкорлик, дунёқараш каби хислатларни таркиб топтиради. Маълумот мазмуни динамикаси ва унинг натижасига қараб бошланғич маълумотли, ўрта маълумотли, махсус маълумотли шахслар ажратилади.

Таълим жараёни таркибига кўра, ўта мураккаб дидактик ҳодисадир. Унда таълим субъектларининг ширкат фаолият ҳам, таълим мазмуни ҳам, таълим субъектлари-ўқитувчи ва ўқувчиларнинг фаолияти-ўқитиш нуқтаи назаридан ҳам, ўқувчилар фаолияти-ўқиш нуқтаи назаридан ҳам таҳлил этиш мумкин. Агар бу жараёнга ўқитувчи фаолияти нуқтаи назаридан ёндошсак, «ўқитиш жараёни», ўқувчилар фаолияти нуқтаи назаридан, «ўқув жараёни» иборалари ишлатилади.

Ўқитиш энг қадимий фаолият турларидан биридир. У меҳнатнинг ижтимоий тақсимланиши натижасида алоҳида касб сифатида ажралиб чиққан. Кишилар ўқитучилик касбига махсус тайёрланади. Махсус тайёргарликдан ўтган кишиларда ўқита олиш фаолияти ўта ривожланган бўлиб, у доимий тараққиётда, ҳаракатдадир. Ўқитувчи ўқита туриб ва узлуксиз ўргана бориб яшай олади.

Ўқиш маълум макон ва замонда амал қилади. Шу жиҳатдан қараганда, у қатор жараёний белгиларга эга: босқичлар асосида амалга ошиш, ўрганиладиган нарса- ҳодисаларни бевосита ёки билвосита идрок этиш; олдин ўрганилган билимларни хотирага, яъни эсга тушириш; билимларни таниш ва нотаниш ўқув шароитларига тадбиқ этиш; ўрганилаётган ҳодисалар тўғрисида фикрлаш, уларнинг умумий ва хусусий аломатларини ажратиш.

«Ўқиш» ўзига хос мақсад, восита, натижага ҳам эга. Шу жиҳатдан қараганда у фаолиятдир. Аммо «ўқиш» айнан олинган бир ўқувчининг фаолияти эмас, аксинча «ўқиш»-ўрганиш, ўзлаштириш иши билан машғул ёшларнинг фаолияти.

Ўқиш фаолияти синфда, синфдан ёки мактабдан ташқари уй топшириқларини, экскурсия жараёнларида ҳам амал қилади. Бундай ҳолатлардан болалар ўқиш фаолиятидан ташқарига чиқмадим, деган саволнинг туғилиши табиий. Болалар турли-туман уй ишларини, мустақил китоб мутолаа қилишни ўқитувчи топшириғи, ўқув дастурлари талабларига кўра ташкил этишади. Ўз фаолиятини ташкил этиш, бошқариш болаларда узлуксиз таълим олиш сифатларини тарбиялайди.

Ўқитиш ва ўқиш маълум меъёрий талаблар асосида бир-бирига киришиб, учинчи бир фаолиятни-таълимни юзага келтиради. Ўқитувчи фаоллиги ўқувчилар фаоллигига олиб-келади, ўқитувчи фаолиятидаги изчиллик болалар фаолиятидаги изчилликни таъминлайди;. Ўқитувчи фаолиятидаги хилма-хиллик, воситаларнинг ранг-баранглиги, таълимнинг турли методларидан фойдаланиш болалар фаолиятининг самарадор кечишига сабаб бўлади. Ўқитиш ва ўқиш фаолиятлари жараёнида риоя қилинадиган норматив талабларга таълим қ о и д а л а р и деб айтилади.

УМУМИЙ ВА ХУСУСИЙ ДИДАКТИКА.

Умумий дидактика ўқитувчи ва ўқувчи фаолиятининг ўзаро таъсири тўғрисидаги фан бўлиб, у барча фанларни ижтимоий-гуманитар, табиий фанларни ўқитиш, маълумотларнинг ҳамма даражаларини-мактабгача, бошланғич, ўрта, касб-хунар, олий таълимни амалга ошириш муаммоларини ўрганувчи фандир. У ўз тадқиқот предмети моҳиятидан келиб чиқиб, қуйидаги саволларга жавоб излайди.

Нима учун ўқитилади? Бу савол маълумотнинг мақсади, вазифалари билан алоқадордир. Маълумотнинг мақсади ўзгарувчан ҳодисадир. Жамиятнинг, шунингдек, фан, техника, маданият тараққиёти асосида мактабнинг мақсади, вазифалари белгиланади. Бизда-Ўзбекистонда ривожланган димократик ҳуқуқий давлат барпо этилмоқда. Бундай давлатда ҳар томонлама ижодкор ёшларни тарбиялаш асосий мақсад саналади.

Нима ўқитилади? Бу савол асосида маълумот мазмуни, унинг таркибий элементлари аниқланади. Маълумот мазмуни кенг тушунча бўлиб, у ижтимоий-гуманитар ва табиий фанларни ўзига қамраб олади. Маълумот мазмуни таркибида тўртта элемент ажратилади: билимлар тизими(1); кўникма ва малакалар тизими(2); ижодий фаолият тизими(3); муносабатлар тизими(4).

Ҳозирги анъанавий мактабда асосий эътибор билимларни ўзлаштиришга, кўникма ва малакаларни шакллантиришга қаратилади. Бу ўқув- тарбия жараёнини ташкил этиш тажрибасининг энг заиф томонидир. Маълумот мазмунининг барча элементларига риоя қилиб, таълим жараёнини ташкил этиш йўли билангина ҳар томонлама ривожланган ёшларни етиштириб чиқариш мумкин.

Қандай ўқитилади? Бу савол таълим методлари, воситаларини ўрганишга йўналган. Шу саволга кўра, таълим методлари, воситаларининг самарадорлик даражаси таҳлил этилади.

Умумий дидактика-барча ўқув фанлари, маълумот даражалари асосида таълимнинг мақсади, мазмуни, қонуниятлари, қоидалари, методлари, ташкилий шакллари натижаларини ўрганувчи фандир.

Умумий дидактика унинг турлари барча ўқув фанлари, маълумот даражаларига оид муаммоларнинг ҳаммасини ўрганса, хусусий дидактика айнан бир ўқув фанини, ўқитишнинг мақсади қонуниятлари, қоидалари, мазмуни, методлари, воситалари, ташкилий шакллари ўрганади. Хусусий дидактикалар сирасига математика методи, она тили методи, биология методи ва бошқалар киради.

Хусусий дидактикалар умумий дидактика бўйича ўрганилган билимларни, масалан, таълим қоидалари, маълумот мазмуни бўйича ҳосил қилинган тасавурларни инкор этмайди. Аксинча, хусусий дидактика бўйича ўрганиладиган билимлар умумий дидактикадан ҳосил қилинган тушунчаларни тўлдирган, уларни янада ойдинлаштиришга кўмаклашади. Бинобарин, умумий ва хусусий дидактикалар ўзаро узвий боғлиқ педагогик фанлардир.

Таълим жараёни хусусида гап кетганда олимнинг билиш йўли билан ўқувчининг билиш йўли ўзаро қарама-қарши қўйилади: ўқувчиларнинг билим олишлари илмий текшириш ишлари билан машғул олимнинг билишлари бир-биридан фарқ қилади; ўқувчининг ўрганиш билан олимнинг илмий-тадқиқот ўтказиши бир-бирига айнан ўхшамайди.

Мутахассислар юқоридаги тезисни тасдиқлаш учун шундай далил келтиришади: «Олимлар моддий дунёни билар эканлар, илгари фанда маълум бўлмаган янги ҳақиқатларни кашф этадилар. Ўқувчилар билиш жараёнида моддий дунёни билар эканлар, ўзлари учун илгари номаълум бўлган янгиликларни билиб оладилар. Олим билан ўқувчининг билиш йўллари турличадир».

Фалсафий жиҳатдан билиш жараёнида олим ҳам, ўқувчи ҳам субъект функциясини, олим кашф этиши лозим бўлган янгилик билан ўқувчи ўрганиладиган билим объект функциясини ўтайди. Уларнинг иккаласи ҳам билиш жараёнида ҳиссий билишдан мантиқий билишга, абстрактдан конкрет билимга, яқкадан умумийга, бўлакдан яхлитга ва аксинча, яхлитдан бўлакка қараб боради. Фанда кашфиёт қилиш учун олимнинг йўлини ёритувчи машъала-илмий-тадқиқот методлари бўлса, таълим жараёнида ўқитиш методлари мавжуд. Шу туфайли олим билан ўқувчининг билиш йўллари эмас, балки билиш жараёнининг субъектлари сифатида олим билан ўқувчини ўзаро таққослаш мантиқан тўғри бўлади.

Билиш жараёнининг субъекти сифатида олим ва ўқувчи бир-биридан фарқ қилади. Олим фан асосларини мукамал ўрганган шахс. У олдинги билимларга таяниб ишчи фаразлар тузади, уни турмушда, ишлаб чиқаришда бевосита текшириб курашади. Шунингдек, олим ақлий фаолият методларидан онгли фойдаланади, уларни қўллаш ўрни, пайтини аниқ тасаввур этади. У бу методларни қўллаш йўллари, босқичларини ўз сўзлари билан эркин айтиб бера олади. Ўқувчи эса ақлий фаолият методларини олим ўзлаштирган даражада ўрганиб етмаган. Демак, фарқ олим билан ўқувчининг билиш йўлида эмас, балки уларнинг ҳаётий тажрибаларида, уларда ақлий фаолият методлари сифатларининг турли даражада ривожланганлигидадир. Бу биринчи.

Иккинчидан, билиш жараёни билан таълим жараёни ўртасига тенглик белгисини қўйиш мумкин эмас. Таълим билиш жараёнида куйидагилар билан фарқ қилади:

-Таълим индивидуал характерга эга. Таълим манбаларида (дарслик, кўрсатма-қурол, ўқитувчи нутқи) берилган билимлар синфдаги барча ўқувчилар учун бир хил бўлса-да, уларни ўқувчилар турлича ўзлаштиришади;

-Таълим чегараланган. Унда кишилар томонидан кашф этилган билимлар ўзлаштирилади. Билиш жараёни эса чексиздир. Унда табиат, жамият ва инсон тафаккури қонуниятларининг ҳали ўрганилмаган соҳалари кашф этилади.

Мактабда билим ва малакани ўзлаштириш генетик характерга эга. Бугунги ўрганиладиган билим олдин ўзлаштирилган билимларни тақозо қилса, келажакда

ўзлаштириладиган билимлар учун асос саналади. Таълим тизим сифатида таҳлил этилганда унинг ички моҳияти янада кенгроқ очилади.

Тизимли-яхлит тадқиқотлар даражасида илмий иш ўтказганда куйидагиларга эришилади: таълим жараёнининг тузилиши тўлиқроқ ўрганилади; бу жараённинг ички тузилиши қоидалари функционал таҳлил қилинади; таълим жараёнидаги зиддиятлар очилади; таълимни самарали бошқариш имкониятлари кенгаяди.

Шундай қилиб, дидактик омил тўплаш, таълимда ўқитувчи ва ўқувчиларнинг фаол мавқеига қараб дидактик тадқиқотнинг уч тури ажратилади: тасвирий тадқиқот, тизимли тадқиқот; тизимли-яхлит тадқиқот.

Дидактика таълим билан боғлиқ барча муоммолар билан шуғулланар экан, шу билан бирга таълим диалектикасига ҳам ўз эътиборини қаратади.

Таълим диалектикаси деганда таълимнинг объектив ҳолатда ривожланиши тушунилади. Таълим шундай бир жараёнки, у доимий ҳолатда ўзгариб боради. Жамият тараққий этиб борган сари таълим ҳам жамият мақсадларини кўзлаган ҳолда ўзгариб боради. Фан ва техника оламида инсоният томонидан эришилаётган ютуқлар ҳам таълимнинг янгиланиб боришига катта таъсир кўрсатади. Масалан, республика таълими ҳозирги кунда катта ўзгаришларни кечирмоқда. Унинг олдидаги мақсадлар ўзгариб бормоқда, қолаверса таълимга охириги йилларда янги педагогик технологияларни жорий этилиши ҳам фикримизга далил сифатида хизмат қила олади. Таълимнинг ривожланиши қонун-қоидаларини ўрганиш тўғридан-тўғри дидактиканинг вазифасини ташкил этади.

Таълим соҳасида рўй бераётган ўзгаришлар ўз навбатида унинг барча ички бўғинларига ҳам таъсир этмай қўймайди; яъни таълим методлари, ташкил этиш шакллари, воситалари ва бўғинларининг ўзаро алоқалари маълум миқдорда ўзгаради. Провард натижа таълим мазмунининг ўқувчи томонидан ўзлаштирилиши даражаси, билимларнинг шаклланиш доираси, натижалар самараси ҳам янги кўринишга эга бўлади. Аммо, бу ҳолатлар ўқувчиларнинг билим олиш босқичларига таъсир этмайди, чунки билимларни эгаллаш босқичларига таъсир этмайди, чунки билимларни эгаллаш босқичлари ҳар бир шахсда психологик хусусиятларга таянади. Таълим дидактикаси таълим жараёни орқали амалга оширилиб, шахснинг маълумотларни сезиш, идрок этиш, англаш, умумлаштириш, хулоса чиқариш ва амалда қўллаш каби хусусиятларга суяниб жорий этилади.

Таълим дидактикасига кўра ўқувчида билим, малака ва кўникмалар юкорида кўрсатилган босқичларда шаклланади. Бунинг учун ўқитувчи куйидаги вазифаларни бажариши лозим бўлади:

1. Ўқувчилар билиш қобилиятига асосланиб, ўқиш учун кўзгатувчи сабаблар (мотивлар) яратиш;
2. Берилаётган маълумотларни идрок этиш учун шароит яратиш;
3. Таълим жараёнида болалар онгига мавжуд бўлган билимларга ва шаклланган тажрибаларига суяниб, маълумотларни англаш, такқослаб, таҳлил этиш ва хулосалар чиқаришга ундаш;
4. Ўқувчиларнинг олган билимларини, амалиётда қўллаш орқали уларда кўникма ва малакаларни ҳосил этиш ҳамда уларни мустаҳкамлаш ва такомиллаштириш;
5. Билимлар, кўникма ва малакаларни доимий амалиётда қўлланишини таъминлаш;
6. Таълим натижаларини таҳлил қилиш ва ўқувчиларнинг кейинги истиқболини ташҳис этиш ва режалаштириш.

Таълим диалектикасининг барча босқичларида ўқитувчи ҳамкорлик вазифасини бажаради ва таълим жараёнининг самарасини таъминлаб боради.

Фойдаланилган адабиётлар

1. И. А. Каримов “Баркамол авлод орзуси” Т., “Шарқ” 1999 й
2. Ўзбекистон Республикаси “Кадрлар тайёрлаш миллий Дастури” Т., 2000 й
3. Ў. Асқарова, М. Нишоннов, М. Хайитбаев “Педагогика” Т., “Талқин” 2008 й
4. А. Тўхтабоев, А. Эралиев “Ташкилий хатти-харакатлар” Андижон., “Хаёт” 2001 й
5. О. Мусурмонова “Маънавий кадриятлар ва ёшлар тарбияси” Т., “Ўқитувчи” 1990 й
6. Р. Мавлонова “Педагогика” Т., “Ўқитувчи” 2004 й

ЗАМОНАВИЙ ТАШКИЛИЙ ШАКЛЛАРИ.

Режа

1. Таълим мазмуни ҳақида умумий тушунча.
2. Давлат таълим стандартларининг амалий асослари.
3. Ўқув режа, ўқув дастури давлат ҳужжати.
4. Ўқув адабиёт турлари ва шакллари.
5. Таълимга янги педагогик технологияларни жорий этиш.

Таълимий мақсад: Давлат таълим стандарти, ўқув режа, ўқув дастури ва ўқув адабиётлари, уларнинг тузилиши ҳақида маълумот бериш.

Тарбиявий мақсад: Ўқитувчи фаолиятида таълим мазмунини эгаллашнинг аҳамияти, меърий ҳужжатлар билан ишлаш малака ва кўникмаларининг зарурлигини асослаш.

Ривожлантирувчи мақсад: Таълим жараёнини талабларга мувофиқ режалаштириш ва ташкил этишга доир билимлар билан куроллантириш.

1. Таълим мазмуни ҳақида тушунча, илмий-техника тараққиёти ва мазмуни.
2. Ўқув режалари, ўқув дастурлари ва дарсликлар, ўқув қўлланмалари, уларни ишлаб чиқишга янгича ёндашувлар.
3. Таълим ташкил қилиш шакллари ва турлари, унга ижодий ёндашув.
4. Ўқув жараёни ташкил қилишнинг анъанавий ва ноанъанавий шакллари.
5. Ўқитувчи ўқув ишларини ташкил қилишнинг янги шаклларида самарали фойдаланиш.
6. Янги педагогик технологиялар, уларнинг манбалари ва жорий этиш тартиби.

1997 йил 29 августда Ўзбекистон Республикасининг "Таълим -тўғрисида"ги қонуни қабул қилинди. Бу қонунда таъкидланишича, таълимнинг мазмуни: ҳар бир ўсиб келаётган ёш авлодни ҳаётга ва дунёвий демократик жамият бахт-саодати йўлидаги юқори унумли меҳнатига баркамол авлод қилиб тайёрлаш билан белгиланган.

Ушбу қонун фуқароларга таълим, тарбия бериш, касб-ҳунар ўргатишининг ҳуқуқий асосларини белгилаш ва ҳар кимнинг билим олишда иборат конституциявий ҳуқуқини таъминлашга қаратилган.

Таълимнинг асосий мазмуни унинг вазифаларида ойдинлаштирилади. Асосий вазифаларга ақлий тарбия билан боғлиқ бўлган вазифалар киради. Бу вазифалар ичига илмий ва техникавий билимлар, ҳамда улар билан боғлиқ бўлган малака ва кўникмалар билан куроллантириш, аجدодларимиз қолдирган тарихий ва маданий қадриятларда ҳаётнинг маъноси, жамиятда инсоннинг тугтан ўрни, таълим-тарбияси, одоб - ахлоқи ҳақидаги хикматли фикрлар борки, булар бугунга халқ таълими тараққиёти учун ва миллий мактаб яратиши борасида ёшларимизда инсонпарварлик, поклик, имон-этикод, мурувват, ватанпарварлик, меҳнатсеварлик, миллатлараро дўстлик муносабатлари, қахрамонлик, мардлик сингари туйғуларини тарбиялайди.

Янги демократик жамият қуришда таълимнинг мазмуни бу жамият эҳтиёжларидан келиб чиқиб ва қуйидагиларга амал қилган ҳолда белгиланади:

- илмий билимларнинг етакчи роли тўғрисидаги қоидага;

- инсониятнинг маданий-маърифий мероси бойликларини, умуминсоний қадриятларини эгаллаб олиш ҳақидага "Миллий дастур" кўрсатмаларига;

- тарбияланувчи шахсни баркамол авлод қилиб ривожлантириш, иймон-этиқодини, илмий дунёқаракшини таркиб топтириш;

- илмий ҳаёт билан, ягонга демократик жамият қурилиши тажрибаси боғлиқлиги ҳақидаги қоидага;

- таълимнинг бир мақсадга қаратилганлиги (умумий ёки касбий таълим);

- таълим соҳасидаги давлат сиёсатининг асосий принципларига ва дидактик принципларига мувофиқлигага амал қилинади.

Таълимнинг мазмуни ўзгарувчан, у доимо янгиланиб туради. Янги демократик жамият қураётган ҳозирги кунларда фан ва техниканинг, педагогик технологияларининг жадал ривожланиши, халқимизнинг маданий-маърифий юксалиши туфайли бу жараён айниқса тезлашди. Бироқ материал танлаш ва таълимнинг мазмунини янгилаш дидактик муаммолар бўлиб қолмай, балки етарлича мураккаб муаммодир. Пайдо бўлаётган янги билимлар оқими учун энг муҳим, халқ таълими вазифаларини ҳал этишда асосий аҳамиятга эга бўлган вазифаларни ажратиш ва

айни вақтда қандай ўқув материалларини чиқариб ташлаш ҳисобига улар дастурларга киритилишини ҳал этиш керак.

"Янги демократик жамият қураётган бизнинг мамлакатимизда таълимнинг мазмунини қуйидаги йўллар билан такомиллаштиришни назарда тутилади:

- фан ва тажрибадага энг янги муваффақиятларни акс этгириш;
- иккинчи даражали ва ортиқча мураккаблаштирилган материалдан қутулиш;
- ўрганилаётган фанлар рўйхатини ва материаллар ҳажмини аниқлаш ҳамда ўқувчи-ёшлар, албатта, ўзлаштириб олиши керак бўлган малака ва кўникмаларнинг оптимал ҳажмини белгилаш;
- ўқув фанларига оид асосий тушунчаларни ва етакчи ғояларни жуда ҳам аниқ баён қилиш;
- ўқувчиларнинг педагогик технологиялар: компьютер, ксеркс, электрон почта ва шу каби бошқа билимлар билан қуроллантириш ҳамда уларда шу технологиялардан фойдаланиш кўникмалари ҳосил қилиш.

Бирор мақсадга қаратилганлиги бўйича умумий таълимни политехника таълими, касбий таълимдан фарқ қилиш керак.

Умумий таълим — бу ўқувчиларнинг ҳар томонлама умумий тайёргарлигини ва ривожланшини таъминловчи фан асосларини эгаллаб олишдир.

Касбий таълим - инсонни ўзи танлаган, нисбатан тор йўналишдаги меҳнат фаолиятига хизмат қилади.

Таълим мазмуни қуйидаги давлат ҳужжатлари ва расмий ҳужжатларда ўз аксини топади:

1. Ўқув режаси.
2. Ўқув дастури.
3. Дарслик.

Ўқув режаси — давлат ҳужжатиدير. Унга барча умумтаълим мактаблари сўзсиз амал қилади. Бу ҳужжатда синфлар бўйича ўрганилиши лозим бўлган ўқув фанлари ва шу фанлар учун ажратилган ўқув соатлари кўрсатилади. Бу ҳужжат мактабнинг ягона ўқув режаси ҳисобланиб, у ҳалқ таълими вазирлиги томонидан тасдиқланади. Алоҳида аниқ бир фаннинг ўқув режаси - шу фанни ўқитиш учун ажратилган соатлар ва ўқув йилининг тузилишини белгилаб берувчи давлат ҳужжатиدير.

Ўқув режасини тузишда қуйидаги омилларга асосланади:

1. Ўқув тарбия ишининг мақсади, ўқувчиларга аниқ илмий билим бериш, олган билимларини кўникмага айлантириб, уни ҳаётда қўллай олишга ўргатиш.
2. Макгаб ўқувчиларига билим бериш ешига қараб тизимга солинади ва қоидаларга асосланади:
 - а) Бошлангич таълим- I-IV синфлар
 - б) Умумий ўрта таълим - V-IX синфлар.
 - в) Ўрта махсус касб-хунар таълими, академик лицейлар, касб-хунар коллежи.

Таълим тўғрисидаги қонунга асосан академик лицей ва касб-хунар коллежининг мақоми тенглаштирилган. Уларнинг ўқувчилари ва битирувчилари олий ўқув юртига киришда ёки танланган йўналиш бўйича фаолият кўрсатишда конституциявий ҳақ-ҳуқуқларини амалга оширишда тенг ҳуқуқлидирлар. Шу билан бирга академик лицей ва касб-хунар коллежи ўз олдига қўйган мақсадлари билан бир-биридан маълум маънода фарқ қилади.

Академик лицейлар — ўқувчиларнинг қизиқишлари ва қобилиятларини ҳисобга олган ҳолда уларнинг жадал интеллектуал ривожланишини, чуқурлаштирилган, ихтисослаштирилган ҳолда ўқитишни таъминлайди. Академик лицейларда ўқувчилар ўзлари танлаган йўналиши бўйича билимларини ошириш ва муайян фанлар асосларини чуқур мукамал ўзлаштириш имконига эга бўладилар. Академик лицейлар асосан олий ўқув юртлари қошида ташкил этилади.

Инсон тафаккури, ақлий салоҳияти ижтимоий бойлик ҳисобланади. Улар ҳар қандай жамиятнинг ижтимоий-иқтисодий тараққиётини белгилайдиган омиллардир. Шундай фарзандларимиз борки, улар умумий ўрта мактаб таълим жараёнида маълум йўналиш бўйича ўзларининг иқтидорини, истеъдодларини намоён қиладилар. Бу бойликдан оқилона фойдаланиш, уни туғри йўналтириш катта аҳамият касб этади. Академик лицейлар айнан шу мақсадни амалга оширишга, иқтидорли, истеъдодли болаларни тарбиялашга хизмат қилади.

Касб-хунар коллежлари эся ўқувчиларнинг касб-хунарга мойиллигини, лаёқатларини, билим ва кўникмаларини чуқур ривожлантириш, уларнинг танлаган йўналишлари бўйича бир еки бир неча замонавий касб эгаллаш имконини беради. Касб -хунар коллежлари олдинги билим юртларидан ҳам мазмунан, ҳам шаклан тубдан фарқ қилади.

Бу фарк нималардан иборат?

Булар энг аввало ўқувчиларни ўқишга қабул қилишдан бошлаб, ўқув жараёнининг ташкил этилиши, мазмуни билан мезони ва бир нечта касб-хунар эгаси, устаси, кичик мутахассис бўлиб ўқишни тамомлашдан иборатдир. Ўқув жараёни жахон талабларига мос келувчи давлат таълим стандартлари, яъни замон талабларига жавоб берувчи, истиқбол ва келажакни кўзлаб ишлаб чиқилган ўқув режа ва дастурлари асосида ташкил этилади.

Касб-хунар коллежларида ўқув дастурлари олдинги ўқув босқичи - умумтаълим мактаблари ва кейинги поғонада турган олий ўқув юр்தларининг ўқув дастурлари билан ўзаро муносабатда бўлиб, таълимнинг узлуксизлик ва изчиллик принципига амал қилади. Шу билан бирга коллеж педагогларининг савияси юқорилиги ва педагогик технологияларининг янгилиги билан фарк қилади. Замонавий билим бериш учун ўқитувчиларнинг ўзи ана шундай билимга эга бўлиши керак. Шунинг учун педагог кадрларнинг обрў-эътиборини, ижтимоий мақомини, масъулиятини, малакасини оширишига ва замон талабларига мос ҳолда тайёрлашга эътибор қарагилган.

Академик лицейлар ва касб-хунар коллежларига ўқувчиларни қабул қилиш қандай амалга оширилади?

Бу умум ўрта мактабнинг 9 синфи битирувчиларининг якуний давлат аттестацияси натижасига биноан ўқувчи томонидан йиғилган Рейтинг кўрсаткичлари ҳамда педагог психологик ташхис марказлари тавсиялари асосида ўқувчи академик лицейда ёки касб-хунар коллежининг маълум йўналишида ўқишни давлом эттириш ҳуқуқига эга бўлади.

Ўқув режасида айрим табиий фанлар, айниқса, математика, информатика, физика фанлари, айрим гуманитар фанлар бўйича ўқувчиларнинг қизиқиши ва хохишларини қониқтириш, қобилиятларини ривожлантириш мақсадида ўтказиладиган факультатив машғулотлар кўрсатилган бўлади.

Ўқув дастури — ҳар бир алоҳида фан учун ўқув дастури тузилади. Дастур ўқув режасига асосланади. Фаннинг мақсадидан, ўқув режаси бўйича ажратилган соат ва билим ҳажми унинг тизими мавжуд жамиятнинг ғоявий-сиёсий йўналишини ўзида акс эттирадиган давлат ҳужжати дир.

Ўқув дастурида бир синфда алоҳида фанлар бўйича ўқувчиларга бериладиган илмий билим, кўникма ва малакаларнинг ҳажми белгилаб берилади. Дастурда фаннинг мазмуни, мавзу кетма-кетлиги иккинчи мавзу биринчини тўлдириши, изчиллик билан ёритилади ва маълум мавзулар орқали кўрсатилади. Ўқув дастурида шу фан бўйича ўқувчиларга берилиши лозим бўлган билим, кўникма ва малакалар кичик мавзуларда ифодаланиб, мавзу мақсади қисқача изоҳланади.

Фаннинг мақсади ва вазифасидан келиб чиққан ҳолда йўналишлари ажратилади. Улар бобларга бўлинади. Боблар катта-катта мавзуларга, катта мавзулар эса кичик мавзуларга бўлиниб, шу мавзу юзасидаи ўқувчи қанақа билим, кўникма ва малакаларни ўзлаштириши лозим бўлса, шу қисқача ифодаланиб берилади. Ўқув дастурининг ўзини амал қилиниши керак бўлган қоидалари мавжуд,

1. Дастурни аниқ бир ғояга асосланганлиги.

Мустақил жамиятимиз таракқиётининг тамойилларига асосланган ҳолда ислоҳ қилинган ҳар бир соҳасидаги фан, техника, ишлаб чиқариш, ижтимоий муносабатлар қирраларидага эришилган ютуқлар даражасини илмий асосда акс эттириши лозим. Дастур узокни кўра билиш қоидаларига асосланиши керак.

2. Дастур илмийлик принципига асосланади.

Ҳар бир таълим ва тарбия ғоялари, илмий жихатдан текширилган, ишончли далиллар, кузатишлар, манбалар ва материаллар асосида киритилади.

3. Ўқув дастури- аниқ мазмун ва мантиқ ғояларини ўзида акс эттириши лозим.

Дастурда фаннинг мақсад ва вазифалари ундаги билим асослари мисоллар ва масалалар орқали ўргатилади. Акс ҳолда ўргатилаётган билим асосларини назарий жихатдан тушуниш қийин бўлади.

4. Назарий билан амалиётнинг библиогик принципи. Талабалар назарий олган билимларини амалда қўллаш олиши кўникмасини шакллантириш назарда тутилади.

5. Ўқув дастурини тузишда фаннинг тарихий сабоқлари инобатга олинади.

Вақт ўтиши билан фан оламида янги-янги кашфиётлар, маълум бир илмий қонун-қоидалар пайдо бўлиб, фан такомиллашиб боради. Дастур фаннинг келажакдаги истиқболини ўзида қисқача ифодалайди.

6. Ўқув дастури ҳужжатлар ислоҳ қилинган таълим, давлат томонидан тасдиқланган режа асосида бакалавр, магистр, лицей, гимназия, коллежларга алоҳида-алоҳида тузилади.

Дарслик.

Дарслик ўқув жараёнининг асоси. Дарслик ўқувчининг уйдаги муаллими, ҳар бир фаннинг мазмуни, мақсади, вазифаси дарсликда ёритилади, Дарслик, яъни фан объектив борлиқ ўртасидаги муҳим қонуниятли боғланишлари акс эттиради, Дарсликдаги билимлар тизими ўзаро ички, мантиқий боғланишларга эга бўлиб, улар дидактика талабига мувофиқ равишда баён қилинган. Дарслик қуйидаги талабларга амал қилган ҳолда яратилади:

1. Дарсликда акс этган илмий билимлар синф ўқувчиларининг ёки хусусиятига мос келиши керак.

2. Дарсликда баён қилинган илмий билимларнинг назарий асоси, ғоялари тизимли ва изчил бўлиши талаб қилинади. Улар ҳаётдан олинган, ишонарли бўлиши лозим. Шу ҳолдагина ўқувчилардаги илмий дунёқараш, энг яхши инсоний фазилатлар таркиб топтиради.

3. Назарий билимлар ишлаб чиқариш амалиёти билан бошланган бўлиши керак.

4. Дарсликда мавзу содда, равон тилда ёзилиши, ҳамда тегишли қоида ва таърифлари берилиши керак. Дарслик ичидаги ва муқовасидаги чизилган расмлар ва безатилиши ўқувчининг ёшига мос, фаннинг характериға монанд бўлмоғи зарур.

5. Мавзулардаги фикрлар аниқ ва қисқа бўлиши, илмийликка асосланиши керак.

Янги педагогик технологиялар, уларнинг манбалари ва жорий этиш тартиби

Педагогик технология нима? Нега бу сўз бирикмасига «янги» сўзини қўшимча қилиб, «янги педагогик технология» деб атаймиз? У нима учун бугунги таълим-тарбия жараёнида заруратга айланди? Нега энди шунча йиллардан бери кунимизга яраб келган таълимни ташкил этиш амалиётидан воз кечиншимиз керак, ўқув жараёнида қўллаб келинаётган лойиҳалашга янгича ёндашиш нима учун зарур бўлиб қолди?

Бу каби саволларга жавоб бериш учун, энг аввало, мамлакатимизда «Таълим тўғрисида»ги қонун ва «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури» асосида таълим-тарбия соҳасида олиб борилаётган туб ислохотларнинг асосий йўналишларини аниқлаб олмоқ лозим. Бу йўналишлар:

- таълим мазмуни, тизимини ислох қилиш;
- таълим-тарбия бошқарувини ислох қилиш;
- таълимнинг бозор иқтисодиётига асосланган механвзмини яратиш;
- ота-она, ўқитувчи-ўқувчининг таълим жараёнига бўлган янгича қарашларини шакллантириш;
- ва нихоят, бу туб ислохотларнинг бош ҳаракатлантирувчи кучи — янги педагогик технологияни амалиётга татбиқ этишдан иборат.

Хулоса қилиб айтсак, янги таълим тизими, мазмуни, ўқув режаси, ўқув дастурлари, дарсликлар асосида ўқув жараенини лойиҳалаштиришга ҳам янгича ёндашиш, уни янгича ташкил этиш зарурияти туғилмоқда.

Президентимиз Ислом Каримов алоҳида таъкидлаганларидек, биз «мамлакатимизнинг истиқболи ёш авлад қандай тарбия топишига, қандай маънавий фазилатлар эгаси бўлиб вояга етишига, фарзандларимизнинг ҳаётда нечоғли фаол муносабатда бўлишига, қандай олий мақсадларга хизмат қилишига боғлиқ эканини ҳамиша ёдда тутишимиз керак». Шу сабабли ҳам биринчи навбатда, таълим мазмуни ва унинг таркибини кенгайтириш, чуқурлаштириш, такомиллаштириш, хусусан, таълим мазмунига нафақат билим, кўникма ва малака, балки умуминсоний маданиятни ташкил этувчи — ижодий фаолият тажрибаси, теварак-атрофга муносабатларни ҳам киритиш ғояси кун тартибига кўндаланг қилиб қўйилди.

Бу ғояни, фикримизча, ижтимоий ҳаётнинг қуйидаги компонентлари рўёбга чиқариши мумкин:

- фаолият турлари (моддий-амалий, ижтимоий, маънавий);
- ижтимоий онг шакллари (ахлоқ, санъат, сиесат, фалсафа, фан ва бошқалар.);
- ижтимоий муносабатлар тизими (моддий ва мафкуравий);
- моддий ижтимоий ва табиий борлиқ (кейинги авлодларга мерос қилиб қолдириладиган бойликлар).

Дарс жараёнида, таълим-тарбияда ўқувчи асосий ҳаракатлантирувчи куч, таълим жараёнининг субъекти бўлиши керак, яъни ўқиш, ўрганиш, мутолаа қилиш ўқувчи зиммасига ўтиши керак.

Ўқитувчининг вазифаси эса ўқитишдан ўқишни ўргатишга, билим беришдан ўқувчиларнинг билимларини мустақил эгаллашларига кўмаклашишдан иборат бўлиши керак. У ўқувчида эҳтиёж туғдириши, муҳит яратиши ва уни масъулиятни хис қилишга йўллаши керак. Ҳар бир дарс олдига таълимий, тарбиявий ва ривожлантирувчи, яъни бир-бири билан узвий алоқада бўлган учёқлама

мақсадлар қўйилади. Дарсни ташкил қилиш шакли ўқувчиларнинг ўзаро алоқаларига боғлиқ бўлиб, у мақсадларга, ўқув материаллари хусусиятларига, таълим методдарига ва ўқув имкониятларига боғлиқ, бунга эришиш учун ўқитувчи раҳнамолигида ўқувчилар билан биргаликда ҳаракат қиладилар. Худди мана шу жараёни дидактикада «ўқув жараёни» дейилади. Ўқув жараёнининг таркиби уч қисмдан иборат деб қаралади;

1. Мотивация.
2. Билиш фаолияти.
3. Бошқариш фаолияти.

Ўқув жараёнига бундай янгича қарашнинг туб моҳияти шундан иборатки, ўқитишда ички мотивациядан (диққатни тортиш, ички туйғу, истак, заруратни шакллантириш) келиб чиқиш керак. Ўқув жараёнида асосий ҳаракатлантирувчи куч - ўқувчи учун ҳам, ўқитувчи учун ҳам ички мотивация бўлиши керак.

Ўқувчиларда ташаббускорлик ва мустақилликни, билимларни пухта ва чуқур ўзлаштиришни, зарур малака ва кўникмаларни, уларда кузатувчанликни, тафаккур ва боғланишли нутқни, хотира ва ижодий тасаввурни тарбиялашга имкон берувчи дидактик принцип — бу таълимдаги фаолликдир. Фаоллик мезонлари онглилик принципи билан бевосита алоқадор. Чунки фаоллик бор жойда онглилик бўлади.

Бундай тизимда ўқувчи ҳам, ўқитувчи ҳам таълим-тарбия жараёнига биргаликда масъулдирлар. Улар биргаликда ҳар бир ўқувчининг билим ва қобилиятини, индивидуал эҳтиёжларини аниқлайдилар. Бундай ҳолатда ўқитувчи фақат «бағоловчи» эмас, балки янги билимлар етказувчи манбага айланади.

Жаҳон педагогик лексикони каторидан аллақачонлар «инновация» тушунчаси кенг ўрин олган. Бу тушунча «янгилик», «ислоҳ» тушунчаларини англатади. Кенг маънода қараганда таълим тизимидаги ҳар қандай ўзгариш — бу педагогик инновациядир. Дастлаб бу тушунчалар ижтимоий-иқтисодий ва технологик жараёнларга нисбатан қўлланар эди, сўнгра таълим тизимидаги ҳар қандай янгиликларга нисбатан ишлатиладиган бўлди. Педагогик янгиликларнинг технология деб аталиши боиси ҳам шунда. Ҳозирги даврга келиб педагогик инновация фани шаклланди. Педагогик инновация — педагогик янгиликлар, уларни баҳолаш ва педагогик жамоа томонидан ўзлаштириш, ниҳоят, уни амалиётда қўллаш ҳақидаги таълим сифатида қаралади.

Бу таълим уч йўналишни ўз ичига олади. Биринчиси, педагогик неология (юнонча «нео» — «янги» ва «логос» — «таълим», яъни янгилик ҳақидаги таълим) дейилиб, бунда педагогика соҳасидагилар қандай янгиликлар ўрганилади, умумлаштирилади.

Иккинчиси, педагогик аксиология (юнонча «аксиома» - «исботланмайдига таълим») маъносини англатади) деб номланиб, бунда педагогик янгиликлар ичидан энг самаралилари танлаб олинади.

Учинчиси, педагогик праксология (юнонча «пракс» - «ҳаракат» ва «логос» - «таълим», яъни «амалиётда қўллаш ҳақидаги таълим») маъносини англатади) дейилади, бунда танлаб олинган педагогик янгиликларни амалиётда қўллаш, муайян самарага эришиш масалалари тушунилади.

Ҳар қандай педагогик янгилик замирида бирон-бир ғоя ётади. Ўоя асосида эса ўқитувчининг болалар билан ўзаро ҳаракати ётади, яъни: синфда психологик бирлик вазиятини яратиш; ҳар бир ўқувчи ўз шахсини ўзи намоён этишини таъминлаш; ҳар бир методик ёндашув учун ўзига хос мулоқот йўлини танлаш; ўқувчилар ташаббусини зимдан бошқариб бориш ва бошқалар. Бунда ўқитувчи ҳар бир ўқувчи қалбига кириб бориш учун ўзининг дидактик усуллари, ташкилий шакллари орқали йўл топади. Дарсдаги ўқувчилар фаолиятига нафақат ўқитувчи, балки ўқувчилар ҳам раҳбарлик қилади. Аввало аълочи ўқувчи, кейин бошқа ўқувчилар ҳам ўқитувчи топшириғига биноан нима иш қилганини айтади ва қолган ўқувчиларни орқаларидан эргаштирадилар. Бундай «изоҳли бошқарув» ўқувчи мактаб остонасига қадам қўйган кундан бошланиши керак.

Буларнинг ҳаммаси дидактик топилмалар, педагогик кашфиётлар, бир сўз билан айтганда, Янги педагогик технологиялардир.

Педагогик технология, ўқувчилар қай тарзда, қандай усуллар билан ўқитилса, натижа самарали бўлади, деган саволга жавоб беради. У ўзининг муайян тизимига эга бўлиб, бунда компонентларнинг кетма-кетлиги, ўзаро боғлиқлиги, бир бутунлиги сақланади.

Педагогик технологиянинг бошқарувчанлиги шундан иборатки, бунда таълим жараёнини режалаштириш, ташхис қилиш, натижалаш, тузатиш ва ўзгаришлар киритиш имкониятлари мавжуд. Бунда таълимдан кутилган натижага эришилади, вақт тежалани, бу эса педагогик технологиянинг самараси демакдир. Педагогик технологиянинг жўнлиги – ишланган модел бошқа

педагоглар қўлланганда ҳам худди ўшандай самара бериши кераклигини билдиради. Бир сўз билан айтганда, таълим жараёнига янгича ёндашиб, ижодкорлик, бунёдкорлик татбиқ этилсагина, таълим самараси янги босқичга кўтарилади, яъни:

- боланинг талаби, мойиллиги, истак-хоҳиши унинг имкониятлари даражасида қондирилади;
- ўқувчининг ўқув меҳнатига масъулияти, жавобгарлиги ошади;
- билимларни мустақил эгаллаш малакалари шаклланади;
- шахснинг жамиятда ўз ўрнини тезроқ топиб олиши учун муҳит яратилади.

Бунинг учун бугун биз ўқувчига «сен буни билишинг керак» деган мажбурловчи даввддан «менга бу зарур ва мен буни билишга, уни ҳаётга қўллашга қодирман» деган ички ишонч ва интилишни уйғотишга ўтишимиз керак.

Маъруза бўйича таянч сўзлар:

Таълим мазмуни, ўқув жараёни, илмий техника, тараккиёт, дастур, ўқув режа, дарслик, ўқув қўлланма, янги педагогик технология, ўқув шакли, анъанавий, ноанъанавий ўқув шакли.

Назорат учун саволлар:

1. Таълим мазмуни деб нима айтилади?
2. Ўқув режа нима?
3. Ўқув дастури нима асосида тузилади?
4. Дарслик, ўқув қўлланмаларга тавсиф беринг?
5. Таълимнинг ташкил қилиш шаклларига тавсиф беринг?
6. Синф-дарс шаклига ким асос солган?
7. Янги педагогик технологиянинг афзаллиги нимада?
8. Чет Эл таълим шакллари ҳақида биласизми?

Фойдаланилган адабиётлар

1. И. А. Каримов “Баркамол авлод орзуси” Т., “Шарқ” 1999 й
2. Ўзбекистон Республикаси “Кадрлар тайёрлаш миллий Дастури” Т., 2000 й
3. Ў. Асқарова, М. Нишонов, М. Хайитбаев “Педагогика” Т., “Талқин” 2008 й
4. А. Тўхтабоев, А. Эралиев “Ташкилий хатти-харакатлар” Андижон., “Хаёт” 2001 й
5. О. Мусурмонова “Маънавий кадриятлар ва ёшлар тарбияси” Т., “Ўқитувчи” 1990 й
6. Р. Мавлонова “Педагогика” Т., “Ўқитувчи” 2004 й

7-Мавзу ТАЪЛИМ МЕТОДЛАРИ

Режа

1. Таълим методлари турлари.
2. Ўқувчини билим манбаига боғлиқ бўлган ўқитиш методлари
3. Ўқувчиларнинг билим фолияти типига боғлиқ бўлган ўқитиш методлари
4. Билимларни текшириш ва баҳолаш методлари.
5. Таълим воситалари.

Таълимий мақсад: Ўқитиш методлари, уларнинг типлари ва турлари билан таништириш.

Тарбиявий мақсад: Педагогик жараёнда таълим методларининг ўрни ва аҳамиятини баҳолашга ўргатиш.

Ривожлантирувчи мақсад: Таълим методларини мавзуга мос танлай билиш ва замонавий педагогик технологиялар ҳақида маълумот бериш.

Таълимнинг самарадорлиги маълумот мазмунига дидактик ишлов бериш, таълим қоидаларига қатъий риоя қилишга боғлиқ бўлганидек, таълим методларини тўғри танлашга ҳам дахлдордир. Хўш, шундай экан, таълим методларини қандай тушунмоқ керак?

Баъзи дидактиклар таълим методларини ўқувчиларни билмасликдан билишга бориш йўли, айрим олимлар эса, уларни ўқитувчи ва ўқувчи фаолиятини ўзаро боғловчи методлар, деб қарашади. Таълим методларини ўқув ишлари мажмуи, шунингдек, таълим мазмуни шаклида қараш ғояси ҳам бор. Бу қарашларнинг қай бири асосида таълим методлари моҳияти, ўқув-тарбия жараёнидаги функцияларини батафсилроқ тасаввур этиш мумкин?

Дидактикада ҳали ҳам энг мунозарали муаммолардан бири таълим методлари таснифи масаласидир.

Уларни таълим манбалари, дидактик вазифалар, мантикий фикрлаш шаклларига қараб тасниф этиш мойиллиги мавжуд. Таълим методларини тасниф этишда шу йўналишлардан қай бири маъқул? Ёки таълим методларини тасниф этишнинг бошқа мезонлари ҳам мавжудми? Адабиётларда «ўқитиш методлари», «ўқиш методлари» каби терминлар қўлланади. Шундай бўлгач, «таълим методлари» иборасини ишлатишга эҳтиёж борми? Бу бобда ўқитиш ва ўқиш фаолиятларининг ўзаро таъсири нуктаи назаридан таълим методлари моҳияти, кўрилиши ва улардан фойдаланиш технологияси тавсифланади.

Метод (грекча-τελος) сўзидан олинган бўлиб, айнан, у ёки бу нарсага (ҳақиқатга йўл) мақсадга эришиш йўли, тартибга солинган фаолият маъноларини англатади.

Таълим методлари ўқув-тарбия жараёнининг таркибий қисми бўлиб, уларсиз таълим мақсади, вазифаларини амалга ошириш, ўқув материаллари мазмунини ўзлаштириш мумкин эмас. Уларга кўра маълумот мазмунини ўзгартиришга мос фаолият турлари танланади, таълим жараёнида болаларнинг ўқув-билув фаолиятининг амал қилиши тасаввур этилади, таълим субъектлари ўқитиш ва ўқиш фаолиятлари ўзаро мувофиқлашади.

Таълим методлари ҳам ўқув материали мазмунига, бинобарин, болаларнинг маълумоти, тараққиёти, тарбиясига, шунингдек, ўқитиш, ўқиш фаолиятларининг бир-бирига киришуви ва шу асосда ўзаро таъсирнинг юзага чиқишига йўналган. Масалан, янги мавзуни ўргатиш ва ўрганиш учун суҳбат методи танланади, дейлик. Унда машғулотнинг бориши қуйидагича кўриниш касб этади.

Ўқувчи(лар) фаолияти
омилларни кузатиш
-омилларни таҳлил этиш

-саволларга жавоб излаш ва жавоб қайтариш;

Ўқитувчи фаолияти омиллари
кузатиш омиллари таҳлил этишга
ундаш; -хулоса чиқариш;

кузатилган ва таҳлил этилган
омилларга оид саволлар бериш; қўйилган
саволлар, қайтарилган жавоблар асосида
хулоса чиқаришга ундаш; хулосаларни
амалий фаолиятда синаб кўришни таклиф
этиш; -машқ, ўқув топшириқлари, масала, мисол, ҳаётий
муаммоларни ҳал этишда чиқарилган хулосадан
фойдаланиш.

Кўринадикки, таълим методини амал қилишда, биринчидан, ўқув материалининг бўлиши, иккинчидан, ўзаро таъсирнинг шаклланиши, албагга шарт. Ўзаро таъсир таълим мазмунига кўра юзага чиқади. Таълим мазмуни ўзаро таъсир натижасида бир (ўрганилмаган) ҳолатдан иккинчи (ўрганилган) ҳолатга ўтади. Бу жараён бир-бирига дахлдор уч нарсадан иборат: мақсадга мувофиқ фаолият ёки меҳнатнинг ўзи-бу ўзаро таъсир;

ўзаро таъсир предмети таълимга олиб киритилган ўқув материали; меҳнат воситаси-(юқоридаги мисолда) ўқувчининг суҳбат методидан фойдаланишга оид

билими, малакаси, педагогик маҳорати, шунингдек, болаларнинг кузатиш, таҳлил этиш, саволга жавоб қайтариш, хулоса чиқариш, билимларни татбиқ этиш соҳасидаги ақлий фаолият методлари.

Таълим методи воситасида ўқитувчи ва ўқувчининг фаолияти ўзаро мувофиқлашади: ўқитувчи омиллари кузатишни таклиф этса, болалар кузатишади; таҳлил қилишни сўраса, ўқувчилар таҳлил қилишади; савол берса жавоб қайтаришади ва ш.к. Ўқитиш ва ўқиш фаолиятининг бир-бирига киришуви йўли билан болалар ўқув материалларини ўзлаштиришади, билимларни турли ўқув шароитларига татбиқ қилишади. Таълим методи-ўқитувчи ва ўқувчиларнинг маълумот мазмунига йўналган дахлдор фаолиятини тартибга солиш йўлидир.

Таълим методлари таркиби.

Таълим методлари таркибан ўқитиш методлари ва ўқиш методларидан иборат. Ўқитувчи билимларни оғзаки баён этса, болалар уни тинглайди; ўқитувчи мустақил иш топширса, ўқувчилар бажаришади. Билимларни оғзаки баён этиш, мустақил ишлаш кабилар ўқитиш методлари бўлиб, улар воситасида дидактик вазифалар (билимларни ўрганиш, мустаҳкамлаш, такрорлаш ва ш.к) ҳал этилади. Бинобарин, ўқитувчи ижтимоий тажрибани ёшларга ўргатиш эҳтиёжидан келиб чиқиб, ўз фаолиятини болалар фаолиятига мувофиқлаштиради. Ўқитувчи тушунтиришларини тинглаш, топшириқларни бажариш кабилар ўқиш методлари бўлиб, улар воситасида назарий билимларни ўрганиш, билимларни татбиқ этиш каби интеллектуал, амалий топшириқлар ечилади. Булардан кўринадики, ўқитиш ва ўқиш методлари ўзаро мувофиқлашиб, таълим методларининг шаклланишига олиб келади. Ўқув-тарбия жараёнида таълим методларининг самарадорлигипи ошириш мақсадида ўқитиш ва ўқиш методлари мажмуасидан фойдаланилади***. Масалан, маъруза методи таркибан ўқитувчининг ўрганилаётган мавзунини мантиқий изчилликка, оғзаки баён қилиши, ўқувчиларнинг эса ўқув материалларини изчил тинглаши каби методлардан иборат. Маъруза методидан шу йўсинда фойдаланиш ўқитувчининг, ўқувчининг ҳам фаоллиги талабларига, бинобарин, таълимнинг самарадорлигини ошириш эҳтиёжларига мос келмайди. Зеро, маърузанинг юқоридаги кўриниши фақат болалар хотирасига мўлжалланган. Маъруза ҳам болалар хотирасига, ҳам улар тафаккурига мўлжаллаб ташкил этилганда, унинг самарадорлиги янада ошади. тажрибали ўқитувчилар маъруза методининг самарадорлигини ошириш мақсадида турли вариантлардан фойдаланишади.

1-вариант. Маърузада олдин ўқувчилар олдида муаммолар қўйиш. Муаммонинг бажарилишини муҳокама қилиш ва шу асосда ўқув материалларини мантиқий изчилликда баён этиш. Маърузадан олдин қўйилган муаммо болаларда билишга эҳтиёжни уйғотади. Шу туфайли ўқувчи таълим жараёнининг фаол субъектига айланади. 1-вариантда маъруза қуйидаги кўринишга эга бўлади:

Ўқитиш-методлари	Ўқиш методлари
Мавзуга оид муаммони танлаш	-муаммони қабул қилиш ва
ва қўйиш;	таҳлил қилиш;
муаммонинг бажарилишини	-муаммони бажаришга оид таҳ-
таҳлил қилиш;	лилда фаол қатнашиш;
муаммонинг бажарилиши асосида -ўқитувчи тушунтиришларини	тинглаш;
ўқув материалларини изчил баён	
этиш;	
мавзу бўйича умумий хулосалар	-чиқарилган хулосаларни тинг-
чиқариш;	лаш;
хулосаларни турли ўқув шароит- билимларни турли шароитлар-	га татбиқ этиш.
ларига татбиқ этишга оид	
кўрсатмалар.	

2-вариант. Маърузадан олдин болалар фаолиятдан ўтган омилларни, одатдаги мулоқот йўли билан ўрганилган билимларни таҳлил этиш. Бу вариантда маъруза болалар фаолиятдан ўтган омилларни, билимларни таҳлил қилиш асосида ташкил этилади.

3-вариант. Олдин ўрганилган билимлар билан бугунги янги ўқув материали ўзаро дахлдор бўлса, билимларни эсга тушириш мақсадида суҳбат ўтказилади. Суҳбат йўли билан ўрганилган ва энди ўрганиладиган билимлар ўртасида табиий боғланиш ҳосил қилинади. Маъруза шу боғланишнинг давоми сифатида ўтказилади.

4-вариант. Кўрсатма қуролларда берилган омилларни таҳлил қилиш асосида маъруза ташкил этилганда, қуйидагича кўринишни олади.

Ўқитувчи фаолияти

кўргазма қуролни таҳлил

эйтириш;

болалар олдига муаммолар қўйиш;

қўйилган муаммо асосида билим-ларни изчил баён этиш;

хулосалар чиқариш;

билимларни ўқув шароитларига татбиқ қилишни ташкил этиш;

Ўқувчи фаолияти -кўргазма қуролни таҳлил этиш;

-қўйилган муаммо тўғрисида ўйлаш;

-ўқитувчи тушунтиришларини тинглаш;

-хулосаларни эса олиб қолиш;

- билимларни ўқув ва ҳаётий шароитларга татбиқ қилиш.

Юқоридагилардан кўринадики, таълимда ҳеч бир метод соф ҳолда қўлланилмайди. Ҳар бир таълим методи таркибан ўқитиш методлари ва ўқиш методларидан иборат. Ўқитиш ва ўқиш методларининг бир-бирига мослиги, ўқитиш ва ўқиш фаолиятларининг ўзаро мувофиқлашувини таъминлайди. Бу ўз навбатида дидактик таъсирнинг ўқитиш ва ўқиш фаолиятлари ўзаро таъсирининг самарали амал қилишига олиб келади.

Ўқитиш методлари ва ўқиш методларининг бир-бирига мувофиқлашуви таълимнинг ижтимоий инстинктнинг алоҳида тури-ўқитиш ва ўқиш фаолиятларининг ўзаро таъсири шаклида амал қилишни таъминлайди. Ўқитиш ва ўқиш фаолиятлари ўзаро таъсир моҳиятидан келиб чиқиб, таълим методларини икки гуруҳга ажратамиз; ўзаро таъсирни ташкил этиш ва бошқариш методлари, ўзаро таъсир натижасини назорат этиш методлари.

Таълим методларининг ҳар бир гуруҳида ўқитиш ва ўқишнинг ўзаро таъсири қатнашади. Ўзаро таъсир иштирок этмайдиган метод таълим методи саналмайди. Масалан, ўқитувчи эвристик суҳбатни танлади дейлик: болалар учун тушунарли, уларни қизиқтирадиган саволларни ўртага ташлай олиш ўқитувчи фаолиятига боғлиқ. Ўқитувчи ўзи дарс берадиган синф ўқувчиларининг умумий тайёргарлигини аниқ тасаввур этса, болаларнинг реал билиш имкониятларини ҳисобга олса, уларнинг ёш ва индивидуал хусусиятларига таянса, ана ўшандагина синф ўқувчилари таълимда фаол иштирок этишади. Ўқитувчи фаоллиги ўқувчи фаоллигини ва, ўз навбатида, ўқувчилар фаоллиги ўқитувчи фаоллигини таъминлайди.

Ўзаро таъсирни ташкил этиш ва бошқариш методлари-таснифи.

Оғзаки баён методлари. Ҳикоя, тасвир, суҳбат, маъруза таълимнинг билимларни оғзаки баён қилиш методлари саналади. Бу методлар эвристик суҳбатни ҳисобга олмаганда, асосан, ўқувчиларнинг хотирасига мўлжаллаб ташкил этилади. қурилиш жиҳатидан уларнинг таркиби бир хил: ўқитувчи тушунтиради, болалар тинглайди.

Ҳикоя. Таълимнинг турли бўғинларида қўлланиладиган универсал методлардан бири ҳикоядир. Ҳикоянинг бир неча хил тури мавжуд: кириш ҳикояси- ўқув материални ўрганишга болаларни тайерлаш мақсадида ўтказилади. кириш ҳикояси бадиий асарлар билан таништириш, янги мавзуга оид омилларни эслаш, уларни дастлабки таҳлил этиш билан дахлдор методдир; баён шаклидаги ҳикоя- янги ўқув материални бевосита идрок этиш билан алоқадор методи саналади. Баён шаклидаги ҳикояда ўқитувчи ўқув материали мазмунини турлича айтади, унинг асосий ва иккинчи даражали хусусиятларини изоҳлайди; якунловчи ҳикоя-ундан дарснинг охирида ўрганилган мавзуга якун ясаш мақсадида фойдаланилади.

Маъруза. Маъруза ўрта умумтаълим мактабларининг юқори синфларида, техникум ва коллежларда, олий ўқув юртларда фойдаланиладиган таълим методи бўлиб, унда ўзаро таъсир ўқитувчининг баёни ва болаларнинг тинглаши, айрим омиллар, асосий ғоя ва боғланишларни

ёзиб олиш шаклида амал қилади. Маъруза учун вақт болаларнинг тайёргарлик даражаси, ўқув материали хажмига кўра белгиланади.

Маъруза жараёнида ўқувчиларнинг фаоллиги, ташаббускорлигини ошириш мақсадида ўқитувчи ўз нутқини кўргазмани курали, дарсликда берилган омиллар, муаммо ва топшириқлар билан уйғунлаштиради. Маъруза жараёнида кўргазма куралидаги омилларни таҳлил этишга болалар диққатини тортиш, ўқитувчи айтган қоида, таъриф, аниқликларни дарс материалларига чоғиштириш йўллари билан болалар фаоллиги оширилади. Шунингдек, ўқув материалга оид терминларга изоҳ бериш, айрим ўринларда ўқувчиларнинг ўзларига хулоса чиқаришни таклиф этиш талабаларнинг ўқув-билув фаолиятининг самарадор амал қилишини таъминлайди.

Сухбат. Сухбат ўқитувчи ўқувчининг ўзаро таъсири диолог шаклида амал қиладиган таълим методидир. Унда мавзу мазмунига хос, атрофлича ўйланган, бир-бирига боғлиқ саволларни қўйиш ва саволларга жавоб излаш ҳамда жавоб қайтариш йўллари билан ўқитувчи ва ўқувчи фаолияти ўзаро мувофиқлашади.

Сухбат моҳияти жиҳатидан икки турли бўлади: эвристик сухбат; катехезистик сухбат. Эвристик сухбат ўқувчиларнинг тафаккурига мўлжалланган метод бўлиб, унда ўзаро таъсир ўқитувчи саволлари болаларнинг жавоблари шаклида амал қилади. Эвристик сухбат узок тарихга эга бўлиб, ундан қадимги Грецияда Сократ моҳирона фойдаланган.

У ҳозирги илмий-дидактик тадқиқотларда «изланиш сухбати» ҳам деб юритилади. Эвристик сухбатнинг қатор ижобий томонлари мавжуд; ижодий йўл билан ўқув материални ўрганиш; ўзлаштиришнинг индивидуал характер касб этиши. Бу методнинг салбий томонлари ҳам бор. Масалан, маъруза, ҳикоя вақтни тежаш нуқтаи назаридан энг масаладор методлар саналса, вақтни кўп олиши, эвристик сухбатнинг камчилигидир.

Эвристик сухбатнинг ўзига хос ташкилий қурилиши мавжуд. Буни «Кўчирма гап» мавзуси мисолида ойдинлаштирамиз:

-дарснинг мавзуси, мақсадини эълон қилиш (болалар, ҳозир сиз дарак, сўроқ, буйруқ гапларнинг таърифини айтиб бердингиз. Бугун «кўчирма гап»ни ўрганамиз. Агар менинг саволларимни диққат билан тинглаб, жавоб қайтара олсангаз, бугунги мавзуни мустақил ўрганасиз.); -кузатиш учун омиллар (ўқитувчи болаларга қуйидаги саволлар билан мурожат қилади; бугун қандай гапни ўрганамиз? Ўртоғингизнинг мен берган саволга жавобини ёзинг).

Доскага ўқувчилардан бири «Бугун кўчирма гапни ўрганамиз» жумласини ёзади. Ўқитувчи «Катта бўлганда ким бўлмоқчисиз?» саволни ўртага ташлайди. «Катта бўлганимда ўқитувчи бўламан» гапи ҳам доскага ёзилади. Кузатиш учун нутқдан қуйидагича гаплар танлаб олинади:

-Биз бугун кўчирма гапни ўрганамиз (деди Одил).

-Катта бўлганимда ўқитувчи бўламан (деди Анвар).

Мустақил хулосалар чиқариш учун саволлар; Кимларнинг гапи ўзгаришсиз ишлатилади, дафтарларга (доскага) ёзилади? қандай гап дейилади?

-Одил, Анварнинг гаплари ўзгаришсиз ёзилади. Ўзгаришсиз ишлатилган гапларга кўчирма гап дейилади.

-ўқитувчи ўқувчилар чиқарган хулосани тўлдиради, кўчирма ва муаллиф гапларининг фарқларини, уларнинг ўринлари, ишлатиладиган тиниш белгиларини изоҳлайди. Доскага ёзилган гапларни қуйидаги шаклга келтиради:

«Бугун кўчирма гапни ўрганамиз», -деди Одил.

«Катта бўлганимда ўқитувчи бўламан», -деди Анвар.

-Чиқарилган хулосаларни турли ўқув- шароитларига татбиқ этиш йўли билан билимлар мустаҳкамланади.

Катехезистик сухбат ўқувчиларнинг хотирасига, бинобарин, қайта эсга тушириш фаолиятига мўлжаллаб ўтказилади. Ўтказиш мақсадига кўра катехезистик сухбатнинг қуйидагича турлари мавжуд:

Яқунлаш сухбати. Бундай сухбатда машғулотда қилинган ишлар бўйича умумий ва яқуний хулоса чиқарилади.

Мустаҳкамлаш сухбати-янги мавзу тушунтирилгандан кейин ўтказилади, сўнгра янги мавзу интеллектуал ва амалий топшириқлар бажарилади.

Такрорлаш суҳбати-икки ёки ундан ортиқ мавзу бўйича ўтказилади. Такрорлаш йўли билан малакалар такомиллаштирилади. Умумлаштирувчи суҳбат-катта бўлим ўтилгандан сўнг, ўқув бошида, охирида ташкил этилади.

Кириш суҳбати-янги мавзунини ўрганишдан олдин ўтказилади. Назорат суҳбат-билимларни синаб кўриш мақсадида ташкил этилади.

Билимларни оғзаки баён этиш методлари, эвристик суҳбатни ҳисобга олганда, асосан, хотирага, бинобарин, ўқувчиларнинг қайта эслаш фаолиятига мўлжаллаб ташкил этилади. Ҳикоя, тасвир, маъруза, суҳбат методларининг заиф томони ҳам шунда. Уларнинг заиф томонларини бартараф этиш, ўқувчиларни таълим жараёнининг фаол субъектига айлантириш учун қуйидаги рағбатлантирувчи методлардан фойдаланилади:

1. Қизиқарли ўқув ҳолатлари яратиш-қизиқарли ўқув ҳолатлари болаларда турли эмоцияларни уйғотади. Физикадан «Физика ва ҳаёт», «Эртақларда физика», химияда «Мўжизасиз мўжизалар», математикадан «Қизиқарли математика», «Ажойиб рақамлар», «Сирли рақамлар»га оид омилларни, ҳодисаларни таълимга олиб кириш болаларда билимларнинг қизиқишларини оширади.

2. Бадиий, илмий-оммабоп, тарихий асарлардан олинган омилларни келтириш, уларни таҳлил этиш ҳам таълим жараёнида ўқувчиларнинг фаоллигини оширади.

3. Маъруза, ҳикоя, тасвир, суҳбат жараёнида аналогия методидан фойдаланиш. Масалан, физикадан ультрабинафша нурлар (куёш нурининг етти хил элементдан иборатлиги), локация ҳодисасини кўршапалак мисолида изоҳлаш, болаларда ўқув фанига, ўрганилаётган мавзуга қизиқишни оширади.

4. Фан тарихида экскурсия ҳам болаларнинг ўқув-билув фаолияти самарадорлигини ошириш воситаси саналади. Она тилидан утюг, қарандаш каби сўзларнинг ўзбек тилидан рус тилига ўтганлиги, томоша (томдан ошиб қараш), кенгаш (катта ош) сўзларининг маъносини изоҳлаш, болалар фаоллигини оширади.

5. Кундалик турмушда иштирок этиш йўли билан ҳосил қилинган тажриба ва илмий билимларни ўзаро таққослаш ҳам болаларда ўқув билув фаолиятига ҳавасни оширади. Шундай қилиб, билимларни оғзаки баён қилиш, методлари билан рағбатлантирувчи методлардан параллел фойдаланиш ўқув тарбия ишларининг самарадорлигини оширади.

Кўргазмали методлар.

Кўргазмалилик дидактикада энг асосий қоида бўлиб, унинг ёрдамида кўрув ўқуви ва тафаккур ўзаро уйғунлашади. Кўргазмали методларнинг қуйидагича турлари мавжуд:

Иллюстрация методи оғзаки баён қила туриб, расмлар, чизмалар, жадваллар, доскадаги ёзувларга диққатни тортиш.

Демонстрация методи-киноаппарат, ЛЭТИ каби техник воситалар асосида, шунингдек, телевизор эшиттиришларидан, видеотасвирлардан фойдаланиб, киноленталарни, турли тасвирларни намойиш қилади.

Табиий кўргазмалар-нарсаларнинг ўзи, предметлар, турли жониворларнинг муляжларини кўрсатиш. Кўргазмали методлар эшитиш ва кўриш ўқувларини ўзаро уйғунлаштириш воситаси ҳисобланади. Шу тўғрисида улардан билимларни оғзаки баён қилиш методлари билан ёнма-ён фойдаланиш таълимнинг самарадорлигини оширади.

Муаммоли изланиш методлари.

Муаммоли изланиш туридаги методлар ўқувчиларнинг тафаккурига, бинобарин, уларнинг ижодий фаолиятига йўналган таълим методидир. Бу методлар асосида ўқув-тарбия ишлари ташкил этилганда ўқитувчи ва ўқувчиларнинг ўзаро таъсири қуйидагича умумий кўринишга эга бўлади.

Ўқитувчи фаолияти	Ўқувчи фаолияти
турли топшириқлар асосида	-муаммоли ҳолатда иштирок
муаммоли ҳолат яратиш;	этиш ва муаммони қабул қилиш;
муаммони ҳал этишга оид	
фаразларни айтишни таклиф этиш;	-фаразларни айтиш;
фаразлардан мосини муаммони	-танланган фаразни муаммони
бажаришга татбиқ этиш; сўраш	бажарилишига татбиқ этиш;
хулосалар чиқаришга кўмаклашиш;	-хулосалар чиқариш;
чиқарилган хулосаларни	

амалиётга татбиқ этиш йўллари кўрсатиш;

-хулосаларни амалиётга татбиқ этиш;

Муаммоли изланиш методлари ҳам мактаб тажрибасида соф ҳолда қўлланилмайди. Муаммоларни қўйиш, уларни изоҳлашда суҳбат, ҳикоядан ҳам фойдаланилади. Шунингдек, маъруза ўқиб турган пайтда турли ўқув топшириқлари, муаммолар ҳам ҳал этилади. Кўргазма куруллар воситасида болаларга экспериментал (синов) топшириқлар берилади. Ана шуларга кўра муаммоли-изланиш методларининг қуйидаги турлари фаркланади.

Муаммоли ҳикоя-ўрганилаётган мавзу доирасида ҳикоя бошида, ҳикоя давомида, ҳикоя охирида болалар олдига муаммолар қўйиб, уларнинг мавзуга қизиқишларини ошириш йўлидир.

Муаммоли маъруза-маърузадан олдин ўқувчиларни мавзуга қизиқтириш мақсадида ёки маъруза охирида ўқувчилар олдига муаммолар қўйиш йўли билан таълим мақсадига эришишдир. Ўқув материалининг асосий қисмини маъруза воситасида, нисбатан осон қисмини топшириқларни бажариш, муаммоларни қўйиш йўли билан ҳам ўрганса бўлади.

Кейинги пайтларда мактабларда муаммоли амалий ишлар, масалан, оптикадан лаборатория иши, илмий тадқиқот ишлари (тарихий материалларни тасниф этиш, у ёки бу географик туманга табиий ва иқтисодий география нуқтаи назаридан тасниф ёзиш) кенг ўрин олмоқда. Булар болаларбоп экспериментал (синов) тадқиқот методларидир. Кўринадики, муаммоли-изланиш методлари билимларни оғзаки баён этиш, кўргазмали методлар билан бирга қўшиб олиб борилганда ўқув-тарбия жараёнининг самарадорлигини янада оширади.

Мустақил ишлаш методлари

Мустақил ишлар таълимнинг турли гуруҳлари, цикларида, дарснинг барча босқичларида ўтказиладиган, ўқитувчининг бевосита иштирокисиз, аммо унинг кўрсатмалари, раҳбарлигида бажариладиган интеллектуал ва амалий топшириқлардир. Ҳозирги пайтда мустақил ишларнинг қуйидаги турларидан фойдаланилади.

Дарсликдаги қоидалар ва таърифлар устида мустақил ишлаш: дарсликдаги қоида ва таърифни ўқиш ва уларга оид омилларни ажратиш; ўқитувчи берган, ўқитувчи топшириғига кўра тўплаган омилларни таҳлил этиш ва хулоса чиқарш; дарсликнинг айрим бетларини танлаб ўқиш ва шу билимлардан амалиётда фойдаланиш йўллари тўғрисида қисқача хисобот тайёрлаш; қоида, таърифларни мантикий қисмларга ажратиш ва терминларга изоҳ ёзиш; дарслик, ўқув қўлланмаларни ва қўшимча адабиётлардан ўрганилган мавзу доирасида омил тўплаш; маъруза, ҳикоя, суҳбат пайтида ўқитувчи чиқарган хулосаларни дарсликдаги қоида, таъриф аниқликларига чоғиштириш.

Дарсликдаги амалий материаллар устида мустақил ишлаш: дарсликдаги машқ, мисол ва масалалар вариантлар асосида мусобақалашиб бажариш; дарсликдаги амалий материаллар асосида турли диаграмма, жадвал, чизмалар тайёрлаш; лаборатория машғулотларини ўтказиш режасини тузиш.

Машғулотларда турли мустақил ишларни бажариш болаларда мустақилликни тарбиялайди. Мустақиллик эса шахсий сифат ҳисобланади. Мустақил ишлаш методларидан фойдаланишда қатор қоидаларга риоя қилинади; ўқувчиларни мустақил ишлашга тайёрлаш; мустақил ишларнинг тушунарли бўлиши; мустақил иш учун етарли вақт ажратиш; мустақил иш натижасини текшириш.

Дидактик ўйинлар методи.

Кейинги йилларда илғор ўқитувчилар тажрибасида дидактик ўйинлардан таълим методлари сифатида фойдаланиш одат тусини олиб бормоқда. Дидактик ўйинларнинг самарадорлиги шундаки, улар воситасида ўқув-тарбия ишлари ҳаётга яқинлаштирилади, шунингдек, уларнинг ҳар бирида билимларни оғзаки баён этиш, кўргазмали, амалий методларнинг элементлари қўлланилади. Шу хусусиятларига кўра дидактик ўйинлар синтетик характерга эга. Уларнинг қуйидагича турлари мавжуд:

Симулятив ўйин-таълимни ҳаётда бўлиб ўтгани ижтимоий воқеаларга тенглаштириш, уларга муқояса қилиб ташкил этиш ва бошқариш методидир. Бу ўйиндан тарих, география дарсларида унумли фойдаланилади; бир ўқитувчи Амир Темур, бошқаси Боязид, қолганлари саркардалар, аскарлар ролида иштирок этади, шу йўл билан таълим бўлиб ўтган тарихий воқеага муқояса қилиб ташкил этилади.

Симулятив ўйинларнинг бир кўриниши инсценировка (ролларга ажратиб ўқиш) методидир. Бошланғич синфларда бадий мантлар, юқори синфларда бадий асарларни ролларга ажратиб ўқиш анъанаси мактабларимиз тажрибасида узоқ тарихга эга. Адабиёт ўқитувчилари «Туя билан бўталок» асарини ўқитганда бир ўқувчи ёзувчи иккинчи ўқувчи туя, учинчиси эса бўталок сўзларини ўқиб таълимда иштирок этишади.

Ситуатив ўйинлар ҳам аста-секин мактаб тажрибасида ўз ўрнини олиб бормоқда. Меҳмон кутиш, касални даволаш, харид қилиш каби турли ҳаёт вазиятлар моҳиятидан келиб чиқиб, таълимни ташкил этиш ва бошқариш ситуатив ўйинлар сирасига киради.

Амалий методлар.

Таълимнинг амалий методларида ўқитувчи ва ўқувчининг ўзаро таъсири болалар олдида кўйиладиган топшириқлар ҳамда уларни қабул қилиш шаклида амал қилади.

Амалий методларнинг қуйидагича турлари мавжуд:

Лаборатория тажрибаси амалий метод бўлиб, улар турли кўринишларга эга: химиядан ва бошқа табиий ўқув фанларидан ёппасига лаборатория машғулоти, физикадан ўқув практикуми, ёппасига кузатиш каби иш турлари машғулотнинг бир қисмини олади, баъзан уларга бир неча ўқув соатлари ажратилади.

Ўқув устахонасида турли топшириқларни бажариш, ўқув-ишлаб чиқариш цехида, ўқувчилар бригадасида ишлаш ҳам амалий методлар сирасига киради. Ўқувчилар турли меҳнат қуролларидан қайчи, пичоқ, чизғич, циркуль ва ш.ж.дан фойдаланиб қирқиш, ўлчаш каби ишларни бажаради.

Электрон ҳисоблаш машиналари, овозни ёзиб олиш ва эшиттириш аппаратлари билан ишлаш, ўқув материаллари асосида компьютерларда дастурлар тузиш амалий методларнинг янги турлари саналади.

Амалий методларнинг энг қадимий тури машқдир. Машқ-ўрганилган билимларни турли ўқув шароитларига татбиқ этиш йўлидир. Машқ воситасида турли малакалар-интелукуал ва ақлий, хусусий (масалан, математика бўйича) ва умумий (масалан, барча ўқув фанларига оид) малакалар таркиб топтиради.

Машқ ўқув топшириқлари асосида ўтказилади. Уни бажаришда қуйидагича босқичларга риоя қилинади.

1-босқич: машқни бажаришда фойдаланиладиган билим, фаолият методларини эсга тушириш. Билимларни эсга тушириш бу хотиранинг оддийгина иши эмас. Бу жараён топшириқни бажаришга оид билимни эсга тушириш, уни билимлар орасидан ажратиб олиш, ажратилган билимни таҳлил этиш, уни ўқув шароитига татбиқ этишни тасаввур қилиш каби ақлий ишларни тақозоэтади.

2-босқич: Ажратилган билимни, фаолият методини машқда берилган ҳолатга татбиқ этиш. Билимни, фаолият методини татбиқ этиш жараёнида ўрганилган билимлар онгда мустаҳкамланади, малакалар такомиллашади.

3-босқич: Бу босқичда топшириқнинг бажарилиши текширилади, машқ қилиш жараёнидаги ютуқ ва камчиликлар баҳоланади, машқ қилиш асосида хулосалар чиқарилади.

ЎЗАРО ТАЪСИР НАТИЖАСИНИ НАЗОРАТ ЭТИШ методлари

Ўзаро таъсир натижасида болалар билим, малакаларни ўзлаштиришади, уларда ижодий фаолият тажрибаси, табиат, жамият ва тафаккур ходисаларига муносабат шаклланади. Бинобарин, биз ўзаро таъсир натижасини назорат этиш, деганда тўрт нарсани текширишни; а) билимлар тизимини; б) кўникма-малакаларни ўзлаштириш даражасини; е) ижодий фаолият тажрибаси тараққиётини; г) болаларда шакланган муносабатлар тизимини текширишни англаймиз.

Ўзаро таъсирни ташкил этиш ва бошқариш методлари марказида ўқитиш ва ўқиш фаолиятларининг бир-бирига мувофиқлашуви ётганидек, назорат этиш методлари воситасида ҳам ўқитиш ва ўқиш фаолиятлари бир-бирига киришишади: ўқитувчи назорат саволини берганда ўқувчилар жавоб қайтаришади; ўқитувчи диктовка қилганда ўқувчилар эшитганларини ёзишади. Назорат этиш методлари ҳам таркибан икки хил методдан иборат; ўқитиш методлари (диктовка-ўқитиш методи); ўқиш методи (эшитганларини ёзиш-ўқиш методи).

Ўзаро таъсир натижасини назорат этиш методлари тизими вақти, ўқувчилар миқдори, нутқ шакли, танланган иш тури, ижтимоий тажриба элементларига кўра тасниф этилади.

Вақтга кўра назорат методлари.

Ўзаро таъсир натижасида назорат этиш вақт нуқтаи назаридан уч турли бўлади. Жорий назорат-ҳар бир дарсда узоқ ва яқинда ўтилган ўқув материалнинг ўзлаштирилишини текшириш демакдир.

Унда назорат саволлар бериш, қоидалар, таърифларга оид омиллар келтириш, берилган омилларни таҳлил этиш, мавзуларнинг мазмунини сўзлатиш, қисқа муддатли мунозаралар ташкил этиш, ўқув топшириқларини бажартириш каби методлардан фойдаланилади. Жорий назорат қисқа муддатда ўтказилиши билан характерланади.

Оралик назорат-ўқув фанининг бир бўлими, катта қисми ўтиб бўлингандан кейин ташкил этиладиган текширишдир. Унга алоҳида ўқув соати еки ўқув соатлари ажратилади. Оралик назоратда ўрганилган бўлим мазмунига мос саволлар тизимига жавоб олинади, ўқув тизими топшириқлари бажартирилади, узоқ муддатни оладиган мунозара ўтказилади. Саволлар, ўқув топшириқлар тизими, узоқ муддатли мунозара, оғзаки ёки ёзма ҳисобот кабилар даврий назорат методлари ҳисобланади.

Якуний-назорат- ўқув фани тўлиқ ўрганилгач, чорак охирида, ўқув йили сўнгида ташкил этилади. Унда ўқув фани логикасини ўзига тўлиқ қамраб оладиган методлардан фойдаланилади. Ўқув фани доирасида қўлланган термин ва тушунчаларга (оғзаки ёки ёзма) изоҳ ёзиш, ўқув фанига оид етакчи ғояларни ҳаётга, ишлаб чиқариш, амалиётга татбиқ этиш, ўқув фанининг инсон ҳаётида тутган ўрнини баҳолаш, ўқув фани доирасида ўрганилган назария ва ғояларга ўз муносабатини билдириш каби методлар назоратнинг самарадорлигини оширади.

Ўқувчилар миқдорига кўра назорат методлари

Ўқувчилар миқдорига кўра назоратнинг уч хил кўриниши фаркланади: индивидуал текшириш-алохида ўқувчига мўлжалланган назоратдир. Аълочи ўқувчига мўлжалланган ўқув топшириғи ўртача тайёгарликка эга бўлган бола учун қийин бўлганидек, ўрта ўзлаштирадиган ўқувчи учун тузилган ўқув топшириғи аълочи ўқувчи учун жуда жўи саналади. Кўринадики, индивидуал назорат ҳар бйр ўқувчининг билими, тайёгарлик даражасига қараб тайерланади. Демак, индивидуал назорат методи сифатида танланган суҳбат, савол, топширик, мустақил иш, лаборатория машғулоти ва шу кабиларнинг бажарувчиси-ижрочиси олдиндан белгиланади.

Табақалашган назорат-синф жамоасини билим, малакаларни ўзлаштиришп даражаси, реал билиш имкониятларига қараб кичик жамоаларга ажратиш ва жамоаларнинг ҳар бирига мос метод, восита танлаб тскширишни ўтказишдир. Синф ўқувчилари, уларнинг индивидуал хусусиятлари асосйда кичик жамоаларга ажратилади. Энг юқори ўзлаштирувчи болалар ўта мураккаб, яхши ўқийдиган ўқувчилар жамоаси нисбатан осон, паст ўзлаштирувчилар жамоаси эса янада осонроқ топшириқларни, мустақил ишларни бажаради.

Ялпи назорат-синф жамоасининг барчасига мўлжалланган текширишдир. Масалан, диктант шундай методлар сирасига киради.

Нутқ шаклига кўра назорат методлари

Танланган нутқ шаклига кўра назорат икки турли бўлади: оғзаки назоратда қўйилган савол, топширик, мустақил ишга оғзаки жавоб изланади. Шунингдек, ўрганилган ўқув материали мазмунини оғзаки баён этиш, сўзлаб бериш ҳам оғзаки назоратдир. Оғзаки назорат ўқувчилар миқдорига кўра индивидуал, табақалашган, ялпи бўлиши мумкин; ёзма назоратда савол, топширик, мустақил ишларга ёзма жавоб қайтарилади. Диктант, баён, иншо, масала ва мисолларни бажариш, босма асосли дастурлаштирилган материаллар, тестлар билан ишлаш ёзма назорат методларидир. Оғзаки имтиҳон, синов турлари ҳам мавжуд.

Кўринадики, ўзаро таъсир натижасини назорат этиш методлари ниҳоятда ранг-барангдир. Ҳозирги пайтда тестлар, дастурлаштирилган материаллар воситасида назорат қилиш республикамиз ўқитувчилар тажрибасида кенг ўрин олмоқда.

Тест нима? Тест берилган альтернатив жавоблардан тўғрисиини танлашга оид назорат топшириғидир. Ўқув фани бўйича тузиладиган назорат тестлари, бошқа ўқув топшириқларига ўхшаб, тўрт хил элементлардан таркиб топади; мазмун, мақсад, функция, метод. Бошқача айтганда, тест маълум ўқув материали асосида тузилади, билимларни назорат қилиш мақсадига қаратилади, фаолиятда билимларни текшириш вазифасини бажаради, берилган жавоблардан тўғрисиини ёки энг тўғрисиини ажратиш методи билан бажарилади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. И. А. Каримов “Баркамол авлод орзуси” Т., “Шарқ” 1999 й
2. Ўзбекистон Республикаси “Кадрлар тайёрлаш миллий Дастури” Т., 2000 й
3. Ў. Асқарова, М. Нишонов, М. Хайитбаев “Педагогика” Т., “Талқин” 2008 й
4. А. Тўхтабоев, А. Эралиев “Ташкилий хатти-харакатлар” Андижон., “Хаёт” 2001 й
5. О. Мусурмонова “Маънавий кадриятлар ва ёшлар тарбияси” Т., “Ўқитувчи” 1990 й
6. Р. Мавлонова “Педагогика” Т., “Ўқитувчи” 2004 й

8-мавзу ТАЪЛИМНИ ТАШКИЛ ЭТИШ ТУРЛАРИ ВА ШАКЛЛАРИ.

Режа

1. Таълимни ташкил этиш шакллари ва турлари ҳақида тушунча.
2. Таълимни ташкил қилишни анъанавий синф дарс шакли.
3. Дарс типлари ва тузилиши.
4. Таълимни ташкил қилишинг ноанъанавий шакллари
5. Дарсдан ва мактабдан ташқари дарс шакллари

Таълимий мақсад: Синф дарс системаси шаклини жорий этилиши тарихи, дарс турлари.

Тарбиявий мақсад: Ўқитувчининг таълим жараёнида дарс турлари ва шакллари инсонпарварлик қоидалари асосида жорий этиш.

Ривожлантирувчи мақсад: Таълимнинг янги шакллари жорий этиш, янги педагогик технология шакли, масофали таълим шакли, замонавий ахборот технологиялари орқали таълимни ривожлантириш.

Ўзбекистон Республикасида жорий этилаётган таълим тизими таълимнинг янги модели орқали жамиятда мустақил фикрловчи эркин шахсни шакллантириш ва жамиятнинг потенциал кучларини рўёбга чиқариш, унинг интеллектуал салоҳиятини халқ ва давлат манфаатига қаратиб тараккий этишни мақсад қилиб қўйган.

Таълимнинг миллий моделига мувофиқ давлат миқёсида узлуксиз таълимни амалга ошириш ривожлантирилган, яъни жорий этилаётган таълим бутун халқни ўз ичига қамраб олади. Узлуксиз таълим-миллий моделнинг таркибий қисмларидан бири бўлиб, унинг олиб борилиши давлат таълим стандартлари, турли даражадаги таълим дастурларининг изчиллиги асосида таъминланган. Шунга кўра таълим мамлакатимиз ҳудудида қуйидаги турлар орқали амалга оширилади:

1. Мактабгача таълим.
2. Умумий ўрта таълим.
3. Ўрта махсус, касб-ҳунар таълими.
4. Олий таълим.
5. Олий ўқув юртидан кейинги таълим.
6. Кадрлар малакасини ошириш ва уларни қайта тайёрлаш.
7. Мактабдан ташқари таълим.
8. Оиладаги таълим ва мустақил равишда таълим олиш.

Таълим тизимида ўқув режалари ва дастурлари мувофиқлаштирилади. Таълим босқичлари ва шаклларнинг изчиллиги, таълимнинг стандартларига мос келиши таъминланади.

Юқорида қайд этилган таълим турлари Ўзбекистон ҳудудида барча ўқув муассасалари учун мажбурий ҳисобланади. Бу таълим турларининг бутун мамлакат бўйича қўлланиши таълимда тизимлик; изчиллик ва яхлитликни таъминлайди. Кадрлар тайёрлаш Миллий дастурида белгиланган таълим турларидан ташқари ўрта махсус касб-ҳунар коллежлари ва олий таълим муассасалари хусусиятлари ва таълимни ташкил этиш имкониятларидан келиб чиққан ҳолда Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги руҳсати билан таълим кундузги ва сиртқи шаклда ташкил этилади. Кундузги таълим шакли асосий бўлиб, барча коллеж ва олий ўқув юртларида амалга оширилади. Кундузги бўлим талабалари фанлар бўйича кенгайтирилган ўқув режалар асосида таълим олишга, белгиланган вақтда синов ва имтиҳонларни топширишади. Кундузги бўлимда таълим оловчи талабалар кириш имтиҳони натижаларига кўра давлат ҳисобидан ёки шартнома асосида билим оладилар.

Кечки таълим шакли ўта кенг ривожланган бўлмаса-да, лекин айрим олий қўув юртларида жорий этилган. Таълимнинг кечки шакли ишлаб чиқариш билан банд бўлган ва кундузги таълим олиш имконияти бўлмаган талабалар учун қаратилган бўлиб, ҳар кунлик кечки вақтда амалга оширилади. Кечки таълим шакли ҳам талабаларни тўлақонли олий маълумотли бўлишларига давлат томонидан яратилган имконият ҳисобланади.

Сиртқи таълим шакли коллеж ва олий ўқув юртларида қабул қилинган. Сиртқи таълим шакли бўйича билим оловчи талабалар бир ўқув йилида ўқув режаларда белгиланган муддатда икки марта синов ва имтиҳонларни топширишади. Сиртқи таълим шакли талабаларнинг ўз устида ишлаш имкониятларига асосланган.

Аввалги йилларда олий ўқув юртларининг сиртқи бўлимига ўрта мактабни битириб, меҳнат тажрибасига эга бўлган талабалар қабул қилиниб, улар 4-6 йил таълим олишар эди.

2004 йилдан бошлаб, олий ўқув юртларига уч йил меҳнат тажрибасига эга ва танланган мутахассислиги бўйича касб-ҳунар коллежини битирган талабалар қабул қилинмоқда ва уларнинг олий ўқув юртидаги ўқиш муддати коллежларда олинган билимлар ҳисобига қисқартирилган ҳолатда амалга оширилмоқда. Бу ўз навбатида таълимда узлуксизликни ва олий таълимга малакали мутахассисларни қабул қилинишини таъминлайди.

Республика халқ таълимида изланиш ишлари доимий равишда давом этмоқда, мақсад-республика таъғлимини юқори даражага, ривожланган хорижий давлатлар таълими даражасига олиб чиқиш ва касб олаётган бўлажак мутахассисларнинг касби билимлари, кўникма ва малакаларини жаҳон андозалар талабларига етказишдир. Бу вазифалар ўз навбатида таълимнинг янги, самарали шакллари излаб топишга ундамоқда. Натижада ҳозирги даврда олий таълим тизимида таълимнинг масофали ўқитиш шакли ўз ўрнини топмоқда.

Масофали таълим тушунчаси инглизча «**distass edication**» сўзидан олинган бўлиб, айрим адабиётларда масофавий таълим деб ҳам юритилмоқда. Масофали таълим тушунчаси сиртки таълим сифатида XXаср бошларида шакллана бошлади ва телекоммуникация ҳамда ахборот ташувчи техник воситаларнинг турлари кундан кунга кўпайиб, масофадан туриб таълим бериш ва таълим олиш имкониятларини яратмоқда. Охирги йилларда компьютерли коммуникациялар, янги электрон технологиялар: электрон дисклар, электрон тахтачалар, мультимедиа, гиперматнлар, интернет тармоғи ва бошқа ахборот бериш ва ахборот олиш воситаларининг инсон ҳаётига кириб келиши масофали таълим шаклини ривожланган давлатлар таълим тизимида ўрин олишни кечкин жадаллаштирди. Ҳозирги кунда масофали таълим шакли асосида таълим берувчи махсус олий таълим муассасалар сони йилдан-йилга ортиб бормоқда. Жаҳонда таълим мутахассислари масофали таълимни XXI асрнинг таълим тизими, деб таърифлашмоқда, чунки тажриба масофали таълимнинг бир қатор афзалликларини исботламоқда. Бу афзалликлар қуйидагилардан иборат:

1. Экстернат шаклида таълим олиш имконияти. Таълим муассасасининг ўқигиш жараёнида иштирок этиш имконияти бўлмаган ўқувчи ёки талабаларга таълим берилади;

2. Бир вақтни ўзида аҳолининг катта қисми компьютерли телекоммуникациялар орқали электрон дастурлар асосида ўқиш жараёнига жалб этилади;

3. Электрон дастурларни тузишда таълим муассасалар ўртасида хатто турли давлатлар таълим тизимлари орасида ҳамкорликни ташкил этиш, ўзаро ахборот алмашиш имкониятлари яратади;

4. Автоном таълим тизимларини жойларда ташкил этиш имкони. Бу таълим тизимлари ёки марказлар фаолияти асосан махсус билимларни аҳолига узатиш ҳамда уларни нашрий маҳсулотлар билан таъминлаш имконини беради;

5. Масофали таълим орқали билимларни ёр юзининг барча жойларига, таълим олишни хоҳловчиларга қисқа вақт ичида етказиш мумкин;

6. Масофали таълим бошқа таълим шаклларига кўра, аҳоли ва давлат учун арзон, кам маблағ талаб этувчи таълимдир.

Масофали таълим ўзининг таълим методлари ва воситаларига эга. Масофали таълим воситалари турли кўринишда бўлади. Асалан, видеотасмалар, клиплар, компьютерли технологиялар, дисплей, модуллар; телемулоқот, электрон ўқув дастурлари ва электрон дарсликлар. Масофали таълим шакли орқали билим олувчи юқоридаги ҳар бир воситалардан ўзи танлаб олиб фойдаланиши мумкин.

Масофали таълимни жорий этиш учун ўқув марказларда ҳамда жойларда юқорида қайд этилган коммуникацион технологиялар ташкил этилган бўлиши ҳамда таълим олувчининг Ушбу технологиялардан фойдаланиш малакаси шаклланган бўлиши-масофали таълимнинг асосий шартларидан биридир.

Таълим шаклларида энг замонавий бўлган масофали таълим илғор телекоммуникацион ва электрон тузилмаларга суянган ҳолда ривожланиб бормоқда ва XXI асрнинг биринчи ярмидаёқ барча давлатлар, жумладан, Ўзбекистон таълим тизимида асосий таълим шакли сифатида жой олиши кутилмоқда.

Юқорида қайд этилган таълим шаклларида ташқарии таълим муассаси ўқув жараёнининг ички, анъанавий таълим шакллари ҳам мавжуд. Бу таълим шаклларининг айримлари қадимдан ривожланиб келиб, педагогика фанидан муҳим ўрин эгаллаб, анъанавийга айланган бўлса, айримлари янги таълим тизимида ўз аҳамиятига эга бўлиб келмоқда. Булар синф-дарс, конференция, маъруза, семинар, тажриба машғулотлари, ўқув экскурсия каби таълим шакллари дир.

Синф-дарс таълим шакли асосан ўрта мумутаълим мактаблари, академик лицей, айри коллежлар ва махсус ихтисослаштирилган мактаблар ўқув жараёнида асосий ўрин эгаллаган

бўлса, конференция, маъруза, семинар, тажриба машғулоти ўрта махсус таълим тизимида кенг ривожланган. Педагогика истиқболида яқка тартибда, мустақил таълим олиш шакллари ривожланиши кутилмоқда.

Кўриниб турибдики, таълим шакллари ранг-барангди р, аммо ҳар бир ўқитувчи таълим жараёнида барча таълим шаклларидан мохирона ва ўз жойида фойдаланиши лозим. Таълим шакллари ўқитувчи томонидан алмаштирилиб туриши ўқувчиларнинг ўқишга бўлган қизиқишларини таъминлайди, уларда зеркиш, лоқайдлик аломатлари олдини олади.

ДАРС-ТАЪЛИМНИ ТАШКИЛ ЭТИШНИНГ АСОСИЙ ШАКЛИ.

Таълим тарихида турли ташкил этиш шакллари ўрнини олган. Ўрта Осиё ҳудудида қадимдан шаклланиб келинган мадраса ва методмон мактабларида ўқув маҳсулотлари асосан мударрислар томонидан ташкил этилиб, таълим гуруҳли ёки яқка тартибда амалга оширилган. Аммо, ўша даврдаги таълим тизимида ўқиш йили муддати қатъий эмас эди. Шу билан бирга бир ўқув машғулотида турли ёшдаги талабалар, турли даражада билимга эга бўлган ҳолда иштирок этишлари мумкин эди. Бу эса ўз навбатида таълим самрасига катта салбий таъсир кўрсатар эди.

XVI аср охири ва XVII асрнинг бошларида буюк чех педагоги Ян Амос Коменский (1592-1670) таълим тарихида биринчи бўлиб синф-дарс тизимини ишлаб чиқди. Я.А.Коменскийнинг янги таълим тизими қисқа вақт ичида барча мамлакатлар таълимида ўрин олди. Ўрта Осиё ҳудуди мактабларига эса синф-дарс тизими XX асрнинг бошларида кириб келди ва ҳозирги даврда синф-дарс шакли таълимни ташкил этишнинг асосий шакли сифатида қўлланмоқда.

Дарс-бевосита ўқитувчи етакчилигида муайян ўқувчилар гуруҳи билан ўтказиладиган ўқув машғулоти тушунилади.

Дарс машғулоти асосан 45 дақиқага мўлжалланган бўлиб, қатъий жадвал асосида олиб борилади. Ҳозирги замон ўқув муассасаларида ташкил этилаётган дарс инсон тафаккури маҳсулини, фан ва техника, санъат ва адабиёт ютуқларини ватанимиз тарихи ҳамда халқимизнинг миллий маданиятини ёшларга сингдиришнинг асосий шаклидир.

Жамиятимиз ҳар томонлама маълумотли, фан асосларини чуқур эгаллаган, ўз билимларини ишлаб чиқаришга мохирлик билан тадбиқ қила оладиган кишиларни тақозо қилади. Бундай кишиларни тарбиялашда дарс муҳим роль ўйнайди. Шу туфайли дарсга бўлган талаб ҳам доимо ўсиб боради.

Дарснинг асосий белгиларидан бири илмийликдир. Дарсда ўрганиладиган билимлар ҳозирги замон фани ютуқларини ўзида акс эттириш, таълим жараён мақсади ҳамда болаларнинг реал билиш имкониятларига мос бўлиши зарур. Болаларнинг реал билиш имкониятларига мос келмайдиган ниҳоятда жўн ёки ўта мураккаб билимлар ўқувчиларнинг фан асослари ўрганишга қизиқишларини сусайтиради.

Дарс ижодий жараён. Дарсларда ўқувчиларнинг ижодий фаолияти қанча тараққий этилса, фан соҳасида қўлланиладиган методлардан қанча кўп фойдаланилса, дарснинг самарадорлиги шунча ошади.

Дарс-жамоа меҳнати жараёни. Дарсни ижодий ташкил этиш, вақтдан унумли фойдаланиш, машғулотларни оператив ўтказиш болаларда жамоа бўлиб ишлай олиш кўникмаларини шакллантириш, ўзаро ёрдам, ва болалар ўртасида ҳамкорлик ўрнатиш йўллари билан машғулотлар жамоа меҳнати жараёнига айлантирилади.

Дарс таълимнинг бошқа шаклларида ўзининг ички ва ташқи хусусиятларига кўра фарқ қилади. Муайян ёшдаги ва маълум тайёргарликка эга бўлган ўқувчилар гуруҳи, режим, дарс тартиби, машғулотларни маълум хонада ўтказиш қабилар дарснинг ташқи хусусиятлари, дарснинг мақсади, логикаси, таълим мазмунини ҳис қилиш, қизиқиш, англаш, тушуниш ва унинг ички хусусиятлари саналади. Дарс ана шу икки хил ташқи ва ички хусусиятларнинг ўзаро уйғунлашуви асосида ташкил этилади.

Бир хил тайёргарликка эга, ёшлари тенг ўқувчиларнинг доимий жамоаси билан маълум хона, режим, тартиб асосида ўтказиладиган машғулотга дарс дейилади.

Дарсга қўйиладиган талаблар.

Дидактик ёки таълимий талаблар сирасига қуйидагилар киради.

1. Ҳар бир дарснинг маълумот бериш, ривожлантириш мақсадини аниқ белгилаш, унинг дарслар тизимидаги ўрнини қатъий аниқлаш.

2. Дарсларнинг оптимал мазмунини, ўрганиладиган билимлар кўлами, шакллантириладиган кўникма ва малакаларни олдиндан аниқлаб қўйиш.

3. Дарсни ташкил этишга оид рационал таълим методларини, воситаларини танлаш, ўқувчилар билиш фаоллигини рағбатлантириш, ўқув топшириқлари, мустақил ишларни таълимга оптимал татбиқ этиш.

4. Таълим қоидаларини (илмийлик, фаоллик, изчиллик, фанлараро алоқа ва ш.к) оғишмай амалга ошириш.

Дарсга қўйиладиган тарбиявий талаблар қаторига қуйидагилар киради:

1. Дарсда ўрганиладиган ўқув материаллари бўйича тарбиявий хулосалар чиқариш.

2. Назарий билимлар асосида илмий дунёқарашини ривожлантириш.

3. Болаларда ўқишга оид ижодий мотивларни уйғотиш, билиш, ўқиш-ўрганишга хавас иштиёқ, қизиқишни шакллантириш.

4. Дарс жараёнига, педагогик такт қоидаларига риоя қилиш.

Дарсга қўйиладиган ташкилий талаблар жумласига қуйидагилар киради.

1. Дарс учун пухта йўналган конспект ёки режа тузиш.

2. Дарснинг логикасига (дарс этапларининг ўзаро боғлиқлиги, дарсда амалга ошириладиган ишлар, ўқув топшириқларининг ўзаро алоқадорлигига) риоя қилиш.

3. Дарс тезлигини ўқувчиларнинг тайёргарлигига мослаштириш.

4. Дарс учун ажратилаётган вақтдан тўлақонли фойдаланиш.

5. Дарсда омилий интизомни ташкил этиш.

Дарс турлари

Дарснинг ташкилий кўринишлари асосий камчиликларидан бири дарсларнинг чегаралаш учун ишлатилган атамаларда кўрчлса, иккинчиси дарсларнинг турланишида. Дидактик адабиётларда дарс турлари турли қоидалар асосида ажратилган. Педагогика дарсликлариде «Машғулотнинг асосий қисмини (дарс соатининг кўп қисми) ишғол қилган « вақтга қараб дарс турларини ажратиш ўлчов қилиб олинган. Айрим дидактлар дарс турларини тасниф этишда ўқитиш методларини кўзда тутишган. Вақт тақсимооти, ўқитиш методи дарс турларини ажратишнинг асосий қоидаси бўла олмайди. 30 ёки 45 минутлик вақтни тақсимлашда ўқув материалнинг ҳажми, мураккаблиги, синф ўқувчиларининг тайёргарлиги даражаси ҳисобга олинади. Бир метод воситасида ўрганилган ўқув материални иккинчи бир метод ёрдамида ҳам ўрганиш мумкин. Асосий масала ўқув материали мазмунига мувофиқ, уни ўзлаштиришни осонлаштирадиган таълим методини танлашдир. С.В.Иванов дарс турларини таълим жараёнининг хусусиятлари ва унинг таркибий қисмлари-таълим гуруҳларига кўра ажратади. Таълим жараёни жуда кўп актлар, гуруҳлардан иборат. Ана шунга кўра С.В.Иванов таснифида саккиз хил дарс тури ажратилган; янги билимларни (тушунча, қонун-қоида, таъриф), ўзлаштириш дарси; ўрганилган билимларни қўллаш дарси; малака ҳосил қилиш дарсини мустақкамлаш ва такрорлаш, умумлаштириш дарси; назорат (контроль) дарс; аралаш дарси.

Мактаблар тажрибасида юқорида саналган дарсларнинг ҳаммаси ҳам қўлланмайди. Бинобарин, уни алоҳида дарс тури сифатида талқин этишга эҳтиёж қолмайди. Мустақкамлаш ва такрорлаш, умумлаштиришнинг бир дарс турига бирлаштириш мантиқан тўғри эмас. Ўзлаштириш кенг тушунча бўлиб, у ўз ичига ўқув материални ҳосил этиш, англаш, ўрганиш, малака ҳосил қилиш, умумлаштириш, хотирага сақлаш каби қатор руҳиявий ҳодисаларни қамраб олади.

Дарс турларини таълим жараёнга ташкил этилаётган ўқув ҳолатлари асосида тасниф этиш ғояси ҳам мавжуд А.А.Бударний ўқув ҳолатлари асосида икки хил дарс турини ажратган: содда дарс-икки ёки бир неча бир хил ўқув ҳолатларидан иборат дарс; мураккаб дарс- иккитадан ортиқ ҳар хил ўқув ҳолатларидан иборат дарс. Ўқув ҳолатлари характери асосида дарс типларини ажратиш янгича қараш бўлса-да «Содда дарс» ва

«Мураккаб дарс» терминлари асосида ўқув-тарбия жараёни режалаштириш ҳамда ташкил этиш, бошқариш, назорат қилиш мумкин эмас.

ЯНГИ ЎҚУВ МАТЕРИАЛИНИ ЎРГАНИШ ВА МУСТАҲКАМЛАШ ДАРСЛАРИ.

Янги ўқув материални ўрганиш ва мустаҳкамлаш дарслари таълим жараёнининг энг кўп қисмини ишғол қилади. Бу дарс турининг асосий вазифаси турли ўқув фанларига оид қонуниятларни, ғояларни, омилларни ўргатиш ва уларни дастлабки мустаҳкамлашдир.

Билимларни ўзлаштириш кенг тушунчадир. Ўзлаштиришни уч хил даражаси мавжуд: билимларни идрок этиш, маъносига тушуниш, хотирада сақлаш даражасида ўзлаштириш; билимларни ўхшаш шароитларга татбиқ эта олиш даражасида ўзлаштириш. Ўқувчилар янги ўқув материални ўрганиш ва мустаҳкамлаш дарсларида билимларни ўз сўзлари билан айтиб бера билиш, ўрганилган билимларга доир омил келтира олиш, бугун ўрганилган билимларни олдин эгаллаган билимлардан ажрата билиш даражасида ўзлаштирамоғи лозим.

Бу дарс турида қуйидагича вазифалар ҳал этилади; ўқув материалнинг асосий ғояси, мақсадни англаш; шу билимларнинг инсон фаолиятидаги аҳамиятини фаҳмлаш; янги ўқув материалга оид билимларнинг умумий қурилишини идрок этиш; уларнинг асосий хусусиятларини тушуниш; ўрганилган билимни қайта эсга олиш йўлини, уни амалиётда қўллаш йўллари эгаллаш.

ЯНГИ БИЛИМЛАРНИ ЎРГАНИШДА ДЕДУКЦИЯ ВА ИНДУКЦИЯ.

Ўқув материаллари, асосан, икки хил йўл билан ўрганилади; дедуктив йўл, индуктив йўл.

Янги ўқув материал дедуктив йўл билан ўргатилганда боланинг аклий фаолияти таъриф, қоида, хулосалар, умумлашмалардан амалиётга қараб боради. Омиллар асосида материалнинг умумий томонлари изоҳланади, кейин эса омиллар асосида шу материалнинг хусусий томонлари изоҳланади. Дедуктив ўқув фанлари (маслан, математика)га оид материалларни изоҳлашда дедукциядан фойдаланган маъқул.

Янги билим

ларни ўргатишнинг иккинчи йўли индукциядир. Бунда олдин омиллар асосида ўқув материалнинг хусусиятлари алоҳида таҳлил этилади. Сўнгра қоида, қонуният, таъриф, аксиома шаклида хулосалар чиқарилади.

Янги ўқув материални ўрганишда ўқувчиларнинг олдин ўрганган билимлари, ҳосил қилинган малакалари, ҳаётий тажрибаларига таяниш таълимнинг самарадорлигини оширади. Негаки, янги мавзуга алоқадор билимларни фаол идрок этишни таъминлайди.

Ўрганилган билимларни, малакаларни, тажрибаларни эсга тушириш ва ундан билимларни онгли ўзлаштириш воситаси сифатида фойдаланиш турли йўллар билан амалга оширилади: янги мавзунинг ўрганиш учун керакли билимларни, малакаларни ўқитувчининг ўзи эслатади ва янги билимлар ўзлаштирилган мавзунинг давоми сифатида тушунтирилади: олдин ўрганилган материални ўқувчилардан биронтаси эсга тушириб айтиб беради, ўқитувчи ўқувчи фикрига боғлаб ўз тушунтиришларини бошлайди; ўтилган мавзу юзасидан синф жамоаси билан суҳбат ўтказадилар, кейин янги мавзунинг тушунтиришга ўтилади; ўтилган мавзуга оид мустақил иш ташкил этилади, бажарилган мустақил иш устида суҳбат ўтказилади, сўнгра мавзунинг изоҳлашга киришилади.

Янги ўқув материални ўргатиш ва мустаҳкамлаш дарсларида таълим методлари.

Янги ўқув материални ўргатиш ва мустаҳкамлаш дарсларида билимларни оғзаки баён этиш (хикоя, тасвир, маъруза), суҳбат, мустақил иш каби методларидан фойдаланилади.

Таълим методи ўқув-тарбия жараёнининг ўтказиш ва бошқаришнинг ҳам ташқи, ҳам ички ташкилий воситаси саналади. Таълим методи ташқи томондан ўқув материални устида ўқитувчи ва ўқувчиларнинг интеллектуал фаолиятини ўзаро уйғунлаштириш воситаси сифатида хизмат қилади: ўқув материални ўқитувчи тушунтираётганда болалар тинглашади; ўқитувчи саволни ўртага ташласа, болалар жавоб излашади; ўқитувчи топшириқ берса, болалар бажаришга киришишади. Шу йўл билан таълим

жараён субъектлари-ўқитиш ва ўқиш фаолиятлари ўзаро уйғунлаштирилади. Бу эса ўз навбатида ўқувчиларнинг ўқув материални ўзлаштиришига олиб келади.

Таълим методининг ички ташкилий хусусияти деганда айнан олинган методнинг ички таркибий қисмлари ва уларнинг ўқув материалга муносабати англашилади. Бунинг учун суҳбат методини таҳлил этамиз.

Янги ўқув материали суҳбат методи ёрдамида ўргатилганда мавзуга оид омилар кузатилади (1), кузатилган-омилар ўқитувчи топшириғига кўра чоғиштирилади (2), чоғиштириш йўли билан ўқитувчи саволига жавоб изланади (3), ўқувчиларнинг жавоблари тингланади (4), хулосалар бирлаштирилиб, умумий хулоса чиқарилади (5), чиқарилган хулоса дарсликдаги қоидаларга таққосланади (6), ва ниҳоят, ўқувчиларнинг хулосаси тўлдирилади (7), билимлар амалиётга татбиқ қилинади (8).

Демак, ўқув материали суҳбат методи асосида ўргатилган ўқитувчи ва ўқувчи фаолияти қўйидаги босқичларни босиб ўтади:

1-босқич-ўқитувчи кузатиш учун мавзуга оид омилий материал беради, ўқувчилар омиларни кузатишади;

2-босқич-ўқитувчи болалар кузатган, ҳис қилган омиларни чоғиштиришни буюради, ўқувчилар омиларни таққослашади;

3-босқич-чоғиштириш орқали саволларга жавоб излаш айтилади, ўқувчилар жавоб излашади;

4-босқич-ўқитувчи саволларига жавоб талаб этади, ўқувчилар жавоб беришади;

5-босқич-ўқитувчи жузъий хулосаларни умумлаштиришни буюради, ўқувчилар умумий хулоса чиқаришади;

6-босқич-ўқитувчи умумий хулосани дарсликдаги қоидаларга таққослашни буюради, ўқувчилар таққослаш йўли билан ўзлари чиқарган хулосанинг ютуқ ва камчиликларини англашади;

7-босқич-ўқитувчи болалар чиқарган хулосани тўлдиради, ўқувчилар ўқитувчи нутқини тинглашади;

8-босқич-ўқитувчи чиқарилган хулосанинг амалий қўлланилишини кўрсатади, ўқувчилар турли топшириқларни бажариш йўли билан билимларни берилган ўқув шароитига татбиқ этишади.

Билимларни оғзаки баён этиш (маслан, тасвир методи) жараёнида қўйидаги босқичларга риоя қилинади: 1-босқич-ўқитувчи кузатиш учун омилий материал беради, болалар кузатишади; 2-босқич-ўқитувчи кузатилган омиларни таҳлил эта туриб билимларни тушунтиради, болалар ўқитувчи нутқини тинглашади; 3-босқич-ўқитувчи ўрганилган билимнинг пухталигини текшириш учун саволлар беради, болалар жавоб излашади, жавоб қайтаришади; 4-босқич-ўқитувчи мавзу юзасидан умумий хулоса чиқаради, болалар тинглашади;

5-босқич-ўқитувчи топшириқлар беради, болалар топшириқларни бажара туриб, ўрганилган билимларни мустаҳкамлашади.

Юқоридагига ўхшаб мустақил ишлаш методининг ҳам ўзига хос босқичлари мавжуд: болаларни қўйилган масалани ўрганишга тайёрлаш, кўрсатмалар бериш(1), мустақил ишлаш (2), мустақил ишнинг бажарилишини муҳокама қилиш (3), хулоса чиқариш (4), хулосаларни турли шароитларга татбиқ этиш (5).

Янги ўқув материални ўрганиш ва мустаҳкамлаш дарсларида таълим методларидан аралаш ҳолда фойдаланилади. Баъзан суҳбат методи билан мустақил ишлаш методи, баъзан эса тушунтириш, суҳбат, мустақил ишлаш методлари ўзаро қўшилади. Дарсда қўлланилган методлар канча ранг-баранг бўлса, дарснинг самарадорлиги шунча ошади.

Янги ўқув материални ўрганиш ва мустаҳкамлаш дарсларининг турлари.

Янги ўқув материални ўрганиш ва мустаҳкамлаш дарслари турли кўринишларга эгадир. Дарс турининг ички кўринишлари «дарс тури» ибораси билан қайд этамиз. Фикр юритилаётган дарс турининг ўзи икки турли бўлади: ўтилганлар такрорлангач, янги ўқув материални

ўрганиш бошланадиган дарс (адабиётларда бундай дарс «аралаш дарс»,деб юритилади); бевосита янги ўқув материални ўрганишдан бошланадиган дарс.

Янги ўқув материални ўрганиш ва мустаҳкамлаш дарсларида бундай турларга ажратилганда ўқитувчи мавзунини ўтишдан олдин ўрганилган мавзулардан қай бирини такрорлаш ёки такрорламаслик тўғрисида бош қотиради. Иккала дарснинг ташкилий қурилиши чоғиштириш учун қуйидаги жадвални келтирамиз:

Аралаш дарс намунаси	Бевосита янги ўқув материални ўрганишда бошланадиган дарс намунаси
<p>Ўтилганларни такрорлаш; а) олдин ўрганилган мавзу юзаси б) савол-жавоб; в) қоида; таърифларни эсга тушириш</p> <p>2. Янги ўқув материални ўрганишга тайёргарлик; а) дарснинг мавзуси, мақсадини болаларга етказиш б) мавзуга оид омилларни таҳлил этиш; в) билишга рағбатлантирувчи саволларни ўртага ташлаш.</p> <p>3. Янги ўқув материални баён қилиш (тасвир, суҳбат, мустақил ишлаш каби методлардан фойдаланиб янги ўқув материални тушунтирилади).</p> <p>4. Янги ўқув материални мустаҳкамлаш (машқ қилиш, мутақил ишлаш йўллари билан билимлар мустаҳкамланади.</p> <p>5. Уй вазифасини белгилаш</p> <p>б. Болалар билимини баҳолаш. 7. Дарсни яқунлаш</p>	<p>1. Болаларни янги ўқув материални ўрганишга тайёрлаш а) дарснинг мавзуси, мақсади билан берилган омилларни таҳлил таништириш этиш; б) янги мавзуга оид омилларни таҳлил этиш</p> <p>2. Янги ўқув материални баён қилиш (ўқитувчи тасвир, тушунтириш, суҳбат методларидан фой. кузатилган омилларга асосланиб янги мавзунини тушунтиради)</p> <p>3. Янги мавзунини мустаҳкамлаш; а) дарсликнинг маълум бетларини ўқиш, масала мисолларни бажариш. 4. Олдин ўрганилган мавзуларни, бугунги ўқув материалга оид билимларни ёнма-ён такрорлаш. 5. Уй вазифасини топшириш. 6. Болалар билимини баҳолаш. 7. Дарс юзасидан яқуний хулосалар чиқариш.</p>

Аралаш туридаги янги ўқув материални ўрганиш ва мустаҳкамлаш, шунингдек, бевосита янги мавзудан бошланадиган янги ўқув материални ўрганиш ва мустаҳкамлаш дарсларининг қурилиши бир-биридан фарқ қилса-да, икки белги уларни бир тип, янги ўқув материални ўрганиш ва мустаҳкамлаш дарси доирасида қарашни тақозо этади; иккала дарсда ҳам янги ўқув материални ўрганиш ва мустаҳкамлаш бир пайтда олиб борилади; иккала дарснинг ҳам ядроси бир нарсадан-болаларни янги мавзунини ўрганишга тайёрлаш, янги билимларни идрок этиш, мустаҳкамлашдан иборат.

Муаммоли дарслар.

Янги ўқув материални ўрганиш ва мустаҳкамлаш дарснинг яна бир тури муаммоли дарслардир. Ўқувчиларнинг мустақил ақлий фаолияти бундай дарсларининг психологик замини саналади. Бу дарсларга ҳам анъанавий дарсларга ўхшаб қатор педагогик талаблар қўйилади. Илмийлик, системалилик, изчиллик, онглилик ва ш.к шундай дидактик талаблар саналади. Шу билан бирга, муаммоли дарсларнинг ўзига хос хусусиятлари ҳам мавжуд. Муаммоли дарс таълимнинг бошқа турлари, тизимларини, методларини тамомила инкор этмайди. Унинг асосий хусусияти таълим жараёнининг маълум звеносида-янги билимларни ўрганиш жараёнда янги билим, янги фаолият кўрсатиш методларини ижодий эгаллаш билан характерланади.

Муаммоли дарслар қуйидагича ташкил этилади: -дарснинг бошланиши, бу босқичда болаларнинг ўқув материалга қизиқишларини оширишга оид ишлар қилинади, мавзуга доир муаммо ёки муаммолар қўйилади;

-қўйилган муаммо устида ўқитувчи ва ўқувчиларнинг бирга-ликда ишлаши. Бу босқичда ўқувчилар муаммо, уни бажариш бўйича ўз фикрларини ўртага ташлашиб фикрлашади;

- муаммони ечиш методини танлаш. Бу босқичда болалар айтган методлар(фарзандлардан) бири танланади;
- танланган методда кўплаб муаммо бажарилади;
- муаммо юзасидан хулоса чиқарилади, чиқарилган хулоса янги ўқув шароитига татбиқ этилади.

ЯНГИ ЎҚУВ МАТЕРИАЛИНИ ЎРГАНИШ ВА МУСТАҲКАМЛАШ ДАРСЛАРИДА МУСТАҚИЛ ИШЛАРНИНГ ЎРНИ.

Таълимда мустақил ишлардан фойдаланиш дарснинг ташкилий қурилишларига ҳам таъсир этади. Ўқув материалнинг мазмуни, синф ўқувчиларининг тайёргарлик даражаси, болаларнинг ёши, индивидуал хусусиятлари ҳамда уларнинг реал билиш имкониятларини ҳисобга олиб, мустақил ишлар асосида ўтказиладиган дарсларнинг қуйидагича турлари фарқланади.

Биринчи турида ўрганиладиган билимларнинг хусусиятларидан келиб чиқиб, мустақил иш ўтказилади; мустақил ишнинг натижаси жамоа бўлиб муҳокама қилинади. Янги ўқув материалнинг мазмуни бажарилган мустақил иш натижаси асосида баён қилинади. Дарс шу йўсинда ташкил этиш, бир томондан, ўзлаштириш пайтида ўқувчиларнинг фаоллигини оширади, уларнинг янги ўқув материални фаол идрок этишга тайёрлайди, иккинчи томондан эса янги билимлар тажрибадан ўтган фактлар асосида изоҳланади.

Бундай машғулотнинг ташкилий қурилиши қуйидагича кўринишга эга бўлади: олдинги синфларда ўрганилган билимларни эсга тушириш; янги ўқув материали мазмунига мос мустақил ишларни бажариш; бажарилган мустақил ишларни жамоа бўлиб, муҳокама қилиш; таҳлил қилинган омиллар бўйича янги билимларни баён этиш: янги билимларни мустаҳкамлаш.

Мустақил ишлар асосида ўтказиладиган дарснинг иккинчи турида машғулот ўқувчиларнинг мустақил фаолиятдан бошланади. Бундай дарсларнинг ташкилий қурилиши қуйидагича бўлади: ўқув материални мустақил ўрганиш учун кўрсатма бериш; ўқитувчи топшириғига кўра назарий материалларни ўқиб чиқиш; ўрганилган материаллар юзасидан суҳбат; болалар мустақил ўрганган билимларга қўшимчалар киритиш; билимларни мустаҳкамлаш.

Мустақил ишлар асосида ташкил этиладиган дарснинг навбатдаги ўқув материалнинг бир қисмини ўқитувчи баён қилади, бир қисмини ўқувчиларнинг ўзлари мустақил ўрганишади, мавзуюзасидан умумий хулосалар чиқариш босқичида, мустаҳкамлаш босқичида ўрганадилар.

Ўтганларни такрорлаш ва малака ҳосил қилиш дарслари.

Ўқув фанлари бўйича ўрганилган билимларнинг пухталиги кўп жиҳатдан такрорлаш ва малака ҳосил қилиш дарсларини ташкил қилишга боғлиқ. Бундай дарсларга олдин ўрганилган билимларга, қоида ва таърифларга такрорий дуч келинади. Ўрганилган ўқув материалга такрорий қайтиш ва шу мавзуга оид омил тўплаш, таҳлил этиш, чоғиштириш асосида олиб борилади, мавзу бўйича етарли машқ қилинади. Машқ қилиш, билимларни турли ўқув шароитларига татбиқ этиш йўли билан ўрганилган билимлар такрорий тасаввур этилади. Ана шунга кўра бу дарс тури олдин ўрганилган билимларни қайта эсга тушириш ва эсга туширилган билимларни турли ўқув шароитларига татбиқ этиш шакли саналади.

Такрорлаш ва малака ҳосил қилиш дарсларида, бир томондан, машқ ҳамда турли воситалар ёрдамида ўрганилган ўқув материаллари доирасида малакалар ҳосил қилиш, иккинчи томондан эса билимларни аниқлаштириш, кенгайтириш жараёнлари амал қилади. Бундай дарсларнинг психологик замини ўқув материални тўлиқ ўзлаштириш ва малака ҳосил қилиш билан характерланади. Шуларга кўра, бу дарс турини «ўтганларни такрорлаш ва малака ҳосил қилиш дарси» ибораси билан аташ мақсадга мувофиқдир.

Такрорлаш олти хил бўлади:

1. Ўқув йили бошида олдинги» ўқув йилида ўрганган билимлари бўйича ташкил этилади. Масалан, 5-синфда бошланғич синфларда, 6-синфда эса 5-синфда ўрганилган билимлар такрорланади. Бу хил такрорлаш орқали олдинги синфда ўрганилган билим, ҳосил

килинган малакалар эсга туширилади. Ўқув дастурларида бундай такрорлаш учун махсус ўқув соатлари ажратилган, дарсликларда машқлар берилган.

2. Ўқув йили охиридаги якуний такрорлаш. Бу хил такрорлаш орқали ўқувчиларнинг билим, малакалари тизимга солинади, билимдаги нуқсонлар тугатилади, ўқув фани бўйича якуний хулосалар чиқарилади.

3. Олдинги ўқув соатларида ўрганилган билимларни эсга тушириш учун такрорлаш. Бу хил такрорлаш янги мавзуни ўрганишга тайёрлаш босқичи сифатида ўтказилади. Шу йўл билан ўрганилган ва ўрганилаётган билимлар ўртасидаги ворислик, алоқадорлик ўрнатилади.

4. Дарсда бугунги ўрганилган янги ўқув материални такрорлаш. Бу хил такрорлаш вақт жиҳатдан янги ўқув материали ўргатилган заҳоти ташкил этилади. Такрорлашнинг бу тури «мустаҳкамлаш» термини билан юритилади. Мустаҳкамлаш ўрганилган билимларнинг эсда чуқурроқ сақлашини, уй топшириғларини пухта бажариш, келгуси соатда такрорлаш дарсларини ижодий ташкил этиш учун замин бўлади.

5. Ўқув фанининг маълум бўлими ўтилгач, ташкил этиладиган бўлимни такрорлаш. Бу хил такрорлаш ўқувчиларнинг билим, малакаларини маълум тизимга солиш мақсадида ташкил этилади. Унга маълум ўқиш соатлари ажратилади. Адабиётларда у «умумлаштириш» термини билан юритилади.

6. Маълум ўқув материали ўрганилиб, мустаҳкамлангач, ўтказиладиган такрорлаш. Бу хил такрорлаш ўқув материални атрофлича ўзлаштириш, тушунчалар ҳосил қилиш учун ташкил этилади. Унга маълум ўқув соати ажратилади. Ўтганларни такрорлаш ва малака ҳосил қилиш дарслари такрорлашнинг ана шу турига тўғри келади.

Ўтилганларни такрорлаш ва малака ҳосил қилиш дарслари янги ўқув материални ўрганиш ва муҳокамаси дарсларидан фарқ қилади; такрорлаш ва малака ҳосил қилиш дарсидан кейин ўқув фанининг навбатдаги мавзуси ўрганишга ўтилади.

Машғулотларнинг биринчиси ўқувчилар англаб етмаган, улар учун мавҳум бўлган қонун-қоидалар устида ўтказилса, иккинчиси ўқувчилар англаб олган, уларнинг онгидан, фаолиятдан бир марта ўтган билимлар бўйича ташкил этилади. Ўтганларни такрорлаш ва малака ҳосил қилиш дарсларида ўқувчилар олдин ўрганилган билимларга такрорий дуч келдилар, шу билимларга дуч келиб фаолият кўрсатишади. Билимларни турли ўқув, ҳаётий шароитларга татбиқ этиш натижасида ўрганилган билимларни кўлами кенгаяди, аниқлашади. Демак, бу дарс турининг энг характерли хусусияти ўқувчиларнинг фан асосларини янада пухта, тўлиқ ўзлаштиришга қаратилганлигидадир.

Такрорлаш ва малака ҳосил қилиш дарсларида кўпроқ турли туман машқларидан фодаланилади, ўрганилган билимлар устида ўқувчилар фаолияти ташкил этилади, билимлар турли ўқув шароитларига татбиқ этилади. Билимларни эсга тушириш, фаолият кўрсатиш, уларни ўқув ва ҳаётий шароитларга татбиқ этиш натижасида ўқувчиларга шу билимларга оид малакалар шаклланади. Демак, бу дарс турининг яна бир белгиси ўқувчиларда малакаларни ҳосил қилишдир.

Ўтганларни такрорлаш ва малака ҳосил қилиш дарсларини назарий билимлар ўрганилгач, ташкил этилади. У янги ўқув материални ўрганиш ва мустаҳкамлаш дарсининг давоми сифатида унга боғлаб ташкил этилади. Юқоридаги хусусиятларига кўра бу дарс турининг учта асосий ва шу билан бирга, доимий этапи ажратилади.

Олдинги машғулотда ўрганилган билимларни онгли эсга тушириш этапи. Билимлар қуйидаги йўллар билан эсга туширилади: саволларни ўртага ташлаш: машқ, мисол, йўли билан ўрганилган билим ва ундан фаолиятда фойдаланиш, ўртада боғланиш ҳосил қилинади.

Билимларни кенгайтириш этапи. Ўрганилган ўқув материалга такрорий дуч келиш жараёнида болалар ўрганилаётган объектнинг ҳали сезилмаган, англамаган хусусиятларини пайқаб олишади. Бу билимларнинг янада кенгайтиришига олиб келади. Дидактика шу ҳодисага к у м и л я ц и я , деб юритилади. Демак, такрорлаш ва малака ҳосил қилиш дарсларида билимлар янада кенгаяди, малакалар такомиллашади.

Билим ва малакаларни умумлаштириш дарслари

Билим ва малакаларни умумлаштириш дарсларида маълум катта мавзу ёки билим бўйича ўзлаштирилган билимлар қайта умумлаштирилади, мавзу юзасидан яқуний хулосалар чиқарилади. Бундай дарслар ўрганилган билим, ҳосил қилинган малакаларни тизимга келтириш ўқувчиларда илмий дунёқарашни шакллантиришнинг асосий шакли ҳисобланади,

Таълим жараёнида билимлар ўзаро боғланган икки хил даражада: эмприк ва тушунча даражаларида умумлаштирилади, Эмприк умумлаштиришда ўрганилаётган ҳодисанинг ҳис қилинган хусусиятлари ўзаро таққосланади, иккиламчи белгилар ҳисобга олинмайди, ўхшаш белгилар умумий хусусият сифатида қабул қилинади, Масалан, 4-синфда «Отларнинг бирлик ва кўпликда қўлланилиши» мавзуси ўтирилаётганда бирлик (қалам) ва кўплик (қаламлар) ўзаро таққосланади, -лар қўшимчасининг бошқа белгилари (хурмат, кесатиш, тур маъноларини билдириш) ҳисобга олинмайди, -улар фомантининг умумий хусусияти сифатида кўплик маъноси, кўпликнинг зидди сифатида бирлик маъноси, ажратилади. Машғулот шу белгилар (кўплик, бирлик) атрофида ташкил этилади.

Психологик тадқиқотлардан маълумки, бола турли ҳодисаларни, фанларни уларнинг белгиларини маълум тушунча остида тўплайди. Психологияда бундай боғланиш «Локал ассоциация» термини билан юритилади. Боланинг турмуш тажрибаси ортган сари, у предметларни конкрет (аниқ) ажрата бошлайди. Бола онгида ҳосил қилинган локал ассоциация аста-секин ўз хусусиятини йўқотади. Таълим жараёнида ҳам худди шу ҳодисани кузатиш мумкин. Ўқувчи бирор мавзунинг ўрганиш пайтида унга оид билимларни бошқа ҳодисалардан фарқлай олмайди, мавзуга доир омил келтиришда қийналади. Мавзу бўйича етарли омил тўплаб, улар таҳлил қилинган, ўқувчи билимларни ўз сўзлари билан эркин айта олади, шу мавзу бўйича берилган омилларни ажрата билади. Ўқитувчининг вазифаси шу боғланишларга оид омилларни таҳлил қилиш, ўқувчилар билимини тизимга келтириш, локал ассоциацияларни умумлашган билимлар даражасига кўтаришдан иборат. Кўринадики, эмприк умумлаштириш тушунча даражасида умумлаштиришни тақозо этади. Демак, билим ва малакаларни умумлаштириш дарсларнинг психологик замини тушунча даражасида умумлаштириш ҳисобланади.

Тушунча даражасида умумлаштиришда маълум ҳодисанинг ҳис қилинаётган аниқ белгилари эмас, балки унинг умумий хусусиятлари назарда тутилади. Бунда асос қилиб олинган хусусият ўрганилган ҳодисаларнинг бир қанчаси учун муштарак ҳисобланади. Машғулотларда юқори даражада абстракциялашни таъминлайдиган муаммо, машқ, савол, топшириқлардан фойдаланилади.

Ақлий операциялар (анализ, синтез ва уларнинг ҳосиласи абстракциялаш, конкретлаштириш, умумлаштириш, таққослаш, классификациялаш) инсон ақлий таракқиети даражасининг кўрсаткичи бўлиб, улар кишида шаклланган билимлар тизими билан белгиланади.

Ўқитувчининг дарсга тайёрланиши.

Ҳар қандай дарснинг самараси унинг натижаси, яъни ўқувчиларда шаклланган билим, кўникма ва малакалар даражаси билан ўлчанади, лекин, бу натижа кўп жиҳатдан дарс ўтувчи шахс-ўқитувчининг тайёргарлигига боғлиқдир.

Дарсга бўлган ўқитувчининг пухта тайёргарлиги таълимнинг самарасини таъминлайди, шунинг учун дарсга киришдан олдин ўқитувчи ҳам психологик, ҳам мутахассислик бўйича пухта тайёргарлик кўриши лозим.

Психологик жиҳатдан тайёргарлик деганда куйидагиларни тушунишимиз лозим. Дарс мураккаб жараён бўлиб, унда турли психик хусусиятларга; характерга, иродавий хислатларга, хотирага, диққатга, тафаккур ва темпераментга эга бўлган ўқувчилар иштирок этишади. Дарс давомида юқорида қайд этилган хусусиятлар у ёки бу кўринишда ўқувчилар томонидан намоён этилади. Қолаверса дарснинг ҳар бир дақиқасида ҳеч ким, ҳеч қайси йўл билан олдиндан режалаштира олмайдиган вазиятлар юзага чиқади. Аммо, ўқитувчи психик жиҳатдан ҳар қандай вазиятда ўзини йўқотмасдан муаммони тўғри йўл билан ҳал этишга тайёр бўлиши лозим. Бунинг учун ҳар бир ўқитувчи бўлажак дарснинг муҳитини тасаввур этиши ва унга ўзини олдиндан тайёрлаши лозим бўлади.

Мутахассислик бўйича тайёргарлик деганда эса куйидагилар тушунилади; дарсни ташкил этишдан олдин ўқитувчи белгиланган синфда ўз фани бўйича ўқув дастуридан қайси мавзунинг ўтиши лозимлигини кўриб олади. Сўнг ушбу мавзу бўйича Давлат таълим стандартларига

мурожаат этиб, қайси ва нима тўғрисида ўқувчиларга билим беришни аниқлаб олади. Мавжуд дарслик ёки адабиётлар, шунингдек кўرғазмали ёки бошқа таълим воситалари ўқув дастури талабларига қанчалик жавоб беришини аниқлаб, мавзуни ёритишга ёрдам бериш имкониятларини билиб олади. Дарсликда баён этилган ўқув материали билан танишиб, уни бугунги кун вазифалари ҳамда синф ўқувчиларининг билим даражасига мослаштириб, зарурият бўлса ўзгаришлар, тузатишлар киритади. Ўқувчиларни машқ қилдириш учун амалий вазифаларни белгилайди, сўнг мавзу юзасидан хулосалар чиқариш, қонун-қоидаларнинг таърифини белгилаб олади. Ўқувчилар дарс давомида ва уйда олиб бориладиган мустақил ишлари учун вазифалар тайёрлайдилар. Дарс тури ҳамда унинг давомида қўлланиладиган методлар аниқ белгилаб қўйилади. Шу билан бирга дарс мавзусини олдинги ўтилган мавзулар билан ҳамда фанлараро алоқаларни айрим ўқувчилар билан яқка тартибда олиб бориладиган ишлар режалаштирилади ва дарс режасини ёзишга киришилади.

Кундалик дарс режаси (конспекти) ўқитувчи томонидан ҳар бир дарсга алоҳида ёзилади. Дарс режасисиз ўқитувчининг дарсга кириши ман этилади. Дарс режасида дарс ўтиладиган синф, дарснинг мавзуси, мақсадлари, дарснинг тузилиши, дарсда ишлатиладиган ўқув материаллар ва уй вазифалари аниқ белгиланади. Дарс режаси (конспекти) ўқув муассасаси илмий ишлар бўйича директор муовини томонидан тасдиқланади. Зарур бўлса, дарс режаси билан бирга қўшимча таълим воситалари ҳам тайёрланади. Дарсга киришдан олдин, айниқса, ёш ўқитувчилар, дарс тренингини ўтказилиши дарснинг янада самарали чиқишини таъминлайди.

Фойдаланилган адабиётлар

1. И. А. Каримов “Баркамол авлод орзуси” Т., “Шарқ” 1999 й
2. Ўзбекистон Республикаси “Кадрлар тайёрлаш миллий Дастури” Т., 2000 й
3. Ў. Асқарова, М. Нишонов, М. Хайитбаев “Педагогика” Т., “Талқин” 2008 й
4. А. Тўхтабоев, А. Эралиев “Ташкилий хатти-ҳаракатлар” Андижон., “Хаёт” 2001 й
5. О. Мусурмонова “Маънавий кадриятлар ва ёшлар тарбияси” Т., “Ўқитувчи” 1990 й
6. Р. Мавлонова “Педагогика” Т., “Ўқитувчи” 2004 й

9-мавзу ТАЪЛИМ ҚОИДАЛАРИ.

Режа

1. Таълим қонун ва қоидалари, уларнинг педагогик-психологик асослари.
2. Таълим қоидаларининг тавсифи.
3. Таълимнинг илмийлик, изчиллик, системалилик қоидаси.
4. Таълим қоидаларининг ривожланиб бориши ва уларнинг хусусиятлари.
5. Тест ва унинг ривожланиши.

Таълимий мақсад: Таълим жараёнида илмийлик, системалилик, изчиллик каби қоидалар таълимий мақсадни ташкил этади.

Тарбиявий мақсад: Инсонпарварлик, ёш хусусиятларини ҳисобга олиш, мослик ва лойиқлик қоидалари таълимнинг тарбиявий мақсадини аниқлайди.

Ривожлантирувчи мақсад: Таълимнинг замонавий педагогик технологиялари, масофали таълим каби таълимнинг ривожлантирувчи мақсадини белгилайди.

Таълим жараёни ўта мураккаб жараёндир. Унинг амалга оширилишида турли даражадаги билим ва педагогик маҳоратга, ўз дунёқараши, қобилияти, психик хусусиятлари эга бўлган ўқитувчилар иштирок этишади. Бу ўз навбатида таълим жараёнининг самарадорлиги турлича бўлишига олиб келади. Лекин, ҳар бир ўқитувчи таълимни ташкил этишда таълим мазмуни, мақсади ва вазифаларидан чиқиб кетмаслиги лозим.

Таълим жараёнини изчиллик билан тизимли равишда ташкил этишга ўқитувчи томонидан ўз фаолиятини дидактик талаблар доирасида ташкил этишга таълим қоидалари ёрдам беради. Педагогик адабиётларда таълим қоидалари ўқитувчи фаолиятига қўйиладиган талаблар сифатида изоҳланади. Аммо, таълим жараёнида ҳам ўқитувчи ҳам ўқувчилар иштирок этишади, шу сабабли таълим қоидалари жараёнининг иккала субъектига- ҳам ўқитувчи, ҳам ўқувчига дахлдор. Таълим қоидалари ўқув-тарбия жараёнига қўйиладиган ижтимоий талаблар, таълимни ташкил этиш ва бошқаришда риоя қилинадиган қоидалар сифатида амал қилади. Шундан келиб чиққан ҳолда,

таълимни ташкил этиш, бошқариш ва назорат қилишда ўқитувчи ва ўқувчи фаолиятига қўйилган педагогик талаблар таълим қоидалари, деб аталади. Таълим қоидалари таълим иштирокчилари томонидан сўзсиз амал қилиниши лозим бўлган талаблардир.

Таълим қоидаларининг вужудга келиши, ривожланиши педагогика фани тарихи билан боғлиқдир. Илк бор таълим қоидаларини Ўрта Осиёда яшаб ижод этган буюк алломаларимиз Абу Носир Фаробий, Ибн Сино, Абу Райхон Беруний асарларида учратиш мумкин. Мактаб тарихида шаклланган таълим қоидаларини изохлаш, тизимга солиш ва педагогик талаблар сифатида асослаш эса буюк чех педагоги Ян Амос Коменский номи билан боғлиқдир. У ўзининг машҳур «Буюк дидактика» асарида педагогик амалиётдаги қоидаларнинг кўпчилигини чуқур ўрганиб, тажрибадан ўтказиб изохлаб берди.

Буюк педагог табиатга мослаб ўқитиш ғоясидан келиб чиқиб кўрсатмалилик (нарса-тана, сўз эса кийим, нарса-дон, сўзининг пўстлоғи; шундай экан, билиш нарсанинг ўзини сезишдан, ўрганишдан бошланиши лозим). Тушунарлилик (у ёки бу ўқув фанини ўқитишдан олдин болалар уни ўрганишга тайёр бўлиши керак; ўқув фанини ўрганишга тўсқинлик қиладиган нарсаларнинг барчаси бартараф этилсин); изчиллик (табиатда нарса-ҳодисалар ўзаро боғлиқ бўлганидек, таълимда ҳам барча нарсаларни бир-бирига боғлаб ўргатиш зарур; ўқув машғулотларини шундай тақсимлаш керакки, унда олдин ўрганилган кейинги билимларга йўл очсин) фаоллик (қандай машғулот бўлмасин, унга болаларнинг меҳрини оширмоқ керак); билим малакаларининг пухталиги (мактабда ҳаёт учун яроқли нарсалар ўргатилади; ўқитиладиган нарсаларни шундай асосламоқ керакки, унда эсдан чиқариш, иккиланишга ўрин қолмасин; моҳирона такрорлаш ва машқ қилдириш асосли ўзлаштиришга олиб келади) каби таълим қоидаларининг мақомини аниқлаган. Я.А.Коменский асарларида «ўқитиш қоидаси», «таълим қоидаси» деган терминлар ишлатилмаган бўлса-да, ҳозир амалда қўлланаётган қоидаларнинг кўпчилиги учун замин яратилган эди.

Таълим қоидаларни тартибга солиш ва улардан амалиётда фойдаланишнинг мезонларини ўрганиш ҳали ҳам давом этмоқда.

У ёки бу дидактик ҳодисага оид қарашларини дидактик қоидалари қаторига киритишнинг ўзига хос мезонлари мавжуд. Шундай ўлчовларга қуйидагилар киради.

Умумийлик. Таълим қоидалари ўқув-тарбия жараёнининг барча турларига-таълимнинг мазмуни, воситалари, методлари, ташкилий шакллари, натижалари учун муштаракдир. Бинобарин, болаларнинг реал билиш имкониятларига мос келадиган таълим мазмунини белгилашда, таълимнинг турли меъёрий моделларини (ўқув дастури, дарслик, ўқув қўлланмалари) яратишда, таълимнинг ташкилий шакллари, воситалари, методларини танлашда таълим қоидаларига риоя қилинади.

Амалиёт учун яроқлилик. Таълим қоидалари педагогик амалиётга йўналган. Таълимнинг ҳозирги замон талаблари даражасида ташкил этиш, бошқариш ва назорат этиш эҳтиёжларига мос бўлмаган қарашларни, қоидаларни таълим қоидалари қаторига киритиш мумкин эмас. Таълим қоидаларига кўра ўқув-тарбия ишлари, таълим-тарбия бирлиги, назария билан амалиётнинг ягоналиги, таълим воситалари, методлари ва ш.к.оптимал танлаш, таълим мазмунининг бола шахсига йўналганлиги каби қатор ғоялар амалга оширилади.

Таълимнинг самарадорлигини оширишга йўналганлик.

Таълим қоидаларининг барчасига риоя қилиш ва уларни амалга ошириш йўли билан ўқув-тарбия жараёнининг самарадорлиги оширилади.

Таълим мазмуни, воситалари, методлари, ташкилий шакллари мактаб олдига қўйилган ижтимоий талабларга мувофиқлаштириш, болаларнинг энг юқори даражадаги тараққиётини кўзлаб таълимни ташкил этиш, ўқувчиларнинг маълумот мазмуни ва фаолият методларини паралел эгаллашларига эришиш каби тадбирларни ўқув-тарбия жараёнига узлуксиз жорий этиш йўли билан таълимнинг натижаси, унинг сифати яхшиланади, таълим учун ажратилган вақтдан унумли фойдаланишга шарт-шароит тайёрланади. Таълимнинг самарадорлигини оширишга оид тадбирлар ва уларни ўқув-тарбия жараёнига тадбиқ эттиш йўли билан қўлга киритиладиган ютуқлар таълим қоидалари асосида олдиндан белгиланади.

Таълим қоидалари мақоми. Ҳар бир қоиданинг ўз ўрни бор. Уларнинг биронтасини бошқаси билан алмаштириш мумкин бўлганидек, бирини иккинчиси ўрнида қўллаш ҳам

мумкин эмас. Шу билан бирга, гаълим қоидаларидан бири иккинчиси учун ўлчов саналади. Масалан, илмийлик қоидасини таълимнинг турли бўғинларида-бошланғич, ўрта, махсус ва ш.к.мактабларда амалга ошириш учун тушунарлилик қоидасига риоя қилинади. Тушунарлилик қоидаси, бир томондан, ўқув-тарбия ишларининг таълим даражаларига қараб аста-секин мураккаблаштириб ва қийинлаштириб боришни таъказо этса, иккинчи томондан, ўқувчиларнинг ўз ички имкониятлари- фаоллик, онглилик каби қатор омилларни ҳисобга олишни талаб этади. Худди шундай, системалилик-изчилликка, мустақиллик-фаолликка, кўргазмали-лик-онглиликка олиб келади. Юқоридагиларга кўра таълим қоидалари тизимини куйидагича белгилашни маъқул, деб топдик:

- илмийлик- тушунарлилик
- системалилик-изчиллик
- мустақиллик-фаоллик
- кўргазмалилик-онглилик
- ҳаёт билан-боғлиқлиги, алоқадорлиги-пухталики

ТАЪЛИМНИНГ ИЛМИЙЛИГИ ВА ТУШУНАРЛИЛИГИ.

Таълимнинг илмийлиги ва болалар учун тушунарлилиги қоидалари ўзаро боғлиқ, бир-бирини тўлдирадиган дидактик категориялардир.

Таълимнинг илмийлиги қоидаси фан-ўқув фани тизимида амал қилади. Фан ва ўқув-фани ўртасидаги алоқадорлик ҳамда уларнинг фарқларини шарҳламасдан туриб, бу қоиданинг моҳиятини тўғри тушуниш мумкин эмас.

Мактабларда ўқитиладиган ҳар бир ўқув фанида ўзига оид фаннинг умумий асослари баён этилади. Бу фан' ва ўқув фани бир нарса ёки ўқув фани фаннинг кичрайтирилган модели, деган хулосаларга олиб келмаслиги керак. Фан ва ўқув фанлари ўзаро тубдан фарқ қилади. Фан ўзини ўрганувчи барча кишилар учун умумий ҳисобланади. Ҳақиқий фанда синфий, ирқий чегаралар бўлмайди. Фан ҳамма учун бир хил хизмат қилади. Ўқув фани эса ўқувчиларнинг ёш хусусиятлари, реал билиш имкониятлари, қизиқишларини ҳисобга олиш асосида яратилади. Унинг манзили-ўқитувчи ва ўқувчи. Маълум ёшдаги ўқувчиларга мўлжаллаб тузилган ўқув фани, масалан, бошланғич синфларда ўзлаштириладиган физика элементларини 8-синфларда ўтиш болалар учун зерикарлидир. Булардан кўринадики, илмийлик қоидаси амалга ошириш тушунарлилик қоидасидан келиб чиқадиган талабларга риоя қилишни таъказо қилади,

Таълимнинг илмийлиги ва тушунарлилиги қоидаларининг ўзаро алоқадорлиги асосида куйидаги тадбирлар амалга оширилади: Ўқув режалари, дастурлари, дарсликларини ҳозирги замон фан-техникаси, санъат ва адабиёти ютуқлари билан узлуксиз бойитиб, янгилаб туриш: ўқув фанлари, уларга оид ўқув материалларини ўқув йилларига роционал бўлиш; ўқув дастурлари дарсликлардаги ортиқча, иккинчи даражали нарсаларни бартараф этиш.

Юқоридагилардан маълумки, илмийлик қоидаси ўқув фанларини ҳозирги фан ютуқлари заминида баён қилишни талаб этса, тушунарлилик қоидаси ўқув предметларини болаларнинг ёш, индивидуал хусусиятлари, ҳаётий тажрибалари, тайёргарлик даражасига мослаштиришни таъказо қилади.

Ўқув фанларини ўргатишда болаларнинг реал билиш имкониятларини ҳисобга олиш мақсадида қатор қоидаларга риоя қилинади: яқиндан-узоққа, оддийдан-мураккабга, осондан-қийинга қараб бориш. Бу қоидаларнинг биринчиси-яқиндан узоққа қараб бориш-вақт характеристикасига, оддийдан мураккабга қараб бориш-объектив, осондан қийинга-субъектив аҳамиятга эга.

ТАЪЛИМНИНГ ТИЗИМЛИЛИГИ ВА ИЗЧИЛЛИГИ.

Тизимлилик ва изчиллик қоидалари таълимнинг илмийлиги ва тушунарлилиги қоидалари билан узвий боғлиқ дидактик категориялардир. Зеро, тизимлилик қоидасига ўрганилаётган ўқув фанининг тизимини (Масалан, ўрта, умумтаълим мактабларида ўқитиладиган биология курси тизим сифатида ботаника, зоология, анатомия фанларидан иборат) ҳисобга олиш асосида, изчиллик қоидасига бўлган билимларнинг болалар учун тушунарли бўлиши қоидасига

боғланган ҳолда амалга оширилади. Бу қоидаларни амалга оширилишини мактабларда она тилини ўқитиш мисолида таҳлил этамиз.

Маълумки, ўзбек тилшунослиги фани тизими сифатида тилнинг фонетик, лексик, грамматик томонларини ўзига қамраб олади. Тил тизимини ташкил этган турларнинг ҳар бири ўзига хос хусусиятларига эга бўлиш билан бир қаторда ўзаро мустаҳкам боғланган. Зотан, тилнинг фонетикасини ўзлаштирмасдан унинг грамматикасини ўрганиш мумкин эмаслиги аллақачон исботланган. Шунга кўра, она тилини шунингдек, чет тилларни ўргатиш фонетикани, фонетик ҳодисаларни ўзлаштиришдан бошланади. Она тили таълимдаги изчиллик тилшунослик фани логикаси орқали белгиланса, изчиллик қоидаси тилнинг ўзлаштириш руҳиётида риоя қилиш йўли билан амалга оширилади. Изчиллик қоидасига кўра от туркумига оид билимлар олдин «ким? нима? сўроқларига жавоб бўлган сўзлар», кейин «фанни билдирган сўзлар» охирида «от-сўз туркуми» иборалари билан ўргатилади.

Тизимлилик ва изчиллик қоидаларини ўзаро боғланган ҳолда амалга ошириш учун қуйидаги қоидаларга риоя қилинади:

- Ўқув фани мантиқи ва уни ўзлаштириш қоидаларига қатъий риоя қилиш;
- Таълимни болаларнинг қизиқишлари, ёш ва индивидуал хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда режалаштириш;
- Таълимда ўрганилган, ўрганилаётган ва бундан кейин ўрганиладиган билимлар ўртасида ворислик ўрнатиш;
- Ҳар бир мавзу, ҳар бир ўқув фанига оид етакчи ғояларни ажратиш, ўқув фанлари бўлимлари, шунингдек ўқув фанлараро алоқани ўрнатиш;
- Таълимни болаларнинг шахсий тажрибаси, кузатишлари ва реал билиш имкониятларини ҳисобга олган ҳолда ташкил этишни бошқариш;
- Синфда, синфдан ташқари ва мактабдан ташқари ўқув ишлари ўртасидаги алоқадорликни таъминлаш;
- Таълим жараёни бўғинлари, омиллари, кетма-кетлигининг ўзаро алоқадорлиги асосида ўқув-тарбия ишларини ташкил этиш, бошқариш.

МУСТАҚИЛЛИК ВА ФАОЛЛИК.

Мустақиллик ва фаоллик ўзаро сабаб ва натижа шаклида боғланган дидактик ҳодисалардир. Ҳақиқий мустақилликка эришмаган мамлакатда фуқароларнинг фаоллиги, ташаббускорлиги ҳақида гапириш мумкин бўлмаганидек, таълимда болаларнинг мустақиллигини таъминламасдан туриб, уларни фаоллигига эришиб бўлмайди.

Таълимда ўқувчиларнинг фаоллиги мустақиллик орқали белгиланади, мустақиллик туфайли ўқувчи таълимнинг фаол субъектига айланади. Таълим жараёнидаги мустақиллик фаоллик учун шарт-шароит вазифасини ўтайди. Фаоллик эса ўз навбатида болаларда мустақилликни тарбиялаш учун асос бўлади. Бу қоидалар бир-бирини тўлдирадиган ҳодисалар бўлиб, уларни моҳияти ташқаридан ичкарига ва ичкаридан ташқарига йўналган жараёнлар сифатида тасаввур қилингандагина англаш мумкин.

Мустақиллик ташқаридан ичкарига йўналган жараён сифатида тасаввур этилганда, таълимда болаларнинг мустақиллигини таъминлаш маъносини, ичкаридан ташқарига йўналган жараён сифатида тасаввур этилганда, болада шаклланган, тарбияланган шахсий сифат-мустақиллик маъносини англаймиз. Биринчи ҳолатда ташқаридан (ўқитувчи томонидан) берилган мустақиллик, иккинчи ҳолатда боланинг ўз интилишлари, ҳаракатлар эвазига унда шаклланган шахсий сифат-мустақиллик кўзда тутилади. Мустақиллик шахсий сифат белгиларидан бири шаклида мустақил ақлий фаолият кўрсатиш йўли билан шаклланади.

Кишининг мустақил ақлий фаолият кўрсатиш, мустақил ўрганиш орқалигина фан асосларини пухта эгаллаши ҳеч кимга сир эмас. Ўқувчиларга китоб устида ишлай олиш малакалари, даставвал бошланғич синфларида ҳосил қилинган. Бу малалкалар юқори синфларда янада такомиллаштирилади. Дарсларда ташкил этиладиган мустақил ишлар ўқувчиларда мустақилликни ривожлантиради. Ўзбекистон географияси фани бўйича болаларга шундай ишлаб бериш мумкин: Тошкент, Ургенч, Самарқанд шаҳарларидан ташқари қайси меридианлар ўтган; Ўзбекистоннинг асосий дарёлари (Амударё, Сирдарё, Зарафшон) нега шарқдан ғарбга қараб оқади? Нега Ўзбекистон тоғларининг шарқи-шимолий, шарқи-

жанубий томонларида ёққан қорлар кам сақланади? Бундай мустақил ишлар болаларни ўйлашга, омиллари таққослашга ундайди.

Боланинг мустақиллиги мустақил ишларнинг, мустақил, ақлий фаолиятнинг натижаси сифатида шаклланади.

Ҳар қандай фаоллик заминида мустақил ақлий фаолият ётади. Фаоллик тўғрисида гапирганда, ўқитувчи ҳикояси, суҳбати, тушунтириши, маърузасини диққат билан тинглаш: турли хил йўллар: кўргазмалар қурол, мустақил иш, муаммолар, техник воситалар ёрдамида ўқувчиларнинг фаоллигини ошириш ижтимоий ва маънавий ҳаётда фаол иштирок этиш: моддий неъматларни ишлаб чиқаришда маънавий бойликларни ўзлаштиришда ижодкорлик, ташаббускорлик кўрсатиш тушунилади. Демак, фаоллик тушунчаси ҳоҳ ўқув-тарбия, ҳоҳ ижтимоий ва маънавий ҳаёт тўғрисида бўлмасин, инсоннинг онгли ақлий фаолиятини ифодалаш учун ишлатилади.

Ўқувчиларнинг таълим жараёнида мустақиллиги ва фаоллиги қуйидаги қоидаларга риоя қилиш йўли билан таъминланади.

- Ҳар бир материални ўрганишга киришишдан олдин ўқувчиларга унинг мақсади, ҳаёт учун зарурлигини тушунтириш керак. Мақсад олдиндан аниқланган натижа бўлиб, боланинг барча ҳатти-ҳаракатини, интилишларини ягона йўлга солади. Мақсадни аниқлаш таълимнинг истиқболлигини таъминлайди.

- Ўрганилаётган ўқув мавзуларининг мазмуни, болаларнинг индивидуал хусусиятлари, реал билиш имкониятларини ҳисобга олиб муаммолар, муаммоли саволларни ўртага ташлаш. қўйилган муаммо, савол, топшириқлар моҳиятидан келиб чиқиб, таълимни ташкил этиш ва бошқариш болаларда мустақиллик ва фаолликни тарбиялайди.

- Ўқув материалларини ўргатиш жараёнида болаларга анализ ва синтез қилиш, таққослаш, абстракциялаш, умумлаштириш, индуктив ва дедуктив хулосалар чиқаришни ўргатиш. Бола ақлий фаолият методларини ўргана борган сари, ўз олдига қўйилган муаммоларни ҳам тезлик билан бажариш сирларини эгаллайди. Бу ўз навбатида, болада ўзлаштирилган билимлардан амалиётда фойдаланиш қобилиятларини ўстиради. Таълимнинг барча босқичларида, дарснинг барча этапларида мустақил ишларни ташкил этиш, болаларга фан соҳасида қўлланадиган методларни ўргатиш билан ўқувчиларда ўз кучига, ўз билиш имкониятларига ишонч тарбияланади.

КЎРGAЗМАЛИЛИК ВА ОНГЛИЛИК.

Кўргазмалилик-таълимда онглиликни таъминлаш воситасидир. К.Д. Ушинский «кўргазмали ўқитиш ҳақида» номли мақоласида «кўргазмали ўқитишнинг ўзи нима?» деган сўроққа шундай жавоб беради: «Бу шундай ўқитувчи, у мавҳум тасаввур ва сўзларга эмас, балки болалар бевосита идрок қилган яхлит образларга асосланади, бу образларни болалар муаллимнинг раҳбарлиги остида ўқиш жараёнининг ўзида билиб олишганми, ёхуд илгари, мустақил кузатиш натижасида билиб олишганми, барибир. Хуллас, мураббий боланинг қалбидан тайёр образлар топиб, ўз таълимини ана шу образлар билан асослайди».

Энди кўргазмалилик қоидасини онглилик қоидаси билан ёнма-ён қўйиб ўрганишга эҳтиёж борми, деган саволнинг туғилиши табиийдир.

Таълимда кўргазмали қуроллардан фойдаланиш, ўқувчининг тафаккур даражасига кўра белгиланади. Кичик мактаб ёшидаги (7-11 ёш) болаларда яхлит фикрлаш устун бўлиб, улар расм, жадваллар асосида нарса-воқеаларнинг моҳиятини чуқурроқ англайди. Кичик мактаб ёшидаги болаларда аниқ-образли, ҳаракатчан-образли фикрлаш шакллари тараққий этганлиги таълимда кўргазмали қуроллардан кўпроқ фойдаланишни тақозо этади.

Боланинг ёши улғайиб, ижтимоий тажрибаси оша борган сари, унда тафаккурнинг абстракциялаш, умумлаштириш, ажратиш каби сифатлари ривожланади, бола индуктив ва дедуктив хулосалар чиқаришни ўрганиб олади. Катта мактаб ёшидаги (11 ва ундан юқори ёш) болалар билимларни таърифлар, аксиомалар, хулосалар, фаразлар шаклида қабул қила олади. Бу ёшдаги болаларда рационал, назарий фикрлашнинг ўсганлиги кўргазмали қуроллар турини ўзгартиришни тақозо этади. Энди кўргазмали қурол сифатида турли чизмалар, символли белгилар, диаграммалардан фойдаланиш имконияти туғилади. Ана шуларни барчаси кўргазмалилик қоидаси онглилик қоидаси билан узвий «боғлиқлигини исботлайди ва уларни ёнма-ён тавсифлашни талаб этади.

Нутқни кўргазма қурол, дарслик, ҳаракатчан дидактик материаллар техник воситалар билан уйғунлаштириш кўргазмалилик қоидасини амалга оширишнинг асосий услубига айланмоқда.

Кўргазмалилик қоидасига кўра нарса, ходисадарни ўрганиш, уларни кузатиш, сезишдан бошланади. Кузатиш, сезиш онгда омилларни тўплаш, нарса-ходисалар тўғрисидаги ҳиссий-яхлит тасаввурларни шакллантиришга олиб келади. Таълим жараёнида билиш ҳиссий яхлит тасаввур ҳосил қилиш билан чегараланмайди. Ўқитувчи болаларни қонун-қоида, таъриф, аниқликларни сезишдан уларнинг моҳиятини аниқлашга, тасаввурлардан ташқари тушунча даражасида ўзлаштиришга олиб боради. Демак, таълим жараёнида ҳам ҳиссий билишдан рационал билишга ва аксинча рационал билишдан ҳиссий билишга-омиллар тўплаш, тажрибалар ўтказиш орқали олиб борилади.

Дидактик адабиётлардан онглилик деганда, ўрганилаётган мавзуга оид қонуният, таъриф ва омилларни асосли эгаллаш, хулоса ва умумлашмаларни чуқур, атрофлича фахмлаш, мавзу юзасидан билимларни изчил ва тўғри баён қилиш, билимларнинг ишонч ва эътиқодга айланиши, ўргатилган билимлардан турмушда мустақил фойдаланиш, билиш кабилар тушунилади. Булардан кўринадики, онглилик кўп камровли қоида бўлиб, у таълимда илмийлик ва тушунарлилик, мустақиллик ва фаоллик каби категориялар билан боғлиқ бўлиш билан бир каторда ўқув-тарбия жараёнининг мақсади, воситалари, натижаларига ҳам алоқадордир.

Онглилик билимларни онгли ўзлаштиришга йўналган қоидадир. Билим ва малакаларни онгли ўзлаштириш қуйидагича хусусиятларга эга: таълимнинг мақсади, ҳаёт учун зарурлигини англаш; омилли материалларни онгли эгаллаш ва уларни ўзаро фарқлай билиш, билимларнинг ўзаро узвий боғлиқлиги.

Бу қоидаларни педагогик амалиётга тадбиқ этишда қуйидаги талабларга риоя қилинади:

-таълимда болаларнинг ҳиссий билишдан риционал ва аксинча, риционал билишдан ҳиссий билишга ўтишларини таъминлаш;

таълим жараёни унинг босқичлари, бўғинлари, омиллари, кетма-кетлигини болаларни сезиши ва англашига эришиш;

-ўзлаштирилган билим, шаклланган малакаларни болаларга ўз сўзлари билан айтиб беришни ўргатиш;

-билимларни ўрганилган мавзуга доир омилларга, ҳаётга, ишлаб чиқаришга жорий эта билиш қобилятини ўстириш;

-механик ёдлаб олишни чегаралаш;

-болаларда ўқув фанларига муносабатини тарбиялаш ва ниҳоят;

-таълим манбалари-кўргазма қурол, дарслик, ўқитувчи нутқини уйғунлаштириш.

Тестнинг ривожланиш тарихи ва унинг ижобий томонлари

Тест (ингл. - синов) биринчи бор 1864 йилда Буюк Британияда Ж. Фишер томонидан ўқувчиларнинг билим даражасини текшириш учун қўлланилган. Тест синовларининг назарий асосларини кейинчалик инглиз психологи Ф. Гамелтон ишлаб чиқди. Тест синовлари дастлаб психология фанлари доирасида ривожланди. XX аср бошида эса тест синовларини ишлаб чиқишда психологик ва педагогик йўналишлар бир-биридан мустақил ажрала бошлади. Педагогик тест синовлари биринчи марта америкалик психолог Э. Торидайк томонидан ишлаб чиқилди. Психология ва педагогикада тест синовларининг ривожланиши билан математик методлар ҳам қўлланила бошланди. Бундай методлар ўз навбатида тестларни ишлаб чиқишга ижобий таъсир кўрсатди.

XIX аср охири XX аср бошларида тест синовларига талабаларнинг ўқув қобилятларини баҳолаш воситаси сифатида қараш анча кучайди. Айнан шу даврдан бошлаб тест синовлари икки асосий йўналиш: ақлий (интеллектуал) ривожланиш даражасини аниқлаш тестларини яратиш ва қўллаш ҳамда ўқувчиларнинг ўқиш қобилятларини ва билимларини баҳолашга мўлжалланган педагогик тестларни яратиш ва қўллаш соҳалари ривожлана бошлади.

Тест тузувчилар турли одамларда реакция вақти бир хил эмаслигини аниқладилар, бу эса одамларининг ақлий (интеллектуал) қобилятларини ўрганиш зарурлиги ва турли даражадаги

тестлар яратиш усулида амалий ишлар олиб бориш лозимлиги тўғрисида хулоса чиқаришга олиб келади. Тест синовларининг асосий мақсади: ҳам ўтилган дарсларни ўзлаштириш даражасини тўғрисида, ҳам навбатда ўрганилиши лозим бўлган дарс ҳажми тўғрисида ўқитувчига ахборот бериш; ўқитувчига ўқитиш методини танлашда ёрдам беришдан иборат деб ҳисобланган. Ўқувчиларнинг билимларини баҳолашнинг турли усулларини таҳлил этиб, тестларни гуруҳларга ажратишга ўрганиб кўрилган. Ч.Грин (1926) ўзининг «Тест нового типа» (Янги турдаги тест) номли монографиясида илгари яратилган ва ишлатиб кўрилган тестларнинг афзалликлари ва камчиликларини таҳлил қилиб қуйидаги тавсияларни берди.

- тест синовлари учун мўлжалланган материал ҳажмини аниқ белгилаш ва унинг таркибидаги энг муҳим қисмларини ажратиб олиш;

- мазкур материал учун тест синовларининг энг мақбул шаклини тажриба йўли билан аниқлаш;

- ўқувчиларнинг тест синовлари вақтида жавоб беришлари ўртача тезлиги тўғрисидаги амалий маълумотларни эътиборга олган ҳолда, тест синовларининг давом этиш вақтини белгилаш;

- тест синовлардаги фикрларни баён қилиниш тилининг тўғрилигини ва мантиққа мувофиқлигини текшириш;

- топшириқларни мураккаблиги ортиб бориш тартибида жойлаштириш, тўғри ва нотўғри жавобларнинг доим бир навбатда алмашилишига йўл қўймаслик.

Ч.Рассел тест синовларининг натижаларини ўрганишни давом эттириб, тест синовларининг мақсади тўғрисидаги саволга жавоб беришга эришди. Расселнинг фикрича, тест синовларининг мақсади ўқувчиларнинг билимларини баҳолаш ёки уларнинг ақлий ривожланиши даражасини аниқлаш билан чекланмайди ва тестларни қуйидаги ҳолларда: қайси материалдан бошлаб ўрганиш зарурлигини таъминлашда; ўқувчиларни гуруҳларга тақсимлашда; ўқитиш жараёнида содир бўладиган қийинчиликларни олдиндан аниқлашда; шунингдек, мамлакатнинг турли ноҳияларидаги ўқув юрларида маълум ёшдаги ўқувчиларнинг ютуқларини таққослашда қўллаши мумкин.

Шуни таъкидлаш лозимки, Америка мактаб директорлари Ассоциациясининг тест синови ўтказмасдан таълим бериш мантиқсиздир, фақат тестий қўллаш натижасидагина назоратдан таълимга йўналтирилган қайтувчан алоқа ҳақида фикр юритиш ва қандай йўналишда ҳаракат қилишни билиш мумкин, деган фикрлари маълумдир.

Франция парламенти 1989 йилда таълимни ривожлантиришнинг асосий йўналишлари ҳақида қонун қабул қилди. Унда, хусусан, ўқувчилар билимини холисона баҳолаш усули бўйича ўқитувчилар мажбурий суратда тайёргарликдан ўтишлари кўзда тутилади: Бусиз 1992 йилдан бошлаб Францияда ўқитувчилик қилишга рухсат этилмайди. Шуниси қизиқки, Франция тўқсон йиллик тест аънаналарига эга бўлган давлатдир.

Қобилияти белгилаш ва баҳолаш бўйича, айниқса; иқтидорли-истеъдодли болаларни аниқлаш бўйича психологик тестлар, шунингдек, касбга йўналтириш мақсадида, ходимларнинг тайёргарлик даражасини белгилаш ва уларни саралаш мақсадида тестлар ривожланган мамлакатларда кенг қўллана бошлади.

70-йиллар охирида Питтсбургдаги Кариеги-Мелон университетининг бир гуруҳ социал-психологлари АҚШда тест ўтказишнинг замонавий ахволини ўрганишга бағишланган махсус тадқиқот олиб бордилар. Аслида, тадқиқотчиларнинг мақсади АҚШ ўқув юртидаги тестларни кенг миқёсда қўллаш сабабларини аниқлаш эди. Бу тадқиқот натижасида қуйидагилар аниқланди: тест синови Америка ҳаётида чуқур илдиз отган, ҳеч ким Америка мактабларида турли хилдаги стандартлаштирилган тест бўйича синовдан ўтмасдан, бошқача йўл билан билим олишни давом эттира олмайди, ишга жойлашиш, кейинчалик эса юқори лавозимга кўтарилиш ёки малака ошириш тест билан чамбарчас боғланиб кетганлиги алоҳида қайд қилинди. Тадқиқотда америкаликларни тестларга бу қадар мойилликларининг учта сабаблари келтирилди:

- 1) инсон омилдан имкон борича самарали тарзда хизмат манфаатлари нуқтан назардан фойдаланиш;

- 2) ижтимоий келиб чиқишдан қатъий назар истеъдодларни тақдирлашга интилиш;

- 3) америкаликларни миллий таълим стандартларни жорий этиш учун интилишлари.

Инсоният эришган ютуқларни холисона баҳолаш учун тестлаштиришдан оммавий суратда фойдаланиш, иктисодий ривожланган мамлакатларда тест саноати ва тестлар бозорини вужудга келтирди.

АҚШда тўрт юздан ортиқ марказ ўзаро рақобат остида турли-туман тестларни ишлаб чиқмоқдалар. Шунингдек, тестларни тузиш ва уларни қўллаш бўйича яхши мутахассисликлар юқори даражада кадр топганлар. 1992 йилда улар АҚШдаги энг нуфузли 20 та фаолият йўналишлари рўйхатида 8-ўринни эгаллайдилар. Ўта кадрланадиган ихтисосликлар тизимлар бўйича таҳлил, маркетинг, соғлиқни сақлаш, экология, озиқ-овқат махсулотларини тақсимлаш ва компьютер технологияси эса, тегишли тарзда 15-20-ўринларга жойлаштирилган.

Педагогик тестлар АҚШ, Нидерландия, Англия, Туркия, Япония ва бошқа кўпгина мамлакатларда кенг ривож топди. Ушбу рўйхатга асосан турмуш даражаси юқори бўлган мамлакатлар кирганлиги тасодиф эмас. Бунда қуйидагн занжирли боғланиш мавжуд: тестларни қўллаш таълим сифатига ижобий таъсир кўрсатади; таълим сифати эса бошқарув сифати билан боғлиқ оқилона бошқарув эса аҳоли турмуш даражасини ошириш учун замин яратади.

Собиқ иттифоқ даврида тесларга асосланган фан педагогика деб юритилди ва тестлардан фойдаланишнинг дастлабки даврида жиддий хатоликларга ҳамда бузилишларга йўл қўйилди. 1936 йилдаги ВКП(б) МКнинг «Халқ маориф комиссарлиги системасидаги педагогик бузилишлар тўғрисида»ги қарорида тестлар «буржуа» педагогикасига хос деб ҳисобланди. Бу қарор фанни мафкуравийлаштиришга ва уни сиёсийлаштиришга мажбур этишга қаратилган бўлиб, унда жаҳон психологияси ва педагогикаси тажрибасидан фойдаланиш инкор қилинган эди. Бу қарорга биноан, 1930 йилдан тестшунослик бўйича илмий тадқиқотлар собиқ иттифоқ миқёсида тўхтатилади. Педагогикнинг «идеалистик ва механистик» кўрсатмалари, уларни «илмий асосланмаган» «тест»ларга берилиб кетганлиги қораланди. Педагогикни сохта фан сифатида қоралаш жараёнида совет педагоглари ҳамда психологларининг ўқувчилар билим-кўникмаларини баҳолашга қаратилган ижобий ютуқлари ҳам инкор этилди. Шунинг учун тест синовлари муаммоси педагогика ва психологияга оид адабиётларда узоқ вақт акс этирилмади. Мустақил Ўзбекистон МДХ давлатлари ичида 1993 йил мартда биринчи бўлиб, жаҳон педагогика фанига «дарча» очди ва ривожланган мамлакатлар педагогикасидан илгор тажрибаларни ўрганиш имконини яратди. Ўзбекистон таълим тизимида билимни тест усулда баҳолашга назорат қилишга давлат сиёсати мақомини берилиши ана шундай ютуқлардан бири бўлиб ҳисобланади. Педагогик тестлар кенг миқёсда, биринчи марта ўрта маълумот якунида, олий ўқув юртига кирувчиларни қабул қилишда қўлланилди.

Педагогик тестларнинг замонавий назарияси педагогика, психология, мантиқ, ўлчовлар назарияси, математик статистика, математика, ахборот назарияси; кибернетика ва бир қатор фанларнинг туташ чегараларида ривожланмоқда. Шунингдек, тестлар илмий асосланган, энг ишончли педагогик ўлчовлар қуроли сифатида эътироф этилмоқда.

Педагогик тестлар инсоният тафаккури эришган муваффақиятлардан бири бўлиб, таълим жараёнининг самарадорлигини оширади. Шунинг учун ҳам келажак авлод психологик, педагогик ва касбий тестлар меъёр бўлиб қолган даврда яшаб, фаолият кўрсатадилар. Педагогик тестлар билимларга баҳо беришнинг истиқболли усули ҳисобланади. Унинг афзалликлари қуйидагилардан иборат:

- тест ўқув фанининг бугун асосий мазмунини қамраб олади (имтихон билети ўзида назорат қилинадиган ўқув материалнинг 4-5 фоизини қамрайди холос) - ҳамма талабалар тестнинг бир хил саволларига жавоб берадилар, бу уларнинг билимини таққослашга имкон беради;

- талабалар билимига ҳаққоний баҳо бериш меъзони ошади;

- тестлаш олдиндан яратилган, ҳамма учун бир хил бўлган шкала ёрдамида талабалар билимига бир мунча аниқ ва табақалашган баҳо қўйишга имкон беради;

- ўқитувчилар талабалар билимини назорат қилишга кам вақт сарфлайди;

- бошланғич даражасини ва ҳар қандай вақт оралиғида билимларни ошириш имкониятини ўлчашга шароит яратилади;

- тест назорати ЭХМни қўллаб автоматлаштиришга қулай. Бу педагогик тесглашнинг асосий афзалликларидан биридир.

Умуман олганда тест усули бирмунча технологик ҳисобланади. У билимларни ўзлаштириш сифатини назорат қилишда профессор-ўқитувчилар меҳнат унумдорлигини оширади ва ўқув

дастурини чуқур ва ҳар томонлама ўзлаштирилишини таъминлайди. Педагогик тестлашнинг бу афзалликлари АҚШда муносиб баҳоланган. Абитуриент (талабгор)ларни университет ва коллежларга тест синови билан қабул қилинади. Педагогик тестларни кенг қўллаш бўйича АҚШ тажрибаси Канада, Япония, Туркия ва бошқа кўпгина мамлакатларга ёйилган.

Сифатли тест топшириқларини ишлаб чиқиш қийинчилиги тестни кенг жорий этишга тўсқинлик қилади. Бу иш юксак педагогик малака ва тажриба талаб қилади. АҚШда тестнинг юқори сифатини таъминлаш учун педагогик тестлашнинг махсус хизмати (ПТХ) ташкил қилинган. Бу ташкилот тест ўтказиш амалиётини умумлаштириш ва оммалаштириш, стандартлаштирилган тестлар яратиш, тест ўтказишнинг ягона қоидалари ва тест ишлаб чиқиш усулларини белгилаш масалалари билан шуғулланади. Педагогик тестлаш хизмати (ПТХ) Принстон университетида жойлашган, унда 2300 нафар киши, шу жумладан, 250 нафар фалсафа, педагогика, психология, социология, статистик ва психологик методлар, касб танлаш бўйича фан докторлари, шунингдек, турли фанлар бўйича фан докторлари, 200 нафар магистр, ҳар хил фанлар бўйича ўқитувчилар хизмат қилади. Тестлар ЭҲМда ишланади ва синалади. Мамлакатда педагогик тестлаш хизматига бўйсунадиган 5000 тест пунктлари мавжуд. Тест ўтказиш учун Принстон маркази 53 ишончли шахсларга (одатда тест ўтказиладиган ўқув юртлари педагогларига) тест материаллари ва тест ўтказиш бўйича йўлланмалар юборади.

Бу мисолдан маълумки, тестлашни самарали ўтказиш педагогик тестларнинг махсус ривожланган хизмати, кенг қулоч ёйилган тармоқ пунктлари, тестлар бўйича назария ва амалиётни ўзида акс эттирадиган катта ҳажмдаги адабиётлар мавжудлигига боғлиқ.

Тест турлари ва тест топшириқлари шакллари

Агар тестларни туркумлашда уларнинг қўллаш мақсади ва вазифаларига асосланадиган бўлсак, психологик тестлардан бошқа барча тестларнинг қуйидаги уч гуруҳга ажратиш мумкин:

- интеллектуал ривожланиш даражасини аниқловчи тестлар;
- педагогик тестлар;
- муайян касбга яроқликни аниқловчи тестлар;

Фаннинг мазмунидан келиб чиққан ҳолда, биз фақат педагогик тест ҳақида тўхталамиз. Адабиётларда бундай тест топшириқларининг қуйидаги шакллари баён этилади.

- бирдан-бир тўғри жавоби бўлган ёпиқ топшириқлар;
- бир неча тўғри жавоблари назарда тутилган ёпиқ топшириқлар
- битта сўз (ёки сўзлар) тушуриб қолдирилган гапдан ташкил топган очик топшириқлар;
- тўғри кетма-кетликни аниқлаш учун топшириқлар (м: уларни бажаришда бетартиб ҳолдаги сўзлардан гап тузиш зарур);
- ўзаро боғланиши (мувофиқликни) аниқлаш учун топшириқлар;
- айрим фанлар бўйича билимларнинг чуқурлигини аниқлаш бўйича топшириқлар;
- сонни тўлдиришга мўлжалланган топшириқлар, бунда сонлар сериясини топиш усулини аниқлаш ва уни муайян тартибда белгилаш;
- қарама-қарши муносабатларни аниқлаш тестлари;
- масалалар ечишга қаратилган (математик, физик ва б.) топшириқлар;
- чизмалар ва схемаларни тушунишга қаратилган топшириқлар;
- шаклларни нисбатини аниқлашга қаратилган топшириқлар;
- олинган ахборотни ўзлаштириш даражасини аниқлаш учун топшириқлар;
- синонимлар ва антонимларни фарқлашга топшириқлар;
- аналогия (айнан ўхшашлик)га оид топшириқлар;
- ўқилган матнни тушунишга оид топшириқлар;
- кўрсатмаларни бажаришга оид топшириқлар;
- билимдонликни аниқлашга доир топшириқлар;
- таффақурни аниқловчи тестлар;
- орфографик тестлар;
- тил масалаларига доир топшириқлар ва бошқалар.

Мутахассислик фанларида ёпиқ тестлар, очик тестлар, мувофиқликни аниқлаш тестлари ва тўғри кетма-кетликни аниқлаш тестлари энг кенг қўлланилади.

Очик топшириқлар. Агар талаба эркин жавоб бера оладиган бўлса, тест топшириғи очик шаклга эга бўлади.

Талабаларнинг битта, иккита сўздан иборат қисқа ва аниқ жавоб беришлари тахмин қилинади. Бу ҳақда тестга илова қилинган йўлланмада баён этиш керак. Бланканинг бўш жойида жавоб учун зарур бўлган жой қолдирилади. Масалан, «Тест тушунчаси» _____ йилда _____ томонидан биринчи марта ишлатилган.

Ёпиқ топшириқлар. Бундай топшириқ тасдиқлашдан ва бир неча жавоблардан иборат бўлади, бу жавоблардан бири тўғри, қолганлари тўғрига ўхшаш, бироқ нотўғри бўлади. Таклиф қилинадиган жавоблар сони иккитадан бештагача ва бундан кўпроқ бўлиши мумкин. Синовдан ўтувчининг танлаган жавобига кўра, тест топшириғи тегишли иккита код: 1 ёки 0 билан кодланиб, сўнгра шу ҳолда ЭҲМга киритилади.

Иккита жавобли ёпиқ топшириқларга мисол:

1. Билимларни тест билан назорат қилиш адолатлилиги а) Ошади.
анъанавий шакллар билан таққосланганда б) Пасаяди.
2. Билимларни ҳар қандай вақт оралиғида ошишига а) Анъанавий
баҳо бериш имконини берадиган назорат тури: б) Тестли.

«Ҳа» ва «йўқ» деган иккита жавобли ёпиқ тест топшириқлари устида алоҳида тўхталиб ўтиш лозим. Баъзи бир топшириқлар уларнинг жавоблари икки хил маънони билдирадиган қилиб баён этилиши мумкин. Масалан: Сиз тестлар қўлланишини хуш кўрасизми? – Ҳа (хуш кўрмайман) . Йўқ (хуш кўраман). Бундай ҳолларда жавоблар учун «тўғри» ва «нотўғри» сўзларни ишлатиш мақсадга мувофиқдир.

Мисол:

Очик тест топшириқлари билимларни ЭҲМдан а) Тўғри.
фойдаланиб назорат қилишга қулай эмас. б) Нотўғри.

Иккита жавоби бўлган ёпиқ шаклдаги топшириқлар қўлланишнинг асосий вазифаси - шу фандан синовдан ўтувчининг биринчи тест топшириқларидаёқ билим даражасини тезда текшириб кўришдан иборат. Автоматлаштирилган ўқитиш тизимларида (АЎТ) бундай топшириқлар бошланғич босқичнинг ўзидаёқ талабанинг умумий тайёргарлигини тахминий баҳолаш ва назоратнинг кейинги йўналиши - мураккаб ёки осонлаштирилган дасгур бўйича олиб бориш масаласини ҳал қилишга имкон беради.

Тест топшириғида жавоблар қанча кўп бўлса, тўғри жавобни тасодифан топиш эҳтимоли шунчалик кам бўлади. Амалиётда бешта жавоби бўлган топшириқларга эга бўлиш етарли ҳисобланади (бу ҳолда бешта тенг эҳтимолли топшириққа тўғри жавоб бериш эҳтимоли 0,2 ни ташкил этади.)

5 та жавоби бўлган тест топшириқларига мисоллар келтирамиз.

«Тўртинчи ўлчов» деган физика-математика а) Оғирликка.
атамаси қайси тушунчага тааллуқли: б) Ҳажмга.
в) Вақтга.
г) Тезликка.
д) Тезланишга.

Бу топшириқни латеит, яъни яширин маъноли топшириқлар қаторига киритиш мумкин. Тўртинчи ўлчов - эҳтимоллик назариясида қўлланиладиган тушунчадир. Шунинг учун тўғри жавоб берган синовдан ўтувчининг бу назариянинг «оммабоп баёнидан хабардор», деган тахмин қилиш мумкин.

Савол характеридаги жумлалардан иборат аналогия (ўхшатма)га оид топшириқлар ёпиқ тестнинг бир вариант бўлиб ҳисобланади. Уларнинг ҳар бирида битта сўз ётишмайди. Келтирилган сўз - жавоблардан шу жумлани тўғри тўлдирадиган битта сўзни танлаш лозим.

Фойдаланилган адабиётлар

1. И. А. Каримов “Баркамол авлод орзуси” Т., “Шарк” 1999 й
2. Ўзбекистон Республикаси “Кадрлар тайёрлаш миллий Дастури” Т., 2000 й
3. Ў. Асқарова, М. Нишонов, М. Хайитбаев “Педагогика” Т., “Талқин” 2008 й
4. А. Тўхтабоев, А. Эралиев “Ташкилий хатти-харакатлар” Андижон., “Хаёт” 2001 й
5. О. Мусурмонова “Маънавий кадриятлар ва ёшлар тарбияси” Т., “Ўқитувчи” 1990 й
6. Р. Мавлонова “Педагогика” Т., “Ўқитувчи” 2004 й

ТАРБИЯ НАЗАРИЯСИ

10-мавзу ТАРБИЯ ЖАРАЁНИНИНГ МОҲИЯТИ.

Режа

1. Тарбия жараёнини моҳияти ва вазифалари
2. Тарбия жараёнини жамият тараққиётидаги ўрни.
3. Тарбия жараёнида ўқитувчи фаолиятини хусусиятлари
4. Замонавий миллий тарбия мазмуни халқ педагогикаси асосида

Таълимий мақсад: Тарбиянинг моҳияти, унинг қонун-қонуниятлари, метод ва воситаларини илмий асослаш.

Тарбиявий мақсад: Ўзбек халқ педагогикаси, шарқ мутафаккирларининг фикрлари, миллий кадриятлар, анъана ва урф-одатлар тарбия методологияси.

Ривожлантирувчи мақсад: Ижтимоий ҳаётдаги тарбия мезонларини тарбиявий жараёнларда тадбиқ этилиши.

Тарбия назарияси педагогика фанининг бир қисми бўлиб, у тарбиявий жараённинг мазмуни, методи ва ташкил этилиши масалаларини ўрганади. Жамиятимизнинг янгиланиши, ҳаётимизнинг тараққиёти ўсиб келаётган баркамол авлод тарбияси билан боғлиқ жараённи ҳам қайтадан кўриб чиқишни тақозо этмоқда.

Тарбия назарияси Ўрта Осиё файласуфларининг тарбия ҳақидаги фикрларига ва халқ педагогикасининг тарбия борасидаги бой тажрибаларига таянади. Тарбия назарияси ўз қоидаларини асослаш учун фалсафа, социология, этика, эстетика, физиология, психология фанлари маълумотларидан фойдаланади. Тарбия назарияси педагогиканинг бошқа бўлимлари: педагогиканинг умумий асослари, таълим назарияси, мактабшунослик билан узвий боғлангандир.

Тарбия жараёнининг моҳияти шу жараён учун характерли бўлган ва муайян қонуниятларда намоён бўладиган ички алоқа ва муносабатларни акс эттиради.

Ҳозирги замон педагогикасида тарбия тарбиячининг тарбияланувчи шахсига оддий таъсир кўрсатиши эмас, балки тарбиячилар ва тарбияланувчиларнинг аниқ бир мақсадга қаратилган, бир - бири билан ҳамкорликда қиладиган муносабатлари ва ўзаро таъсир кўрсатиши эканлиги алоҳида таъкидланади.

Тарбия ақли, одобли, меҳнатсевар, билимли, соғлом, эътиқодли, дили пок, руҳи комил, ҳар томонлама маънавий ривожланган, ватанпарвар, байналминал, инсонпарвар баркамол шахсни шакллантиришни кўзда тутди. Тарбия маҳаллий, ижтимоий-иқтисодий шарт-шароитлар, миллий анъаналар ва минтақалараро хусусиятларни ҳисобга олган ҳолда олиб борилади.

Тарбия жараёнида кишининг турли қобилиятлари ривожланади, характери, ғоявий, ахлоқий, иродавий, эстетик ҳислатлари шаклланади, табиатга, жамиятга илмий қарашлар тизими таркиб топади, жисмоний куч-қувватлари мустаҳкамланади.

Бола катталарнинг тажрибаларини суат ҳолда эмас, балки фаол равишда ўзлаштиради: бу ўзлаштиришда унинг онгли ҳаракати, тиришқоқлиги аҳамиятга эга бўлади. Тарбияланувчилар муайян даражада фаол фаолият кўрсатмасалар тажриба ва билимни ўзлаштира олмайдилар. Боланинг, ши улгайиб борган сари бу фаоллик тобора кўпроқ мустақиллик хусусиятларига эга бўлиб боради: тарбияланувчилар ўзларида дун, қарашни таркиб топтиришга, ўз-ўзини такомиллаштириш, табиат, жамият ва турмушда учрайдиган ҳодисаларни тушунишга ҳамда идрок этилган нарсаларга танқидий муносабатда бўлишга кўника борадилар.

Ҳамма даврларнинг илғор кишилари тарбияга юқори баҳо берганлар. Халқ донишмандлари ва мутафаккирларидан Абу Наср Фаробий, Абу Райҳон Беруний, Абу Али Ибн Сино, Мирзо

Улуғбек, Алишер Навоий, Завқий, Фурқат, Аваз Ўтар, Ҳамза, Абдулла Авлоний инсон камолотини илм-фан ва тарбияда деб билдилар.

Тарбия жараёнида катталар, тарбиячилар ва тарбияланувчилар жамоаси ўзаро муносабатда бўлади. Бу муносабат ўзаро тушуниш, ишонч, ҳамкорлик асосида қурилиши лозим.

Мактаб бутун тарбия ишини ҳаёт билан кўникиб, ўқувчиларга ўтмиш, тарих, санъат ҳақидаги маълумотларни чуқур ўргатиши, халқ педагогикаси асосида иш юритиши, буюк алломаларнинг фарзанд тарбияси борасидаги педагогик қарашлари, инсон руҳини чуқур урганиб, шарқона урф-одатлар, анъаналар асосида, шларга меҳнат малакасини сингдириши лозим.

2. ТАРБИЯ ЖАРАЁНИНИНГ ҚОНУНИЯТЛАРИ.

Тарбия ўз ишида нималарга интилиши керак, кўзланган натижаларга эришмоқ учун қандай ҳаракат қилиш лозим? Бу педагогиканинг асосий масалаларидан ҳисобланади. Тарбиянинг мақсадини педагоглар ҳам, ота-оналар ҳам яхши билишлари лозим.

Умумтаълим мактабларида тарбиянинг асосий мақсади сифатида шахснинг ҳар томонлама камолотга эришуви асос қилиб олинади. Шахснинг ҳар томонлама камолотга эришуви, бу унинг айрим қирралари ёки ҳислатларининг тўлақонлиги, жисмоний, ахлоқий, сиёсий, эстетик қарашлари йиғиндисини ўз ичига олади.

Тарбия моддий бойликларни ишлаб чиқариш методига, жамиятнинг ижтимоий тузилишига, сиёсий тизимга, мафкурага боғлиқдир.

Тарбиянинг шахс ривожланиши билан бирлиги ва ўзаро боғлиқлиги унинг муҳим қонунияти ҳисобланади.

Шахснинг ривожланиши тарбиянинг сифатига боғлиқдир. Айни чоғда тарбиянинг мазмуни, шакли ва методлари шахснинг ривожланиш даражасига боғлиқ. Тарбия жараёни мураккабдир. Шунинг учун ҳам у тарбиячидан боланинг руҳий ҳолати, ақлий ва жисмоний имкониятларини ҳисобга олиб, меҳрибонлик билан ёндошишни талаб қилади. Тарбиячи тарбияланувчи шахсини даққат билан ўрганиши, уларни тушуниши, ҳурмат қилиши лозим.

Тарбияланувчиларнинг ҳаётий фаолияти жамият учун қанчалик фойдали, мақсадга мувофиқ ва уларнинг муносабатлари оқилона ташкил қилинар экан, тарбия жараёни шунчалик самарали амалга оширилади.

Инсонни унинг атрофини қуршаб турган воситалар: оила, ота-онаси, мактаб, дўстлари, атроф-муҳит, оммавий ахборот воситалари, санъат, адабиёт, табиат ва ҳоказолар тарбиялайди. Шахснинг ривожланиши ва шаклланиш жараёнини бошқариб бориши керак. Шахслараро муносабатларда инсонпарварлик, педагоглар ва ўқувчилар ўртасида бир-бирига ҳурмат муносабатлари, болалар фикрига эътибор бериш, уларга меҳрибонларча муносабатда бўлиш лозим.

Шунга аҳамият бериш лозимки, амалда тарбиявий жараён умумхалқ иши ва узлуксиз бўлсин, барча ёшдаги болаларни қамраб олсин, турли ижтимоий, жамоат ва давлат институтлари ва муассасаларининг шахс камолотини шакллантириш борасидаги ҳаракатлари мужассамлашиши таъминланса мақсадга мувофиқ бўлади.

Тарбияда инсон шахсини олий ижтимоий қадрият деб тан олиш, ҳар бир бола бетақроп ва ўзига хослигини ҳурматлаш, унинг ижтимоий ҳуқуқи ва эркинлиги эътиборда тутилиши зарур.

Тарбия муайян мақсад билан режали равишда амалга ошириладиган давомли ишдир.

Ёш авлодга ҳар бир тарихий даврдаги жамиятнинг ўзига хос ишлаб чиқариш методи ва ижтимоий муносабатларга мувофиқ тарбия берилади. Бу тарбиянинг асосий қонуниятидир.

Тарбия жамият ҳаёти билан боғлиқ, жамият ўзгариб ривожланиши билан тарбия ҳам ўзгариб, ривожланиб боради.

Тарбия жараёни ҳаётий, амалий хусусият касб этмоғи лозим. Тарбиявий жараённинг барча катнашчилари; педагоглар, ота- оналар, жамоатчилик, ёшлар ташкилотлари ва меҳнат жамоатлари- ҳамма касбий-педагогик тайёргарликка эга бўлишлари лозим.

3. ТАРБИЯ ҚОИДАЛАРИ.

Тарбия қоидаси- педагог таълим ва тарбия жараёнини яхшироқ ташкил этиш мақсадида фойдаланадиган бошланғич ҳолат, раҳбарлик асосидир. Тарбия қоидалари ўқитувчи, тарбиячиларга йўл-йўриқ кўрсатувчи қоидалар бўлиб ҳисобланади, янги кишини шакллантириш

вазифалари билан белгиланади. Тарбия қоидалари Шарқ ва Ўрта Осиё файласуф-донишмандларининг фикрлари ва миллий педагогика эришган ютуқларга асосланади. Тарбия қоидалари мустақил характерга эга бўлиб, у тарбиянинг ўзига хос хусусиятларини ва қонуниятларини акс эттиради. Тарбиявий жараёнда бу тамойилларга риоя қилиш унинг самарасини оширади, яхши натижаларга олиб келади.

Тарбиянинг мазмуни, ташкил этилиши, методлари ва уларга қўйиладиган талаблар шу қоидалари ўз ифодасини топади.

Тарбиянинг моҳияти, мазмуни, қоидалари мамлакатимизда янгилаш иқтисодий муносабат шароитларининг ўзгарганлиги сабабли кенгайиб бормоқда.

Тарбиявий жараёнда яхшилаш, уни давр талабига жавоб берадиган ҳолга келтириш учун деярли барча қоидаларни, методларни, ғояларни қайтадан кўриб чиқишимиз, бола шахсига эътиборни қаратишимиз, йиллар давомида тўпланган ижобий тажрибадан унумли фойдаланишимиз зарур.

Тарбия қоидаларига қуйидагиларни киритишимиз мумкин: Тарбиянинг маълум мақсадга қаратилганлиги, тарбиянинг инсонпарварлик ва демократия, ҳаёт билан, меҳнат билан боғлиқлиги, тарбияда илмий-маданий ва умуминсоний қадриятларнинг устиворлиги, тарбияда ўқувчиларнинг ёш ва шахсий хусусиятларини ҳисобга олиш, изчиллик, тизимлилик, тарбиявий таъсирларнинг бирлиги ва узлуксизлиги қоидалари ва бошқалар.

Тарбиянинг мақсадга қаратилганлиги қондаси.

Тарбиянинг асосий мақсади, ҳар томонлама маънавий ривожланган, ақлий ва ахлоқий баркамол шахсни шакллантиришдан иборат. Шунга кўра тарбиявий фаолиятнинг мазмуни, ташкилий шакллари ва методлари шу мақсадга эришишни кўзда тутади.

Умумий таълим мактабининг асосий вазифаси-шахснинг ақлий, ахлоқий, ҳис-туйғули ва жисмоний ривожланиши, қобилиятларини ҳар томонлама камол топтириш учун имкони борича қулай шароитлар яратишдан иборат. Шунингдек, ўқувчиларда миллий ғурур ва миллий ахлоқ одобни шакллантиришни кўзда тутади.

Тарбиявий иш маълум мақсадни кўзловчи ва узлуксиз давом этадиган жараёндир. Кўпинча бир неча мақсад ва вазифа бирданга бажарилади, бу эса кўпинча ўқувчилар жамоасини ақлий ва ахлоқий ўсишини таъминлайди.

Мақсадга интилиш ва мақсад бир хил нарса эмас. Яхши бир мақсад изҳор қилинган бўлсада, аммо бу мақсадни амалга ошириш учун ҳеч қандай иш қилинмаган бўлиши мумкин. Шунинг учун аниқ равшан мақсадни амалга оширишга ҳаракат қилиш лозим.

Шахснинг шаклланиш манфаатлари ҳар бир педагогик тадбирни тарбияни умумий мақсадлари билан кўникишни, уни режали тарзда ва қатъий суратда амалга оширишга ҳаракат қилишни талаб этади. Ўшларда жамиятимиз ғояларининг кучига ишонтириш, янги жамиятни барпо этишда ўз ҳиссаларини қўшишга, ижтимоий-фойдали меҳнатда бевосита иштирок этишга интилишни рағбатлантириш жуда муҳимдир.

Тарбиянинг маълум мақсадга қаратилганлик қондаси болалар жамоасининг ривожланиш истиқболларини кўра билишга ёрдам беради.

Ҳар бир тарбиявий тадбир олдиндан пухта ўйланган, муайян мақсадни амалга оширишга буйсиндирилган бўлса, унинг ғоявий-сиёсий даражасини кўтаради, танланган метод ва воситалар мақсадга мувофиқ келади, уларнинг тарбиявий таъсири юқори бўлади.

Тарбияда инсонпарварлик ва демократия қондаси.

Умумий таълим мактаби янги педагогик тафаккур эгаси, муносиб шахс ўз ишининг устаси бўлган ўқитувчига муҳтож.

Ўқитувчининг билим савияси, маънавияти жамиятни ҳаракатга келтирувчи, тараққиётга элтувчи етакчи омиллардан биридир. Ўқитувчи юриш-туриши, хатти-ҳаракати, қийиниши, муомаласи билан ўқувчи калбига кириши, уни эзгулик сари йўналтириш керак.

Тарбияни инсонпарварлаштириш-бу мактабнинг, ўқитувчи-тарбиячиларнинг бола томон юз буришлари, унинг шахсини ҳурмат қилиш учун мумкин қадар етарли шароитлар яратиб бериш, турли ёш босқичлари руҳий-физиологик мустақилликни ҳисобга олиш демакдир.

Мактабда руҳий хизматдан фойдаланиш болалар кайфиятини, қизиқишини, интилишини ва қобилиятларини аниқлаш, таълим-тарбия жараёнига ижодий ёндошишга имкон беради.

Ёшларни инсоний фазилатлар руҳида тарбиялашда муқаддас китоб «Қуръони карим», «Ҳадис»и шарифдан фойдаланиш жуда муҳим. Маҳмуд Қошғарийнинг «Девону луғатит турк», Юсуф Хос Ҳожибнинг «Қобуснома», Аҳмад Яссавийнинг «Ҳикматлар»и, Саъдий Шерозийнинг «Гулистон ва Бўстон», Абдурахмон Жомийнинг «Баҳористон», Алишер Навоийнинг шох асарлари, ҳикматлари муҳим тарбиявий аҳамият касб этади.

Шундай экан мактабда ўқувчиларга гуманитар-ижтимоий фанлардан таълим беришда тарбияга кўпроқ эътибор бериш лозим. Айниқса, ҳозирги шароитда Ўзбекистон тарихи, адабиёти, маданияти ва бошқаларни ўқитиш жараёнида бевосита тарбияга оид бўлган миллий маънавиятга, миллий рух, урф-одат ва шунингдек умумбашарий қадриятларга алоҳида урғу бериш зарур.

Ўқитувчи ўқувчи қалбига йўл топиш учун билими ва иши билангина эмас, айни пайтда одоб-ахлоқ, маданияти, ростгўйлик ва ширинсуханлиги билан намуна бўлиши лозим. Шундагина ўқитувчи ва ўқувчи ўртасида ҳақиқий дўстона муносабат қарор топади. Яхши ўқитувчи ўқувчиларнинг сўзини даққат билан тинглайди, уларга далда беради, тинчлантиради, тўғри баҳо қўяди, ҳаммани тенг кўради, болаларни севади.

Тарбияни демократиялаш—бу маъмурий эҳтиёж ва қизиқишлардан шахснинг эҳтиёж ва қизиқишларини юқори қўйиш, демакдир. Бу тарбиячи ва тарбияланувчи ўртасида ўзаро ишонч, ҳамкорлик асосида педагогик муносабатлар моҳиятини ўзгартириш демакдир. Бу тарбия ишига жамоатчиликни жалб қилиш, унинг ривожланишига жамоа омилини киритиш демакдир.

Шахслараро муносабатларда инсонпарварлик, педагоглар ва ўқувчилар ўртасидаги бир-бирига ҳурмат муносабатлари, болалар фикрига эътибор қилиш, уларга меҳрибонларча муносабатда бўлиш лозим. Мактаб осойишталик, инсонга меҳр-муҳаббат бешиги бўлиши лозим.

Ўқитувчи ўқувчига, аввалгидек, тарбия объекти эмас, худди ўзи каби субъект деб қараши керак. Яъни ўқувчига фақат менинг буйруғимни бажарувчи эмас, балки менинг ўзим билан тенг ҳуқуқли, бирга ишловчи, ҳамкорлик қилувчи деб қараши керак.

Бола бутун қалбини дарсга бағишласа, уни оғир аҳволга солиб қўйган бўламиз, у фақат ўқувчигина эмас, аввало, ранг-баранг қизиқишлар, эҳтиёжлар, интилишларга эга бўлган инсон.

Яраланган кушча қанча азоб тортса, гилдиракчаси синган ўйинчоқ машина ҳам худди шундай азият чекади деб билиши, бола кунгли бушлигини эмас, унинг кунглида шафкат, эзгулик, гўзаллик ва инсонпарварлик борлигининг нишонасидир.

Тарбиявий фаолиятни демократиялаш ва инсонпарварлаштириш унинг моҳияти ва мазмунини қайта тафаккур этишни кўзда тутади, шахснинг ривожланиш ва ўзлигини англаш ҳуқуқини таъминлайди.

Тарбияни ҳаёт билан, меҳнат билан боғлиқлиги қоидаси.

кайси давр, кайси шароитда бўлмасин ота-боболаримиз ўз авлодининг ҳар томонлама комил инсонлар бўлиши учун қайғурганлар. Чунки жисмонан бақувват, ақлан соғлом, маънавий юксак, билим ва ҳунар соҳиби, ахлоқан пок фарзандларгина авлоднинг чинакам давомчиси, юртнинг эгалари, миллат боқийлиги ва бойлигининг таъминловчиси ҳисобланган.

Ўқувчиларни она-Ватанни севиш, ардоқлаш, унинг фаровонлиги, гуллаб яшнаши, тараққиёти учун садоқат билан хизмат қилиш, она-диёрнинг ҳар бир қарич ерини, бойликларини, табияти ва ҳайвонот дунёсини авайлаб асраш, келгуси авлодларга қолдириш, уларни муқаддас, табарруқ деб билиш, аждодлари тарихи, маданияти билан ғурурланиш ҳиссини туйиш, миллий урф-одатлар, анъаналар, қадриятлар ва удумларни ҳурмат қилиш руҳида тарбиялаш жуда муҳим.

Тарбияни ҳаёт ва меҳнат билан боғлиқлиги қоидаси ўқувчиларда жамоа ахлоқи ва турмуш қоидаларига ҳурмат билан қарашни, шахсда фуқаролик ва ижтимоий масъулият ҳисларини ривожлантиришни, ўзи яшаётган мамлакатнинг равнақи, инсоният тараққиётини барқарор сақлаб қолиш йўлида ғамхўрликни, экологик тарбияни шакллантиришни назарда тутади.

Мактабда ўқувчиларни ижтимоий фойдали фаолиятга жалб қилиш, уларда ижтимоий фаолликни ривожлантиришга имкон беради. Ўқувчилар жамиятимиз тўғрисида олган билимларни амалда қўллаш, ижтимоий ўз-ўзини бошқариш органларида фаол қатнашиш орқали ҳаётга тайёрланиб борадилар. Агар улар теварак-атрофдаги турмушга бепарво бўлсалар,

ижтимоий ишлардан четда турувчи томошабин деб ҳис қилсалар, оқибат натижасида уларнинг руҳида бўшанглик, лоқайдлик ҳосил бўлади.

Бу қонданинг амалга оширилиши ўқувчиларни турмушга, меҳнатга, онгли равишда касб-хунар танлашга ҳар томонлама тайёрлаш учун замин яратади.

Бу қоида ўқувчиларни мамлакатимиздаги ва чет эллардаги кундалик воқеалар билан мунтазам суратда танишиб боришлари зарур, деган талабни ҳам билдиради.

Ўқувчиларнинг ишлаб-чиқариш илғорлари, ҳурматли кишиларни, меҳнат фахрийлари билан учрашувлари, ижтимоий фойдали ва унумли меҳнатда бевосита иштирок этишлари уларни атроф-муҳит билан, мустақил жамият қурилиши амалиёти билан таништиришда яхши ёрдам беради.

Ўқувчиларнинг қурилиш майдончалари, йиғим-терим гуруҳлари ва бригадалари сафларида, ҳунармандчилик, халқ амалий санъатида, беморларни парваришлаш ва нафақахўрларга хизмат кўрсатиш шароитларида, почта (алоқа) кўрсатиш бўлимларида, ҳовлиларни ва кўчаларни тартибга келтиришда, саноат корхоналаридаги ишларини алоҳида қувватломоқ лозим.

Ўқувчилар мактабда нафақат катта ҳаётга тайёргарлик кўрадилар, балки ана шу ҳақиқий ҳаёт билан яшайдилар. Тарбияни ҳаёт ва меҳнат билан кўникаб олиб бориш қондаси ўқувчиларни теварак-атрофдаги ҳаёт билан таништириб боришни ва ўзгартиришда ўқувчиларнинг қатнашишларини талаб қилади.

Республика бозор шароити шаклланаётган ҳозирги шароитда ўқувчиларни ҳаётга ва меҳнатга янгича муносабатли, лаёқатли қилиб тайёрлаш лозим. Бунинг учун ўқувчиларни давлат ва жамоа хўжаликлари далаларида, томорқа ва ижара олинган ер майдонларидаги унумли меҳнатларини ташкил қилиш керак.

Тарбияда миллий ва умуминсоний қадриятларнинг устунлиги қондаси.

Ўқувчиларнинг умуминсоний ва Ватанимиз қадриятлари, бой маданияти билан таништириш, дунёвий ва диний билимларни эгаллашга бўлган талабларини шакллантириш малакаларини ошириш, уларни тобора бойитиш, эстетик тушунчаларини шакллантириш жуда муҳимдир.

Ўзбек халқининг маданий меросини ўрганишда ва ривожлантиришда миллий ўзига хослиги, маънавий хусусиятлари ҳисобга олиниб, халқ педагогикаси анъаналарига суянган ҳолда иш кўрилиши мақсадга мувофиқ. Ўқувчиларда кишилик жамиятига муҳаббатни тарбиялаш, уларни табиат муҳофазаси, маданий ёдгорликларни сақлаш ишларига жалб қилиш лозим.

Умуминсонийлик-бу барча инсонияга хос бўлган, унинг маданий ва миллий кўп қирралигидир, яъни, турли миллат вакилларига ҳурмат, турли динлар ва бошқа маданиятларни ўзига хослигини тан олиш, қадриятларни ҳурматлашни назарда тутати.

Ўқувчиларга энг аввало, ўз халқининг миллий-маданий меросига, тилига, анъана ва урф-одатларига, шунингдек, бошқа халқларнинг маънавий бойликларига бўлган қизиқишларини тарбиялаш лозим. Бунда унинг билим доирасини кенгайтиришга, турли халқлар маданияти билан таништиришга алоҳида аҳамият бериши зарур. Миллий қадриятлардан: она замин табиати, миллий халқ санъати, анъаналарининг миллий эстетик манбалари, шарқнинг жумладан, Ўзбекистоннинг бадиий маданияти, тарихи орқали ўқувчиларда миллий ахлоқ анъаналари руҳини шакллантиришда, миллий ўз-ўзини англашишда, байналминаллик ва ватанпарварлик туйғуларини ривожлантиришда фойдаланиш даркор.

Маънавий қадриятлар ва ғоялар ҳар хил миллат ўқувчиларини бирлаштиради, ўқув ва меҳнат фаолиятларини уюштиришга ёрдам беради. Ўтмишга назар ташласак, халқ педагогикасини бола тарбиясидаги бой тажрибалари ҳаётга тўла тадбиқ этилмаганлиги, буюк алломаларнинг педагогик қарашлари, шарқона урф-одатлар, бой анъаналар, ҳаётга жорий этилмаганлиги тарбия борасида талай қусурларнинг юзага келишига сабаб бўлди.

Халқимизнинг кўп асрлик қадриятларини, ўлкан ва бой маданий меросини чуқур билмасдан, миллий ўзликни англаш, миллий ғурур туйғусини қарор топтириш мумкин эмас.

Ўзбек халқи кўп асрлик тарихий тараққиётида катта маданиятни яратди. У яратган бойликлар, ишлар тарбиясида муҳим восита бўлиб хизмат қилади. Исмоил-ал-Бухорий, Ал-Хоразмий, Беруний, Фаробий, Абу Али Ибн Сино, Юсуф Хос Ҳожиб, Аҳмад Югнакий, Саъдий Шерозий, Аҳмад Яссавий, Низомий Ганжавий, Фариддин Аттор, Абдурахмон Жомий, Алишер Навоий ва бошқа буюк мутафаккирларнинг асарлари орқали ўқувчилари гўзал ахлоқ, бахт,

инсоф, поклик, иффат, сабр-матонат, меҳр-шафқат, сиҳат-саломатлик, ота- онани хурмат қилиш қоидалари ҳақида кенг тасаввурга эга бўладилар. Инсонийлик ўз таркибига инсоннинг энг яхши ахлоқий хусусиятларини яъни, одамлар ўртасида ўзаро яхши муносабатда бўлиш, дўстлик, ота- онага садоқатлилиқ, меҳнатсеварлик, диёнатлилиқ каби фазилатларни қамраб олади. Халқимиз болаларнинг ёшлигидан ана шу гўзал фазилатларини тарбиялашга аҳамият бериб келади.

Мактабларимиздаги тарбиянинг мазмунини миллий ва умуминсоний қадриятлар белгилаши лозим, яъни таълим-тарбия мазмунида инсонпарварлик, тенглик, халқпарварлик, демократия ғоялари устивор бўлиши лозим. Масалан, Ойбекнинг «Навоий», Абдулла Қодирийнинг «Ўтган кунлар», Абдулла Қаххорнинг «Синчалак» каби асарлари миллий ва умуминсоний демократик ва гуманистик қадриятлар нуқтаи назаридан ўрганилиши мақсадга мувофиқдир.

Одоб ҳақида Исломда ҳам кўп ибратли гаплар айтилагн. Исломда тарбия сўзи табиб сўзидан олинган. Бу дегани одам ўзига, қариндош уруғларига ва умуман таъсир доираси етадиган жамики кишиларга табиблиқ, аҳиллик қилиши лозим. Ислом одабида фақат инсонни эзгуликка, халолликка, ахлоқка чакирувчи даъватлар бор. Ислом одобини эсдан чиқариш, унга амал қилмасликнинг оқибати нималарга олиб келишини ҳаётнинг ўзи кўрсатяпти. Миллатнинг саодати, давлатнинг тинчлиги ва фаровонлиги аввало ёшларнинг тарбиясига боғлиқ. Шунинг учун унитилаёзган маънавий қадриятларимизни тиклаш ва келгуси авлодларга етказиш бугунги куннинг долзарб вазифасидир.

Тарбияда ўқувчиларнинг ёш ва индивидуал хусусиятларини ҳисобга олиш қоидаси.

Тарбиянинг мазмунини ташкил қилувчи ғоялар, талаблар, мақсад ва вазифалар ичидан ўқувчиларнинг ёш ва индивидуал хусусиятларига мувофиқ келадиганларинигина танлаб олиш жуда муҳимдир. Бошқача қилиб айтганда, тарбиячилар бола шахсиятига монанд метод топишлари, унинг шахсини шакллантириш учун керакли шароит яратишлари лозим.

Одамларнинг қобилияти ва шахсий хусусиятларини, индивидуал характерини оила, муҳит, турмуш шароити олдиндан белгилайди.

Ўқитувчи болаларни, уларнинг ҳар бирини тушуниш маҳоратига эга бўлиши керак. Ўз ўқувчиларини билиш ва улар билган нарсаларни билиш ва ҳар бири алоҳида ва ҳаммаси биргаликда билиши мумкин бўлган нарсаларни билиш ўқитувчи учун зарур шартлардан биридир.

Тажрибали ўқитувчилар ўқувчиларни кузатадилар, уларни ҳар томонлама ўрганадилар, ўқувчини бошқалардан ажратадиган сифатларни излаб топадилар ва у бошқаларга қандай наф келтириши мумкинлигини аниқлайдилар.

Тарбиянинг мазмуни, шакли ва методлари болалар ёши ва савиясига қараб турли синфда турлича бўлади. Масалан, бошланғич таълимнинг асосий вазифаси ўқувчиларда ўқиш, чизиш, ҳисоблаш малакаларини шакллантириш билан бирга уларнинг онги, қалбига табиатни муҳофаза қилиш, яхшилиқ- ёмонлик, адолат-адолатсизлик, ҳалоллик-ҳаромлик, гўзаллик-хунуклик, меҳрибонлик-шафқатсизлик каби туйғуларнинг оддий қонун-қоидалари сингдирилади. Бунинг учун уларни тез-тез табиат қўйнига олиб чиқиш, уларнинг ўзлари кузатишлар олиб боришлари каби имкониятлар яратиш лозим.

Юқори синфларда эса шахснинг ривожланиши ва шаклланиши, унинг ижтимоий ўзлигини англашга бўлган истаги, қизиқиши ва қобилиятини таъминлаш учун шарт-шароитлар яратилади, касбга йўналтиришга эътибор берилади. Ўқувчилар жамоаси айрим шахслардан иборат, шунинг учун ҳар бир боланинг ўзига алоҳида педагогик таъсир кўрсатилиши керак. Бунинг учун педагог боланинг қандай оилада тарбияланганлиги, у тарбияланган муҳит таъсирини, тенгдошлари, ўртоқлари ва катталар қандай таъсир кўрсатаётганларини, унинг ижобий ва салбий одатларини, нималарга қизиқишини ва қобилияти борлиги ва ҳоказоларни яхши билиши керак. Ҳар бир боланинг ўзигагина хос хусусиятларини аниқ билмай туриб болага режавий равишда, мақсадга мувофиқ таъсир кўрсатиш мумкин эмас.

Педагогнинг бу қоидага амал қилиши ўқувчиларнинг тушунишига, уларнинг ҳис-туйғуларини, ташвишларини жиддий қабул қилиш ва қадрлашга, ижобий инсоний фазилатларни

тарбиялашга ёрдам беради. Ўқувчилар ҳам ўз ўрнида ўзларини инсон сифатида англайдилар ва ўқитувчиларга хурмат билан қарайдилар.

Педагог тарбия жараёнида болаларнинг ижодкорлигига, зийраклигига, мустақиллигига, билиш ва ижтимоий фаоллигига кенг йўл бериш керак. Болалар жамоасига сингдирилган муомала характери ҳар бир ўқувчига ҳақиқий инсоний табиатни ривожлантиришга ёрдам бериши лозим.

Бу қоидани амалга ошириш болалар фаолиятини мазмуни ва шакллари уларнинг ёшига, ҳаётини тажрибасига ва имкониятларига мувофиқлаштиришни талаб қилади. Ўқитувчи ўз ўқувчиларида инсоний фазилатларни тарбиялаш жараёнида уларнинг ҳар бирига хос равишда муомала қилиш йўлини топиши лозим.

Тарбияда изчиллик, тизимлилик тарбиявий таъсирларнинг уйғунлиги ва узлуксизлиги қондаси.

Тарбияга яхлит тизимли ёндашиш тарбиянинг педагогик ҳаракатнинг пировард натижасига йўналтирилганлик даражасини белгилаб беради. Бунда педагогик мақсад ва вазифалар, унинг мазмуни тарбиявий жараённинг барча қатнашчилари томонидан тан олинishi шарт.

Шунга аҳамият бериш лозимки, амалда тарбиявий жараён умумнинг иши ва узлуксиз бўлсин. Тарбиянинг барча томонлари ҳамоханг бўлсин.

Тарбия ишида изчиллик жуда муҳимдир. Тарбиячи аввалига болалардан бирор нарсани талаб қилиб, сўнгра ўзининг талабини унитиб қўйса, ёки ўзи бу талабга хилоф иш тутса, бу ҳол тарбияга жуда ёмон таъсир қилади. Ўқитувчи субутли; ўз лафзига собит бўлмоғи керак. Масалан, «Эртага кундаликларингизни текшираман», «Оёқ кийимларингизни мойланганлигини кўраман» деб ваъда бердингизми, ижросини унутманг. Педагог бирор тарбиявий тадбир уюштиришни болаларга ваъда қилиб, сал орада ваъдасини эсдан чиқариб қўйса, ўқувчилар бундай ўқитувчига ишонмай қўядилар. Ҳар бир педагогнинг иши билан сўзи бир бўлиши лозим.

Болаларга бирданига жуда кўп талаб ва қоидаларни тақдим қилиш мумкин эмас. Болаларга тарбия ва таълим беришда узлуксизлик ва тизимлиликка риоя қилиш керак.

Ҳамма тарбиячилар ўқувчига бўлган муносабатларида бир-бирларига зид ҳаракатда бўлмасликлари, бир хил, ягона талаб қўйишлари лозим. Тарбиявий ишда бундай изчилликка риоя этиш жуда ҳам муҳимдир.

Ўқувчиларга тарбиявий таъсир кўрсатишда изчилликка риоя қилиш, муомалани аввалигича давом эттириш ва бир хил талаб қўйиш муваффақият қозонишнинг энг муҳим шартларидан биридир. Афсуски, амалда баъзан оила мактабнинг талабларини қўллаб-қувватламайдигина эмас, балки тескари таъсир кўрсатади. Ўқитувчилар орасида ҳам талабларнинг бир хиллиги ҳаминша таъминланавермайди. Тарбия узок муддатли, мураккаб жараён, унда ота-она, ўқитувчи, жамоатчилик ва бошқалар қатнашадилар. Шу сабабли уларнинг ишида изчиллик ва давомийлик бўлишига риоя этиш, ўқувчиларнинг тарбияланганлик даражасини, тарбия методлари ва шакллари ўз вақтида аниқлаб олиш жуда муҳимдир. Бу қоида тарбия ишида тарбияни амалга оширадиган барча бўғинларнинг оила ва мактаб ўқувчилар ва ёшлар ташкилотлари, мактабдан ташқари тарбия муассасалари ва ишлаб чиқариш жамоаларининг, кенг жамоатчиликнинг ҳамжиҳатлик ва бамаслаҳат иш кўришини кўзда тутати. Чунки, тарбиявий таъсирдаги тизимлилик фақат ёшларни эмас, балки аҳолининг барча қатламини қамраб олиши керак. Аҳоли қатламларининг тарбия тизимига жалб қилишдаги ранг-баранг шакл ва методлар ҳам ижтимоий-иқтисодий ҳам педагогик жиҳатдан, нафақат туб аҳоли, балки Республикада истиқомат қилаётган бошқа миллатлар ва элатларнинг этнопедагогикаси соҳаси жиҳатдан ҳам таъминланиши керак.

НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ:

1. Ҳозирги замон тарбиясининг мақсади нима?
2. Тарбияда қандай қоидаларга амал қилиниши зарур?

ТАЯНЧ ИБОРАЛАРИ:

Тарбиявий жараён, тарбиявий таъсир, тарбия қонуниятлари, тарбия қондаси, тарбияни инсонпарварлаштириш, ёш ва индивидуал хусусиятлар, шахс, камолот.

Фойдаланилган адабиётлар

1. И. А. Каримов “Баркамол авлод орзуси” Т., “Шарк” 1999 й
2. Ўзбекистон Республикаси “Кадрлар тайёрлаш миллий Дастури” Т., 2000 й
3. Ў. Асқарова, М. Нишонов, М. Хайитбаев “Педагогика” Т., “Талқин” 2008 й
4. А. Тўхтабоев, А. Эралиев “Ташкилий хатти-харакатлар” Андижон., “Хаёт” 2001 й
5. О. Мусурмонова “Маънавий кадриятлар ва ёшлар тарбияси” Т., “Ўқитувчи” 1990 й
6. Р. Мавлонова “Педагогика” Т., “Ўқитувчи” 2004 й

11-мавзу ЎҚУВЧИЛАР ЖАМОАСИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ ВА УНИНГ ЎҚУВЧИЛАР ШАХСИГА ТАЪСИРИ. ТАРБИЯ ЖАРАЁНИДА ЎҚУВЧИЛАР ЖАМОАСИНИНГ ТУТГАН ЎРНИ.

РЕЖА:

1. Синф жамоаси.
2. Жамоани ривожланиш босқичлари.
3. Ўқувчилар жамоасини тарбиялаш.

Таълимий мақсад: Жамоа, гуруҳ, унинг босқичлари синф раҳбарининг жамоага талаблари ҳақида билим, кўникма ва малакаларни ҳосил қилиш.

Тарбиявий мақсад: Шахсни шаклланишида жамоанинг ўрни.

Ривожлантирувчи мақсад: Шахсни жамоада ривожланиши. Истикбол режаларини белгилаш.

Синф раҳбарининг тарбиявий ишларида ўқувчилар жамоасини шакллантириш марказий вазифа ҳисобланади, чунки жамоада шахсни тарбиялаш-тарбия назариясининг етакчи ғоясидир.

Жамоа дейилганда умумий мақсад сари интилган ва биргаликдаги фаолият учун жипслашган ўқувчиларнинг гуруҳлари тушунилади. Унинг умумий асослари қуйидагилардан иборат: талаблар қўйиш, фаолларни тарбиялаш, ўқув, меҳнат, ижтимоий-сиёсий ва оммавий маданий фаолиятдаги истикболларни ташкил этиш, соғлом жамоатчилик фикрини шакллантириш, ижобий анъаналарни яратиш ва кучайтириш.

Жамоада бир-бирига ғамхўрлик қилиш, ўзаро ёрдам, фақат ўзи ҳақида эмас, балки бошқалар ҳақида ҳам ўйлашга интилиш, жамоа манфаатини ўз қизиқишидан устун қўйиш кўникмалари ҳосил бўлади. Жамоада ўртоқлик ва дўстлик ҳисси таркиб топади. Ўқувчилар жамоасини тўзаётиб, тарбиялаётиб мактаб ўқитувчилари унинг ҳар бир аъзосини шахсини шакллантиради. Жамоадаги ўқувчиларнинг ўзаро муносабати ўзаро жавобгарликни ҳис этиш, топшириқларни бажаришда барча аъзоларнинг тенглиги билан ажраб туради, чунки унда ўқувчилар ўзаро яқин муомалада бўладилар, ҳамма вақт биргаликда ҳаракат қиладилар, бутун жамоа қўйган мақсадни хал этишда қатнашадилар.

Ҳар бир синф- кичик жамоа бўлиб, ўз фаолларига эга бўлса-да, бу жамоа мақсадларнинг бирлиги ва умумий ишларни ташкил этиш билан боғлиқ бўлади. Шунинг учун ҳар бир ўқитувчи тарбиявий ишни синфдаги жамоа муносабатларининг ривожланиш даражаси(босқичи, даври)ни аниқ белгилашдан бошлайди. Синф раҳбари жамоасининг ўз иш услуби билан ривожланишига тускинлик қилмаслиги учун вақти-вақти билан жамоанинг ривожланиши даражасини аниқлаб туради.

Тарбия назарияси жамоа ривожланишининг учдаража билан белгилайди. Дастлаб педагогнинг куч-гайрати натижасида синфда ўрнатилган муайян талаблар; тартиб, интизом билан ўқувчиларнинг унга катта бўлмаган қисми синф раҳбарининг ҳаракатларини қўллаб-қувватлаши билан изоҳланади. Паст даражадан юқори даражагача борадиган йўл ўзоқ бўлиб, муайян қийинчиликларни бартараф этиш билан кечади. Айни пайтда жамоани шакллантириш юзасидан олиб бориладиган ишлар жуда қизиқарлидир.

Умуман ўқувчи тарбиясининг асосий натижалари бу иш қанчалик муваффақиятли утишига боғлиқ бўлади. Агар ўқувчилар жамоаси барпо этилмаган бўлса, ўқувчи мактабни ҳеч афсусланмай тарк этади. Хатто кейинчалик мактаб йилларини эсламайди ҳам. Ўқувчиларни инок жамоага бирлаштирган моҳир синф раҳбари қўлида тарбияланган одам бахтлидир. Улғаяётган киши, фуқаронинг ҳаётидаги мавқеини шакллантиришда, унинг ҳаёт йўлини белгилашда ўз

вазифасини англаш синф раҳбарининг болалар жамоасининг барпо этиш юзасидан олиб борадиган фаол ва қатъий фаолиятининг зарур шарт ҳисобланади.

Жамоани ривожланиш босқичлари.

Биринчи босқич. Ўқувчилар жамоаси билан ишлашнинг дастлабки даври бўлиб, ҳали жамоа ташкил этилмаган, шахсга нисбатан жамоанинг педагогик талаби бўлмайди, ҳар бир ўқувчи ўзи учун ўзи жавоб беради. Бу босқичда болалар тарқоқ бўлиб, уларда яқдил фикр ва синф раҳбари таяниш мумкин бўлган таъсирчан фаоллар бўлмайди. Шунинг учун бу босқичда салбий ҳодисалар очик муҳокама этилмайди. Ривожланишнинг бу даврида ўқитувчининг талаби қатъий, жиддий, изчил бўлиши керак. Бу педагогик талаблар ижтимоий аҳамиятга эга бўлган мақсаднинг, педагоглар билан ўқувчиларнинг биргаликдаги ҳар томонлама собитқадам фаолиятининг, ўзаро маъсулиятли муносабатларнинг мавжудлиги билан муҳимдир.

Ўқитувчининг ўқувчилар олдига қўйган педагогик талаблари уларнинг ёши ва имкониятига мос, етарлича жиддий бўлиши керак. У хушмуомала, меҳрибон бўлиш билан бирга, ўқувчиларнинг хулқ-атвор меъёрларига қатъий риоя этишларини жамоанинг муваффақияти сифатида тушунишларига ғамхўрлик қилиши зарур. Ўқитувчи педагогик талабларни қўйиш асосида ўз атрофига фаолларни - жамоанинг энг яхши аъзоларини тўплаб боради.

Фаол ўқувчи-билим олишга қизиқувчи, синф, мактаб обрўсини ҳар доим сақлаб қолишга ҳаракат қилувчи, ўқитувчининг талабларини қўллаб-қувватловчи жамоа аъзоларидир.

Шундай қилиб, биринчи босқичда педагогнинг энг муҳим вазифаси синф жамоасининг ядроси бўлган фаолларни шакллантириш ва тарбиялаб улуғвор вазифаларга интилишдан иборат.

Иккинчи босқич. Фаоллар билан тарбиявий ишларни ташкил этиш учун астойдил ишлаш, уларни жипслаштириш ва ўзаро алоқада ишлашга ўргатиш билан тавсифланади. Жамоани бошқа аъзоларига кўра фаоллардан интизомга қатъий амал қилишни кўпроқ талаб этиш, уларни ўқишда ва интизомда, жамоатчилик ишида ҳам бошқа ўқувчиларга намуна кўрсатишга ўргатиш зарур. Бунинг учун фаолларни тез-тез йиғиш, муҳим масалалар бўйича маслаҳат йиғилишларини ўтказиш, ўз мактабининг ишлари ҳамда истиқболлари ҳақида суҳбатлашиш, улар билан биргаликда кундалик масалаларни ҳал этиш, фаоллар ичида раҳбарлик ишига лаёқатли болаларни танлаш вазифалари бажарилади. Фаолларга бериладиган имтиёзлар адолатли бўлиши ва у ўқувчилар томонидан қўллаб-қувватланиши, бу унинг жамоа олдидagi хизматлари натижаси эканлигини ўқувчилар ҳис этишлари кўзда тутилади. Фаолларга қўйиладиган талабларнинг сусайиши, ўринсиз мақтовлар синфда ёмон вазиятни келтириб чиқаради.

Педагоглар фаоллар эътиборини жамоа тизимлари билан ишлашга қаратадилар. Фаол бошланғич жамоага таянган ҳолда мактаб ҳаётига қўллаб ўқувчиларни жалб этади. Фаоллар ривожланишнинг бу босқичида ҳали буш ва беқарор бўлади, бироқ шундай бўлишига қарамай педагог тарбиявий вазифаларни ҳал қилишда уларга таянади.

Бу босқичда синф раҳбарининг муҳим вазифаси фаолни жамоа тизимлари билан ишлашга ўргатиш жамоани янада мустаҳкамлашдан иборатдир.

Иккинчи босқичда педагогнинг талаблари фаолларнинг жамоага билдирадиган талабларига қўшилади. Педагог фаоллардан барча ўқувчиларни ижтимоий-фойдали фаолиятга жалб этиш воситаси сифатида фойдаланилади, жамоанинг бирлигини ривожлантиришга кўмаклашади; фаоллар ўқувчиларга топшириқлар беради, уларнинг ўзи назоратида амалга оширади ва топшириқларни бажаришни талаб этади.

Учинчи босқич. Жамоа ҳаётининг барқ уриши, жамоада ўзаро муносабатлар шаклланиши, жамоанинг шахсга таъсир доирасини кучайиши билан тавсифланади.

Фаоллар ҳамда ўз-ўзини бошқариш тизимлари томонидан таъсир этилган ижтимоий фаолиятнинг натижасида жамоа ривожланади. У ёки бу педагогик талабни бажариш жараёнида ўқувчилар жамоа бўлиб ишлаш тажрибасини орттирадилар.

Бу босқичда ўқувчилар қўллаб-қувватлайдилар. Педагогнинг фикри яширин шаклга кириб боради. Ўқитувчи шахсга синф жамоаси орқали таъсир этади. Бундай педагогик таъсирлар натижасида ўқувчи шахси ҳам, жамоа ҳам тарбияланиб боради.

Педагогнинг ҳар бир шахсга қўядиган педагогик талаби жамоага қўядиган вазифаларга қараганда таъсирлироқ, сезиларлироқ бўлади.

Учинчи босқичда ўзаро бир-бирига боғлиқ икки масала: жамоатчилик фикри ва анъаналарини юзага чиқариш ҳал этилади. Бу босқичда ўқувчилар ўртасида ўзаро дўстликни шакллантириш катта аҳамиятга эга. Педагогнинг ўқувчиларга муносабати ҳам ниҳоятда дўстона, самимий бўлиши керак. Бу даврга келиб синф раҳбари тарбияланувчиларнинг характери, қизиқиши, талаби билан таниш, руҳий ҳолатини яхшироқ биладиган бўлади.

Жамоани ривожланиши чинакам ўз-ўзини бошқариш, кўп қиррали жамоа фаолияти ва ахлоқий қимматга эга бўлган жамоа муносабатлари билан изоҳланади. Бундай жамоада шахсни тарбиялаш жараёни ирода, ўз-ўзини англаш, бурч ҳисси, шахснинг шунга ўхшаш ахлоқий фазилатларини такомиллаштириш, камчиликларни ўз-ўзини танқид руҳида баҳолаш ва уларни тузатишни, ўз кадр-қимматини англаб етиш (ўз-ўзини тарбиялаш режасини ишлаб чиқиш, ўз-ўзини тарбиялаш воситаларини эгаллаш, ўз-ўзига мажбурият қабул қилиш, ўз-ўзини назорат қилиш), ижтимоий-фойдали фаолиятда ўз-ўзини тарбиялаш ишини амалга оширишга интилишни уйғотади. Бундай жамоада шахснинг ижобий фазилатлари тўла равишда рўёбга чиқади. Жамоанинг шахсга нисбатан юксак талабчанлиги кузатилади.

ЎҚУВЧИЛАР ЖАМОАСИНИ ТАРБИЯЛАШ.

Ўқувчилар жамоасини тарбиялашнинг энг самарали йўли, уларнинг умумий қизиқишлари асосида талаблар қўйиш ва истиқболни белгилашдир. Талаблар педагогик жиҳатдан пухта ишлаб чиқилган тақдирдагина ижобий натижа беради:

1) Ўқувчи шахсига қўйиладиган педагогик талаблар ҳар бир жамоа аъзосини ҳурмат қилиш билан қўшилиши керак. Бу педагогик одобни муҳим қисми бўлиб, ҳар бир синф раҳбари ёддан чиқармаслиги шарт. Синфнинг яъни жамоанинг энг яхши ўқувчиларига кўпроқ талаблар қўйилади, бу билан уларга алоҳида ишонч ва ҳурмат билдирилади.

2) Педагоглар жамоаси талабларни муайян синфнинг аниқ шароитини ҳисобга олган ҳолда қўяди. Ҳар йили ўқувчиларга маълум бир чоракда, ярим йилликда ёки ўқув йили давомида қандай талаблар қўйиш мақсадга мувофиқлиги белгилаб олинади. Ўқувчилардан эришилган нарсани эмас, балки вазифа қилиб қўйилган нарсани талаб қилиш керак.

3) Талаблар аниқ бўлиб, бажариш имкониятлари ҳисобга олинади. Ўқувчилар ўзларидан нима талаб қилинаётганлигини аниқ тушунишлари лозим.

Ўқувчиларни талаблар мазмуни билан таништириб, уларнинг аҳамиятини мунтазам суратда назорат қилиб боришдан иборат. Ўқувчилар жамоасини тарбиялашда истиқболлар қўйишнинг аҳамияти жуда катта. Агар жамоа олдида қизиқарли, аниқ мақсад бўлмаса, уни ташкил этиш ва жипслаштириш методини топиб бўлмайди. Истиқболларни белгилашнинг икки асосий методи бор:

1. Асосий педагогик талабни ўқитувчининг ўзи ўқувчилар олдида қўяди. Бунда у ана шу вазифаларни ҳал этиш йўллари кўрсатади ва жамоа аъзоларини қизиқтиришга интилади;

2. Жамоа аъзолари қизиқарли тадбирларни илгари сурадилар, синф раҳбари бу ташаббусни қўллаб-қувватлайди, ҳамда амалга ошириш методларини топишга ёрдам беради.

Биринчи метод ўқувчилар жамоасини таркиб топтиришнинг дастлабки босқичида қўйилиб-яқин кунларга мўлжалланган истиқбол дейилади. Иккинчиси анча юқорироқ босқичда синф фаоллари томонидан қўйилиб-ўрта кунларга мўлжалланган истиқболлар дейлади. Агар белгиланган истиқболларни жамоани барча аъзолари қўйса-бу узок муддатли истиқболлар дейилиб, жамоани шаклланганлигини билдиради.

Ўқувчилар жамоаси ўсиб ва мустаҳкамланиб бориши билан жамоа олдида ўртача ва ўзок истиқболлар қўйилади. Масалан: оталиққа олинган боғча учун ўйинчоқлар яшаш, ҳосил байрамини ўтказиш, жонажон ўлка бўйлаб ёзги саёҳатни уюштириш ва бошқалар.

Жамоа доим фаолиятда олга интилишда бўлиши учун унинг олдида янги, қизиқарли истиқболлар қўйиш талаб этилади. Жамоа ҳаёти жўш уриб турмаса, кейин бу алоқаларни қайтадан тиклаш жуда қийин бўлади.

Ўқувчилар жамоасини шакллантиришда анъаналар муҳим ўрин тутаяди. Жамоани ҳеч бир нарса анъаначалик мустаҳкамлай олмайди. Анъаналарни таркиб топтириш, уларни сақлаб қолиш-тарбия ишининг муҳим вазифасидир. Анъаналари бўлмаган мактаб яхши мактаб бўлиши мумкин эмас. Мавжуд анъаналарни шартли равишда икки гуруҳга ажратиш мумкин:

А) кундалик турмуш анъаналари,

Б) байрам анъаналари

Кундалик турмуш анъаналари ўқувчиларнинг ўқув фаолиятини – бир-бирига ўзаро ёрдамнинг ҳар хил турлари, меҳнат фаолиятини- ёш мева кўчатларини парвариш қилиш, хайвонларни боқиш, ёлғиз яшовчи кексаларга ёрдамлашишни ва бошқа юмушларни ўз ичига олади.

Байрам анъаналарига Наврўз, Мустақиллик байрамлари, битирувчилар кечаси, «Саводхонлик байрам»лари киради.

Ҳар қандай ҳолатда ҳам байрамлар ёрқин, қизиқарли, кувнок, тантанавор утиши керак. Асосий мақсад ўқувчилар ўтказилаётган тадбирнинг ахлоқий мазмунини тушунсагина, уларга онгли муносабатда бўлсагина, унинг таъсири кучли бўлади.

Жамоани ривожланиш босқичларида, жамоа аъзоларини хилма-хил фаолияти жараёнида ҳар бир мактабда ўқига хос анъаналар юзага келади. Бу янги анъаналар шу мактабда олиб бориладиган ўқув-тарбиявий ишлар билан боғлиқ бўлади, унинг ҳаётини жонлатиради ва безайди. Шунинг учун янги анъананинг келиб чиқишида болаларнинг фаол иштирок этишига катта имкониятлар берилди.

Мактаб раҳбарлари ва ўқитувчилар ўқувчилар жамоасига у ёки бу ортикча анъанани юкласликлари, мажбуран сингдирмасликлари керак. Уларнинг вазифаси жамоа аъзоларига сездирмай ва уларни ташаббусини бўзмай, анъаналарни яратиш зарурлигини тушунтириш, анъаналарни тайёрлаш ҳамда ўтказишда биргаликда иш олиб бориш, ўқувчиларни ана шу анъаналарни давом эттиришга ўргатишдан иборат. Анъанага ҳар доим янги педагогик талабларни акс эттирувчи, унинг тарбиявий аҳамиятини оширувчи янгиликлар киритиб борилиши талаб этилади.

Анъаналар йилдан йилга кўпайиб бориб, аста-секин мактабнинг ўзига хослигини таъминлайди. Шундай қилиб, ўқув-билиш фаолияти билан боғлиқ истиқбол ва анъаналар жамоа ривожланишининг барча даражада муҳимдир. Ривожланишнинг юқори даражасида синфда обрўли фаоллар, соғлом ижтимоий фикр мавжуд бўлганида, бундай истиқбол ва анъаналар ўқувчиларнинг дарсадаги ва дарсдан ташқари фаолиятини қамраб олиши, хилма-хил, баъзан мураккаб шаклларга эга бўлиши мумкин. Бу истиқбол ва анъаналарни амалга ошириш ўқувчилар кўз унгида шам, бошқа синф ўқувчилари, ўқитувчилар, ота-оналар кўз унгида ҳам жамоа обрусини оширади. Кўпгина мактабларда синф жамоалари ҳар йили билиш ва кунгил очар дастурлари бўлган мавзули мактаб кечалари, фан ҳафталиклари тайёрлайдилар. Бу фақат бақувват жамоанигина кулидан келади. Бу тадбирларни тайёрлашда одатда жамоанинг ҳар бир аъзоси банд бўлади. Бундай истиқбол ва анъаналарнинг алоҳида тарбияловчи таъсири шундан иборатки, синф жамоаси уни ёрдамида умуммактаб жамоалари билан боғланади.

НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ:

1. Синф жамоаси қандай хусусиятларга эга?
2. Синф жамоаси ўз тараққиётида қандай босқичларни босиб утади?
3. Ўқувчилар жамоаси билан ишлаш йўллари қандай?

ТАЯНЧ ИБОРАЛАР:

Синф жамоаси , жамоанинг ривожланиши, ривожланиш босқичлари, синф фаоллари, педагогик талаблар, жамоатчилик фикри, жамоа истиқболи, жамоа анъаналари.

Фойдаланилган адабиётлар

1. И. А. Каримов “Баркамол авлод орзуси” Т., “Шарқ” 1999 й
2. Ўзбекистон Республикаси “Кадрлар тайёрлаш миллий Дастури” Т., 2000 й
3. Ў. Асқарова, М. Нишонов, М. Хайитбаев “Педагогика” Т., “Талқин” 2008 й
4. А. Тўхтабоев, А. Эралиев “Ташкилий хатти-ҳаракатлар” Андижон., “Хаёт” 2001 й
5. О. Мусурмонова “Маънавий кадриятлар ва ёшлар тарбияси” Т., “Ўқитувчи” 1990 й
6. Р. Мавлонова “Педагогика” Т., “Ўқитувчи” 2004 й

12-мавзу

МЕҲНАТ ТАРБИЯСИ ЖАРАЁНИДА КАСБГА ЙЎНАЛТИРИШ

Режа

1. Меҳнат тарбияси ҳақида шарқ мутафаккирларнинг фикрлари.

2. Касбга йўналтиришнинг педагогик-психологик асослари.
3. Меҳнат турлари.
4. Меҳнат тарбияси орқали тежамкорликни тарбиялаш.

Таълимий мақсад: Меҳнат тарбияси, касбга йўналтиришнинг педагогик-психологик асослари ҳақида билим, кўникма, малакаларни шакллантириш.

Тарбиявий мақсад: Меҳнат турлари бўйича ўқувчиларда меҳнатсеварликни, ахлоқий покликни, жисмоний бақувватликни тарбиялаш

Ривожлантирувчи мақсад: Меҳнатнинг замонавий техника воситалари орқали ривожлантириш.

Ўқувчиларни дарсга қўйилган талаблар, касбга йўналтириш умумтаълим мактаби ишининг таркибий қисмидир. Маълумки, агар касб тўғри танланган бўлса, инсон учун меҳнат қувонч, ижодий илхом манбаига айланади, бу эса инсон учун ҳам, жамият учун ҳам фойдалидир.

Жамиятнинг интеллектуал, маънавий имкониятлари ривожланган ҳозирги шароитда мамлакатимизнинг барча бўлгуси мутахассисларини тайёрлаб берувчи мактаб олдида муҳим вазифалар туради.

Жаҳон педагогик ҳамжамияти ишлаб чиқариш ва ўқувчиларни касбга йўналтиришни ўрта умумтаълимни янгилашнинг муҳим омили сифатида тан олди. Таълим масалалари бўйича ЮНЕСКО халқаро конференциясининг тавсияларида ишлаб чиқариш меҳнати халқ хўжалигининг асосий соҳаларида қўлланадиган асосий илмий қоидаларини тушунишга ёрдам бериши, ўқувчиларнинг жисмоний ва ақлий қобилиятларини ҳамоханг камол топтиришга хизмат қилиши, иш шароитида қурилма (станок) ва бошқа жиҳозлар билан ишлаб билимлари, кўникмалари, методларини эгаллашларига ёрдам бериши таъкидлаб ўтилган.

Ёшларни касбга йўналтиришда ўқувчиларнинг алоҳида қобилиятлари ва меҳнат ресурсларини жамият манфаатларига мос тарзда тақсимланишини ҳисобга олиш лозим.

Касбга йўналтириш-ҳар бир шахснинг алоҳида хусусиятларини мамлакат халқ хўжалигининг иқтисодий манфаатларидан келиб чиқиб, меҳнат бозорини тўлақонли таъминлаш заруратини ҳисобга олиб эркин ва мустақил касб танлашга тайёрлашга асосланган тизимидир.

Касбга йўналтириш тизими-индивидга касбни ва унинг шахсий сифатларини ўрганишда ёрдам берувчи мақсадлар, моҳият ва қоидалар, услублар ва воситалар бирлигидир.

Касбга йўналтириш барча ўқув тарбия ишлари билан кўникиб олиб борилади. Онгли касб танлаш етарли даражадаги умумий тайёргарликка эга бўлган тақдирдагина мумкин бўлади.

Ўқувчини у ёки бу касбга мақсадли йўналтиришдан аввал унинг шахсини ўрганиш лозим. Бунинг учун уни кузатиш (бевосита, билвосита) ўқувчининг мактабдаги, жамоат жойларидаги, оила ва меҳнатдаги амалий ҳаракатларнинг таҳлил қилиш, сўровнома ўтказиш, суҳбат, тест, интервью олиш мумкин.

Касбга йўналтиришда турли касблар, уларга қўйиладиган талаблар, бу касбни қаерда эгаллашлари мумкинлиги тўғрисида ўқувчиларга маълумот бериш катта аҳамиятга эга. Бу эса ўқувчиларни аниқ касбни танлашга онгли муносабатда бўлишга таёрлайди. Ўқувчилар касблар тўғрисидаги маълумотларни-билимларни фақат мактабда эмас, балки оммавий ахборот воситаларидан, танишлари, қариндошларидан ҳам оладилар.

Ёшлар ўз олдидарида ҳақиқий, кенг ҳаёт йўли очилиши учун кўп куч-ғайрат сарфлашлари керак ва энг асосийси-ўз кўнгилларига ёққан, жамиятга зарур ва фойдали ишни танлашлари лозим.

Шу боисдан ҳам ўрта мактабни битираётган йигит ва қизларнинг кўпчилиги қандай касб эгаси бўлиш тўғрисида кўп ўйлайдилар. Мамлакатимизда турли касбларни эгаллаш учун барча шароит яратилган. Айниқса, ишчи касбларни ўрганишнинг жуда кенг имкониятлари мавжуд, жумладан, республикамизда ишчи кадрлар тайёрлашга жиддий эътибор берилмоқда, касб-хунар коллежларида ёшлар турли касбларга ўргатилмоқда.

Ёшларга мактабдаёқ, мазкур режанинг халқ хўжалигини ривожлантириш учун энг керакли бўлган аниқ ихтисос бўйича касбий тайёргарлик бериш лозим.

Касб танлаш-жиддий ва маъсулиятли ишдир. Ўз ҳаёт йўлини жиддий суратда белгилаб олиш-осон иш эмас. Бунинг учун узоқ вақт махсус тайёргарлик кўриш талаб этилади.

Ўқувчиларнинг бундай тайёргарлик кўришларини таъминлаш, ўқувчиларнинг ўз ҳаёт йўллариини жамият манфаатлари билан шахсий манфаатларини бирга қўйиш асосида тўғри

белгилаб олишларига, ўзларининг ҳақиқий истеъдодларини аниқлаб олишларига ва адашмасдан касб танлашларига ёрдам бериш- умумий таълим мактабларининг муҳим вазифасидир.

Ўқувчиларнинг даққатини касб танлаш масаласига жалб қилиш, бу масаланинг ижтимоий ва шахсий аҳамиятини ўқувчиларга тушунтириш, ўқувчиларни ўз ҳаётий йўллари танлаш тўғрисида жиддий ва онгли равишда ўйлашга, уларнинг бу йўлдаги муваққил ҳаракатларини рағбатлантириш, уларда касбни тўғри танлашнинг шартлари ҳаётида дастлабки зарурий тасаввур ҳосил қилиш, уларни касб танлашда учрайдиган хатолардан огоҳлантириш ва бу хатоларга йўл қўймаслик учун йўл-йўриқлар кўрсатиш лозим.

Шундан кейин, ўқувчиларнинг касб-ҳунарга мойиллиги ва қизиқишини аниқлаш ва ҳисобга олган ҳолда бу йўлда олиб бориладиган ишларни белгилаб олиш керак.

Касбларни эгаллаш йўллари билан атрофлича таништириш жуда муҳим.

Мактаб тизимида тўғараклар муҳим ўрин тутади, фан тўғараклари, электротехника, радиотехника, автомобиль, трактор, пиллачилик, ўсимликшунослик тўғаракларида болалар билимларини кенгайтириш билан, касб танлашга амалий тайёргинади.

Ўқувчиларни касбга йўналтириш уларнинг мактабдаги кўзда тутилган унумли меҳнати ва ижтимоий фойдали ишларидан ҳам фойдаланиш зарур. Масалан, ўқувчиларнинг қишлоқ хўжалик ишлари билан шуғулланишлари, кўргазмали қурооллар ясаш, шанбаликлар, ободонлаштириш ишларида меҳнат маданиятини эгаллайдилар, маълум касбга йўналишлар ҳосил бўлади.

Ўқувчиларни касб танлашга тайёрлашда халқ педагогикасида кўрсатилганидек, ўқувчиларнинг уй меҳнатидан фойдаланиш керак. Улар уй ҳайвонларини парвариш қилиш, сабзавот экинларини ўстириш, таом тайёрлаш, техника асбобларини тузатиш каби ишлар ўқувчиларнинг касб тўғрисидаги тушунчаларини кенгайтиради.

Касбга йўналтириш ишида мактаб жамоасининг барча аъзолари иштирок этади. Касбга йўналтиришнинг ҳамма йўналишлари: касби, маълумоти, ўқувчиларнинг интилиш ва қобилиятларини ривожлантириш, касбий консультация, касбга мослашиши бир-бири билан боғлиқдир.

Ўқувчиларни касбга йўналтириш мақсадида мактаб касбга йўналтириш кенгаши тузилади. Кенгашнинг асосий вазифаси-педагогик жамоага ва оталиқ корхоналарга ўқувчиларнинг касбга йўналтириш ишини тубдан яхшилаш учун бирлаштириш ва йўллашдан иборат.

Мактаб касбга йўналтириш кенгаши ҳар бир ўқув йили учун мактаб директори буйруғи билан тасдиқланади.

Кенгаш таркибига директор, меҳнат таълими ўқитувчилари, врач, кутубхоначи, базавий корхона вакили, жамоатчилик вакили киритилади.

Кенгаш ишига қуйидаги педагогик талаблар қўйилади:

- Касбга йўналтириш ишларини ривожлантиради, турли касб эгалари, илғорлар билан учрашувлар ўтказиши.

- Мактабда касбга йўналтириш ўқув методлари кабинетини ташкил этади, уни жиҳозлайди, режасини тасдиқлайди.

- Ота-оналар билан алоқа урнатади.

- Ўқувчилар учун касбга йўналтириш бўйича консультациялар уюштиради.

Касбга йўналтиришга оид маъруза ва суҳбатларда; касб мазмуни, ихтисослар аҳамияти, истиқбол, ишнинг ташкилий шакллари ва методлари, меҳнат қурооллари, имкониятлар, моддий аҳволи, ўрганиш йўллари ҳақида фикр юритиш лозим.

Ўқувчилар даққатини касб танлаш масалаларига жалб этиш ва уларга касблар ҳақида тушунча бериш учун мактабларда касбга йўналтириш кабинетини, бурчак ташкил этади. Унда қуйидагилар бўлиши лозим: адабиётлар рўйхати, справочниклар, касб объектлари, фотосуратлар, расмлар, плакатлар, схемалар, шу мактабни битирган ва ҳозирги кунда халқ хўжалигининг турли тармоқларида фаол ишлаётган ўқувчилар ҳақида маълумот.

Ўқувчиларни касблар билан таништириш учун касб ва унинг вакиллари ҳақида маълумот берадиган адабиётларни, фан, техника, санъат ишлаб чиқариш кишилари ҳақида ҳикоя ва очерклардан фойдаланиш керак.

Ўқувчиларни касблар билан таништириш мақсадида улар учун турли касб ва ихтисос вакиллари билан учрашув ва суҳбатлар ўтказиш лозим.

Ўқувчиларни касбга йўналтиришда ота-оналар ҳам манфаатдордирлар. Шунинг учун ҳам ўқувчиларнинг ота-оналари билан алоқа ўрнатиш зарур.

Ота-оналарга ўқувчиларни касбга йўналтиришда маслаҳат бериш, консультациялар уюштириш керак.

Ота-оналар ҳам мактабга ёрдам беришлари, мактабда ўз касблари бўйича суҳбат, маъруза, консультация, учрашувлар уюштиришлари мумкин.

Мактабда "Ким бўлсам экан?" клубини ташкил этиш маъқул бўлади.

Мактаб шароитида иқтисодий тарбиянинг хилма-хил вазифалари бир неча фан бўйича дарсларда амалга оширилади. Масалан, табиий фанлар, математика, физика, кимё, биология ўқувчиларга иқтисодий ривожланиш ички кучларга эътибор беришни ургатадилар.

Ўзбекистон давлатининг моддий ва маънавий ўсиш иқтисодий қонунияти билан ўқувчилар шу табиий фанлар мазмунида танишадилар.

Жамиятшунослик дарсларида болалар халқ фаровонлигини юқори даражага кутариш учун қандай иқтисодий вазифаларни бажарилиши лозимлигини ўрганадилар.

Кимё, биология дарсларида ўқитувчилар ёшларга минерал ўғитнинг иқтисодий аҳамиятини яққол мисоллар билан кўрсатишади.

Янги технология нима ва у саноатга қандай жорий қилинади.

Фан кашфиёлари қай даражада иқтисодий фойда келтириши мумкин? Шундай саволларга болалар ўқитувчилар ёрдамида дарс ва дарсдан ташқари машғулотларда жавоб топадилар.

Иқтисодий тарбиянинг қатор вазифалари меҳнат дарсларида амалга оширилади. Бу дарслар нечоғлик қизиқарли ва фойдали ташкил этилса, ўқувчилар шунчалик иқтисодий билим ва малака олади.

Бундай билимлар ўқувчилар келажакда қайси соҳада ишлаш ёки қаерда ўқишлари мумкинлигини мўлжаллашларига имкон беради. Ўқувчиларга иқтисодий тарбия бериш билан ҳамма вақт олиб борилишига эришиш зарур. Иқтисодий тарбия услублари хилма-хилдир. Жумладан, суҳбат, маъруза, амалий машғулот, саноат шахобчаларига саёҳат ўтказиш, солиштириш, ҳисоб-китоб қилиш ғоятда таъсирчан услублар ҳисобланади. Ўқувчиларда иқтисод борасида ижодий фикр юритишни шакллантиришда дарсларда ва дарсдан ташқари машғулотлардан унумли фойдаланиш мумкин. Ўқувчиларни нечоғлик иқтисодий тарбия топганликлари ўқитувчилар томонидан кузатиб борилиши керак.

Тежамкорлик, ижодкорлик, маъсулият ҳисси ташаббускорлик, ишбилармонлик, ҳисоб-китоб моҳирлиги ўқувчилар иқтисодий тарбиядан қандай сабоқ олаётганликларини кўрсатувчи муҳим белгилардир.

Фойдаланилган адабиётлар

1. И. А. Каримов "Баркамол авлод орзуси" Т., "Шарқ" 1999 й
2. Ўзбекистон Республикаси "Кадрлар тайёрлаш миллий Дастури" Т., 2000 й
3. Ў. Асқарова, М. Нишоннов, М. Хайитбаев "Педагогика" Т., "Талқин" 2008 й
4. А. Тўхтабоев, А. Эралиев "Ташкилий хатти-ҳаракатлар" Андижон., "Хаёт" 2001 й
5. О. Мусурмонова "Маънавий кадриятлар ва ёшлар тарбияси" Т., "Ўқитувчи" 1990 й
6. Р. Мавлонова "Педагогика" Т., "Ўқитувчи" 2004 й

12- мавзу ЎҚУВЧИЛАРНИ ОИЛАДА ТАРБИЯЛАШ. ОИЛАВИЙ ТАРБИЯНИНГ МАЗМУНИ ВА МЕТОДОЛОГИК АСОСЛАРИ.

РЕЖА:

1. Ўқувчилар тарбиясида оиланинг аҳамияти.
2. Ота- оналарга педагогик билим бериш тизими.
3. Мактаб жамоаси ва ота- оналар ҳамкорлиги.

Таълимий мақсад: Оила, оила турлари ота-оналарга педагогик билим бериш тизими ҳақида билим, кўникма, малакалар ҳосил қилиш.

Тарбиявий мақсад: Оилада ахлоқий, меҳнат, жисмоний, эстетик, экологик, иқтисодий тарбиялаш.

Ривожлантирувчи мақсад: Ривожланган мамлакат оилалари ва ўзбек оилаларини қиёсий тахлили.

Жамиятимизнинг ижтимоий-иқтисодий тараққиётини жадаллаштириш, инсон омилини вужудга келтириш давр талабига айланди.

Инсон ҳақида унинг меҳнати ва турмуш, маънавий тараққиёти тўғрисида ғамхўрлиги мустақил Ўзбекистон олий мақсадидир. Маълумки, киши камолоти, унинг инсон сифатида ҳаётга, ижтимоий турмуш ва меҳнатга, маданий ва маънавий бойликларга бўлган муносабати асосан оилада шаклланади.

Мустақил Ўзбекистонимиз томонидан чиқарилган барча қарор ва йўл-йўриқ кўрсатмаларда меҳнаткашлар оммасининг ижтимоий-иқтисодий юксалишини таъминловчи тавсиялар берилдики, улар давлатимизнинг асоси оилаларнинг ижтимоий-иқтисодий ва маънавий камолотларида муҳим аҳамият касб этади. Чунки тадбир жоиз бўлса, оилаларнинг камолоти давлатимизнинг юксалиши демакдир.

Худди шу маънода келажагимиз бўлмиш ёш авлод тарбияси ва унинг тараққиёти давлат аҳамиятига молик масала ҳамдир. Иккинчи томондан, мустақил Ўзбекистонимиз ўзининг миллий тараққиёти йўлида оила ва оилавий тарбияга бўлган объектив талаби кун сайин ошиб бормоқда. Ўтмишда қабул қилинган қонун ва қоидалардан фаркли уларок Республикамиз Олий Кенгаши Ўзбекистон Республикасининг "Таълим тўғрисида"ги қонунида оила ва оиладаги таълимга асос солди (16-модда), таълим тизимининг етакчи бўғинларидан бири сифатида эътироф этилди. Ўзбекистон Республикасининг Конституциясида таъкидланганидек: "Ота-оналар ўз фарзандларини вояга етгунга қадар боқиш ва тарбиялашга мажбурдирлар. Давлат ва жамият етим болаларни боқиш, тарбиялаш ва ўқитишни таъминлайди, болаларга бағишланган хайрия фаолиятларини рағбатлантиради. Лаёқатли фарзандлар ўз ота-оналари ҳақида ғамхўрлик қилишга мажбурдирлар".1 дейилган Ўз.Рес Конституциясида.

Оилавий тарбия деганда ота-оналарнинг ўз ҳатлари, турмуш тарзлари асосида бола шахсида илмий дунёқараш асослари, маънавий ахлоқий, нафосат, меҳнат ва бошқа ижтимоий омилларни шакллантириш мақсадида тизимли таъсир кўрсатиш жараёнига айланади. Бунда ижтимоий ва маънавий ҳаёт таъсирида оиланинг ўзи ҳам жиддий янгиланиб бораётганини эсдан чиқармаслик лозим.

Оилалар республикамиз шаҳар ва қишлоқларининг ягона ижтимоий-иқтисодий умумийлиги асосида ривожланмоқда. Айни пайтда оилавий ҳаёт ва оилавий тарбия ўзининг миллий хусусиятларига ҳам эгадир. Бу эса ўз навбатида оилавий тарбия методлари ва мазмунининг умумий ва хусусий томонлари ривожига яққол кўзга ташланади.

Масаланинг мураккаблиги ва қимматли томони шундаки ўқитувчи-тарбиячи, халқ таълими ходимлари, кенг жамоатчилик оилавий тараққиёт, унинг ривожланиш оқибатларини олдиндин билиш, уларнинг ҳисобга олган ҳолда оилавий тарбиянинг назарий ва амалий асосларини педагогик жиҳатдан тўғри изохлаш ва тегишли методий тавсиялар беришлари лозим. Иккинчи томондан эса, янги мустақил давлатимизнинг киши шахси тараққиётига кўрсатаётган педагогик таъсирини аниқлаш, келгусида кутиладиган келажақларини олдиндан чамалаб олиш ҳам лозим. Айниқса, оила ва оилавий тарбияга бўлган эҳтиёж ва талабларни ҳисобга олган ҳолда тарбия берувчи бошқа бўғинлар билан муносабатини педагогик жиҳатдан аниқлаш, оилавий тарбия самарадорлигини оширувчи мақбул йўлларни тадқиқ этиш жамиятимиз олдидаги асосий вазибалардан биридир. Ўзбекистон шароитида оилавий тарбия, унинг мазмуни ва ташкил этилиши оила ва мактабнинг ўзаро алоқаси, шунингдек, таълим-тарбия муассасаларининг

I. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. Тошкент "Ўзбекистон"
1992 йил. 21-бет.

таъсир кўрсатувчи ўзига хос бир қанча ижтимоий, педагогик шароитлари мавжудки, уларнинг ҳисобга олишга мажбурмиз.

Бўларнинг бири, республикамизнинг иқтисодий шароити, иқлими, табиатининг ўзига хос хусусиятлари, пахтачиликнинг, богдорчиликнинг кенг ривожланиши республикамизнинг аҳолиси, ҳар бир оиланинг иқтисодий-ижтимоий ривожланишига, оилавий шароитларини ўзгаришига, бинобарин, оиладаги болалар тарбиясига сезиларли таъсир этмоқда.

Республикамиз ўзининг демографик, этник миллий, шарт-шароитлари жиҳатидан ҳам ўзига хос хусусиятларга эга, бу айниқса, аҳолининг зич жойлашганлиги ва интенсиф кўпайиши, қишлоқ ва шаҳар оилаларининг кўп фарзандлилигидир.

Республикамизда ўзбеклар аҳолининг деярли ярмисини ташкил қилади. қолган ярмисини турли миллат (рус, украин, тожик, киргиз, турк, козок ва бошқалар) аъзоларини ташкил этади. Шу сабабли ҳам ўзаро яқинлашув-турли миллатга мансуб оилалар вужудга келаётганини ҳам ҳисобга олиш лозим.

Учунчидан, республикамизнинг маънавий ҳаёти ва унинг ўзига хос томонлари муттасил ривожланмокда, уларнинг оилавий тарбияга таъсири кўчаймокда. Шаҳарларнинг кўпайиши, ўсиши, яшаш шароитининг яхшиланиши, маданий ва моддий томондан юксалиши оилаларнинг юксалишига ва болаларнинг ҳар томонлама етук кишилар бўлиб камол топишларига сабаб бўлмокда, ёрдам бермокда. Кўп болалик нисбатан камайиб бораётганига қарамай, хали ҳам бу кўрсаткич ўз кучини йўқотган эмас. Педагогик жиҳатдан олганда эса кўп болалаик оилаларда ота-оналар, болалар учун яққол намуна бўлиб хизмат қиладилар. Меҳнаткаш халқимиз "Болали уй бозор, боласиз уй мозор" деб беъжиз айтишмаган. Ўзбекистонда бир суткада 1680 дан ортик угил ва кизларнинг туғилиши фикримизнинг гувоҳидир.

Халқимиз ўзидан кейин зурриёт қолдирмасликни каттик қоралайди. Хатто "Эркак номига эга бўлиш учун уч қондани: Уйланиш, фарзандли бўлиш ва уй кўра олиш лозим", дейилган фикр ҳозир ҳам қимматини йўқотган эмас. Сир эмас, Марказий Осиё Республикасида жумладан, Ўзбекистонда ҳам кўп болаликдан 3-4 тага, кейин 1-2 тага утиш ва хатто кам болали оилалар сони йил сайин кўпаймокда.

Педагогик жиҳатдан яқка болалик тарбияни қийинлаштиради. Оилада туғилган яқка фарзанд катталарнинг жонли ўйинчоқлари, севги ва ғурурлари, эркалари бўлиб вояга етади. Бунинг қандай салбий оқибатларга олиб келишини таҳлил қилиб кўрайлик.

1. Ижтимоий ва руҳий нуқтаи назардан боласизлик ёки кам болалик оила мустаҳкамлигини таъминлайди. Республикамиздаги оилавий ажралишларнинг аксарияти, боласизлик ёки кам болали оилаларга тўғри келади.

2. Тиббиёт борасидаги тадқиқотлар ва антрополог олимларнинг кўрсатишича ҳаётимиз ва унинг қийинчиликларини бартараф эта оладиган болалар деб оиладаги иккинчи ёки учунчи бола белгиланган. Яқка бола билан чегараланиш келажакда дефектли одамларнинг кўпайишига олиб келади. Демак педагогик, руҳшунослик ва тиббиёт фанлари тавсиясига кўра оилада 3-4 фарзанд бўлиши маъкул ҳисобланади.

А.С.Макаренко таъкидлаганидек "қатъий айтиш мумкинки, ёлғиз угил ёки киз тарбиялаш бир нечта болани тарбиялашга қараганда анча қийин иш. Хатто, агар моддий жиҳатдан бир мунча қийналган тақдирда ҳам ёлғиз бола билан кифояланиб қолиш ярамайди"1.

Агар оилада ҳамкорлик, ўзаро ёрдам, бир-бирига ишонч ҳолати мавжуд экан, бундай оилада ростгуй, самимий, меҳрибон, ўртоқларига доимо ёрдам беришга тайёр бўлган инсон камол топади.

1. А.С.Макаренко. Болалар тарбияси ҳақида лекциялар. Тош 1967й 13-бет

Ўзида одобли кишига хос фазилатларни мужассамлантирган кишиларнинг оилаларида доимо хўзр-халоват ва самимий ҳурмат мавжуд бўлади.

Кузатишлар шуни кўрсатмокдаки, ёшларда катталарнинг хатти-ҳаракатлари, ахлоқий фазилатларига танқидий муносабатда бўлиш ҳисси кучли бўлади. Шу жиҳатдан қараганда тинч-тотув яшайдиганларнинг оилаларидаги болалар ҳам шу оилада мавжуд бўлган ахлоқий ҳислатлар; хушмуомалалик, одоблик, катталарга ҳурмат, кичикларга ғамхўрлик қилиш, оила аъзолари ўртасидаги ўзаро ҳурмат, айниқса аёлларга нисбатан кўрсатиладиган ғамхўрлик каби ижодий фазилатлардан намуна оладилар, вояга етадилар.

Ота-оналарга педагогик билим бериш тизими.

Оила жамият ҳаётини олға сурувчи, унинг янада юксак босқичларга кутариб раванк топтирувчи, келажак авлодларни тарбиялаб етиштирувчи, камол топтириш учун масъул бўлган ғоят муҳим бошланғич гуруҳдир. Оила эркаклар ва аёлларнинг тула тенг ҳуқуқлиги, оила учун баб-баравар жавобгарлиги асосида курилади.

Юқорида таъкидланганидек оиладаги даромадларнинг ошиши, бир томондан ота-оналарнинг билим савиялари ва маданий ҳаётларининг яхшиланишига сабаб бўлса, иккинчи томондан, оила аъзоларининг юқори маънавий эҳтиёжларининг ижобий шакилланишига, оилавий муносабатларнинг такомиллашувига, бойишига катталар ва кичиклар орасидаги мулоқот мазмунига ижобий таъсир кўрсатмиқда. Шу сабабли ёшларни оилавий ҳаётга тайёрлаш давр талабига айланиб бормокда.

Оила ва оилавий тарбия муаммолари ичида ота-оналарнинг тарбиячилик маданиятини ошириш ва уларга умумий тарбияга оид билим бериш давримизнинг долзарб масалаларидан биридир. Оилаларни педагогик ютуқлари билан таништириш, уларнинг мустақамлигини таъминлаш воситаларидан биридир. Иккинчи томондан эса, бу ўз навбатида, болаларнинг тарбиясида тегишли шакл ва методларни такомиллаштириш йўлларида бири ҳисобланади. Шунинг учун ҳам ота-оналарни, оилаларни тарбияга оид билимлар, тарбия методлари билан куруллантириш ниҳоятда зарур.

Гап шундаки, жамиятимиздаги ҳар бир тўлақонли шахс болаларнинг тарбиячиси бўлиши, янги инсонни ҳар томонлама камол топтирувчи барча ҳолатларда, шарт-шароитларда иштирок этиш лозим.

Атоқли педагоглар тарбияни мақсадга мувофиқ ташкил этиш шарт-шароитларидан бири ота-оналарнинг саводхонлигида, деб ҳисобланган эдилар. Масалан, Абдулла Авлоний ўзининг "Гулистон ёки ахлоқ" номли асарида шундай дейди: "Тарбияни кимлар килур? қаерда килур?" деган савол келадур. Бу саволга биринчи уй тарбияси, бу она вазифасидир. Иккинчидан мактаб ва мадраса тарбияси. Бу ота, муаллим, муддарис ва ҳукумат вазифасидур деб жавоб берсак, бу киши деюрки "кайси оилаларни айтурсиз билимсиз, боши пахмок, кули тумток оналарми? Ўзларида йўқ тарбияни қандай олиб берурлар", дер. Отасига нима дерсиз, десак "кайси ота? - Туйчи, улокчи, базмчи, думбирачи, карнайчи, сурнайчи, илм қадрини билмаган, илм учун бир пулни кўзлари киймаган, замондан хабарсиз оталарни айтурсизми? Аввал ўзларини ўқитмак, тарбия килмок лозимдур"¹, дер.

1899 йилдаёқ оилалар ва аёлларни тарбиячилик ишига тайёрлаш, уларни тарбиянинг мезони ва методлари юзасидан ўқитиш зарурати кутарилган эди. Ҳаётимизнинг кўрсатишича тарбияга оид билимларни тарғиб қилиш орқалигина оилавий тарбия билан ижтимоий тарбия уйғунлигини таъминлаш мумкин. Бу ишларни амалга оширишда маҳаллий шарт-шароит, ўлка материаллари ва ниҳоят, тарбияга оид ойнома, жаридалар ва уларда босилган тарбияга оид мавзулардаги мақолалардан унумли фойдаланиш мақсадга мувофиқдир.

Демак, оила ҳаётини тарбиявий жиҳатдан тўғри ташкил қилиш учун ўқитувчилар, кенг жамиятчилик педагогика фани орқали аҳолига ёрдам бериш, ота-оналарга тарбиявий билим бериш тизимини ишлаб чиқишлари лозим.

Педагогик-олимлар тадқиқотларида исботланганидек, оилавий тарбияга доир ишлар қуйидаги шароитларда бажарилса, унинг самарадорлиги янада ошади.

1. Мактаб ўзининг барча таъсирлари мажмуини оилавий тарбия жараёнига изчил йўналтира олса.

2. Ўқувчилар жамоаси оила билан ўзаро ҳамкорлиги даврида ўзларининг этик-педагогик тарбиявий талабларини тўғри ташкил эта олсалар.

3. Халқ таълими бўлими ва муассасалар ташкилотчи ота-оналарни тарбиявий жараёнига олсалар.

Ўқувчилар томонидан оилавий тарбияга раҳбарлик болалар мактабга келмасдан олдин бошланса ва бу иш уларнинг барча ўқув йилларида давом эттирилса.

Ҳозирги кунда жумхуриятимизнинг шаҳар ва қишлоқларида тарбияга оид билимларни тарғиб қилишда қуйидаги шакллардан фойдаланиш мақсадга мувофиқдир. Аҳоли учун очилган тарбия маданиятини тарғиб қилувчи халқ университетларидан; халқ таълими томонидан ясли, боғча ва мактабларда бўлган ота-оналар университетларидан;

жамоатчилик асосида ишловчи олий ўқув юртлари қошида очилган ота-оналар куллийнидан; ота-оналар лекторийси; семинарлар; курслардан; тарбиявий ҳуқуқий билимлар мактабларидан; мактаб ёшидаги болаларни ота-оналари учун тарбиявий ва жиддий маслаҳатномаларидан; педагогика ва болалар тараққиётига доир масалаларни урганувчи тўғараклар ва бошқалардан.

Бу ва шунга ухшаш илмий-таълимий ишларни жамиятлар, рухшунослар, педагоглар жамиятлари, мактаб ота-оналар кумитаси, оилага ёрдам берувчи кенгашлар, тахририятлари ва ойнаи-жаҳон кўрсатувлари олиб боради.

Агар ота-оналарга умумий таълим-тарбия беришда олимларнинг тавсиялари, оилавий тарбияга доир халқ педагогикаси тажрибалари, шаҳар, туман, қишлоқ меҳнат жамоалари, шунингдек, меҳнат ва уруш фахрийларининг маслаҳатлари, учрашувларидаги тавсияларига таянилса, сўзсиз шу ишнинг самарадорлиги ошади.

Тарбиявий маданиятнинг самарадорлигини оширишда мактабларда ўтказиладиган ота-оналар мажлиси муҳим аҳамият касб этади. Мактаб ва мунинг ўқитувчилари ота-оналар мажлисига пухта тайёргарлик куришлари лозим. Мажлисдан олдин мактабни, синфларни тартибга солиш керак. Ўқувчиларнинг чорак, ярим йиллик ва ҳоказо иш натижаларига бағишлаб кургазма осилса яхши бўлади. Агар ўқитувчилар ота-оналар мажлисига ба/ишлаб болаларнинг бир нечта номерлик бадиий ўйин ва томошаларини тайёрласалар ёмон бўлмайди. Мақсадга мувофиқ, мазмунли ташкил этилган синф мажлисларида тарбияга оид мунозаралар бўлади, ўзаро ёки жамоа таъсир кўрсатишнинг йўл ва услублари меҳнатсеварлик, виждонли бўлиш, мустақиллик, яхшиликка меҳр-муҳаббат, дўстлик ва ҳоказолар ҳақида фикр юритилади. Ота-оналар мажлисига маълум даврдаги ишларни яқунловчи ва ўқув-тарбия ишларига доир умумий масалалар киритилиши лозим.

Ҳисобот даврида қайси боланинг қандай ўқиётгани, ўзини қандай тутаётганлигини айтиб берилиши, қайси боланинг яхши ёки ёмон ўқиб тургани ва унинг сабаблари нима эканлиги, ўз болаларини янада яхшироқ ўқишлари учун ота-оналар қандай тадбир куришлари лозимлиги тушунтирилиши керак.

Ўқитувчи болаларнинг ота-оналари билан биринчи марта танишгандаёқ уларга ҳар замонда бир ота-оналар мажлиси ўтказажани, ҳамма ота-оналарнинг бу мажлисга қатнашишлари зарурлиги тушунтирилади.

Ота-оналарнинг мажлисда тула равишда ҳозир бўлишларини таъминловчи энг асосий шарт-бу мажлисларнинг қизиқарли, мазмунли қилиб усталик билан ўтказилишидир.

Ота-оналар мажлисида ота-оналарни ва ўқитувчиларни қизиқтира оладиган аниқ ва равшан масалалар қўйилиши ғоят даражада муҳимдир. Масалан, мактабга юборишда болани қандай қийинтириш, қандай нарсалар билан таъминлаш керак?

- Ўқувчининг кундалик иш тартибини қандай ташкил этиш керак?
- Уйда боланинг соғлигини қандай сақлаш керак?
- Ўқувчининг кундалик дафтарини қандай назорат қилиш лозим?
- Болани қандай йўл билан гапга кирадиган қилиш мумкин?
- Болани буш вақтини нима билан ва қандай банд эта билса бўлади?
- Меҳнат кахрамонлари ҳақида болаларга қандай ҳикоя қилиш мумкин? Энг муҳими ота-оналар ва ўқитувчи, тарбияларининг олиб борадиган тарбиявий ишлари умумий бир мақсадга йўналтирилиши лозим.

Айниқса, ўсиб келаётган ёш авлодни ахлоқан пок, маънавий етук, меҳнатсевар бўлиши учун барча тадбирлардан унумли фойдаланиш лозим.

Болалар тарбиясида оила, мактаб ва жамоатчилик ҳамкорлиги.

Маълумки, бола мактабга келгунга қадар ҳам, мактабда ўқиш даврида ҳам, асосан оилада тарбияланади. Оила боланинг дунёқараши, хулқи ва дидига таъсир кўрсатиши табиий ҳолдир. Ота-оналарнинг болаларни тарбиялашдаги энг биринчи вазифалари-болаларнинг соғлигини сақлашдир. Бунинг учун уларнинг туйиб овқатланишлари, қозонга тушадиган махсулотлардаги витаминларни талаб даражада бўлиши ва белгиланган тарбияга риоя қилиши, соғлигини яхши бўлиши ўқишдаги муваффақиятларнинг гаровидир.

Айниқса, ота-оналар ўзларининг меҳнат фаолиятлари, хулқ-атворлари орқали намуна бўлишлари лозим. Ўзаро оилавий жамоада яхши иборали сўзлашувни ташкил этиш ҳам мақсадга мувофиқдир.

Одатда ота-оналар мактаб ўқув вазифаларини яхши бажарилишини таъминлаш учун қуйидагиларга риоя этсалар маъкул бўлади.

- Ўқувчиларнинг машғулотлардан кечикишларига ва дарсга кеч қолишларига йўл қуймаслик;

- боланинг машғулоти учун уйда унга қандай жой танлаб бериш, белгиланган соатларда ўқув иши билан банд бўлиш кўникмасини шакллантириш, уй вазифаларини шошилмай, аниқ бажариш имкониятини вужудга келтириш;

- болаларнинг уй вазифаларига халоллик билан қарашга ўргатиш, болаларни гайрат ва чидамини ошириш;

- ўқувчиларни виждонли ва ростгуй бўлишига ҳамда ўз билмаган нарсасини яшириш, алдаш, мустақил ишлашдан бўйин товлаш, бошқалардан уй вазифасини кучириб олиш каби ҳар қандай ўринишларга нафрат билан қарашга ўргатиш лозим ва ҳоказо.

Оила, мактаб ва жамоатчилик ҳамкорлиги ҳозирги кунимизнинг долзарб масаласидир. Чунки, биринчидан, оила тарбиясида оила, мактаб ва жамоатчилик ҳамкорлигининг ўзи мураккаб жараён бўлиб, бунда муаллимлардан ташқари ишлаб чиқариш жамоалари вакиллари, ёшлар, касаба уюшмалари иштирок этадилар.

Иккинчидан ота-оналар ва қариндош-уруғлар турли меҳнат жамоаларининг вакиллари бўлиб, ишлаб чиқариш ва ёру-дўстларининг маънавий ҳаётларида омилларни муҳофаза қиладилар, уларнинг ҳаётга, санъатга, оилавий мажбуриятларга бўлган муносабатлари ҳақида гапирадилар. Шу сабабли ҳам мана шундай тоифа оилаларида тарбия топаётган болалар бошқа ота-оналарнинг кўчада, жамоат жойларидаги ҳаёт фаолиятларига қараб ўз ота-оналарига баҳо берадилар.

Учинчидан, ўзбек оилалари, уларнинг хат тарзи ижтимоий воқеалар натижасида сифат жиҳатидан ўзгаришлар қилиш учун янги самарали йўл ва методлар кидирилмокда.

Ҳар бир ота-она фарзанди таълим олаётган мактаб жамоасининг аъзоси аниқланади. Ота-оналар орасида турли касб эгалари ва жамоатчи кишилар кўп. Улар умумий мажбурий таълимни амалга оширишда ота-оналар ўртасида таълим тарбия тарғиботини олиб боришда, мактабнинг иқтисодий базасини мустаҳкамлашда ёрдам берадилар.

Мактаб билан ота-оналарнинг ҳамкорлигини мустаҳкамлаш мақсадидан ота-оналар кумитаси ташкил қилинади. Бу кумитага мактаб директори раҳбарлик қиладди. Бундан ташқари ҳар бир синфда ҳам синф ота-оналари кумитаси тузилади. Уларнинг иш мазмуни ота-оналар кумитаси тўғрисидаги Низомда белгиланган. Ҳамма ота-оналар кумиталари ҳар бир ўқув йилининг бошида бутун ўқув йили учун тузилади. Синф ота-оналар кумитаси ота-оналар йиғилишида 3-5 кишидан иборат қилиб сайланади. Синф ота-оналар кумитасининг раиси мактаб ота-оналар кумитасига аъзо қилиб ҳисобга олинади. Шу сабабли мактаб ота-оналар умумий йиғилишда синф ота-оналар мажлиси тавсия этган кишилардан сайланади. Мактаб ота-оналар кумитаси аъзоларининг сони ҳар бир мактабнинг катта-кичиклиги, иш шароитига қараб ота-оналар умумий йиғилиши қарори билан белгиланади, лекин унинг тузилишида ҳар бир синф ота-оналар аъзоси бўлиши шарт. Мактаб ота-оналар кумитаси аъзоларига мактабни оталикка олган ташкилотнинг вакиллари ҳам киритилади. Кундалик ишларни бажариш ҳамда ота-оналар кумитаси ва назорат ишларига раҳбарлик қилиш учун мактаб ота-оналар кумитаси раиси ва унинг ўринбосари, котиби ва 5-7 аъзодан иборат хайъат сайланади.

кумита аъзолари умумий мажбурий таълимни амалга оширишда, мактаб ёшидаги болаларни ҳисобга олишда, уларни мактабга тортишда, мактабни тамомлашга қадар муваффақиятли ўқишини тамомлашда мактабда ёрдам берадилар.

Иқтисодий аҳволи оғир бўлган айрим болаларга умумий таълим жамгармаси ёки касаба уюшмаси трмонидан ёрдам уюштириладилар. Болаларнинг таълим-тарбиясига эътибор бермаётган ота-оналар билан суҳбатлашадилар, зарурият бўлганда уларга ишлаб турган корхона ёки муассаса раҳбарияти орқали таъсир кўрсатадилар.

кумита аъзолари ўзодан катнаб ўқийдиган болаларни транспорт воситалари билан таъминлаш ёки улар учун мактаб қошида интернат очиб иссиқ овқат билан таъминлашга ёрдам берадилар.

Ота-оналар кумитаси мактабда "Ота-оналар" бурчаги ташкил қилиб, у ерга ўқувчиларнинг намунали кундалик иш режа ва тартибини, ота-оналар учун нашр этилган янги адабиётларни, ўқувчилар қондасини, мактаб тарбиявий ишларининг истиқболли режасини осиб қуяди. Бўлардан ташқари мактаб ота-оналар билан суҳбатлар, мажлислар ва бошқа кўринишдаги ҳамкорликларни ташкил этади.

Мақтаб, оила ва жамоатчилик ҳамкорлигини йўлга қўишда синф раҳбарларининг тарбиявий фаолиятлари нишоятда муҳимдир. Масалан, синф раҳбарларининг ҳар бир оилага кириб бориши, шу оилага ва ота-оналарга ҳурмат сифатида баҳоланади. Синф раҳбарининг ота-оналар билан биргаликда тарбиявий чора-тадбирларни белгилашлари, синф раҳбарининг ўқувчилар кўз олдида ота-оналари билан суҳбатлашишлари уларнинг тарбиясига таъсир кўрсатади. Хатто синф раҳбарининг уйига келишининг ўзи уларнинг қалбларини кувончга тулдиради. Фақат синф раҳбарлари эмас, балки фан ўқувчиларининг ҳам ота-оналар билан килаётган ҳамкорликлари ўқувчилар ҳаётида сезиларли из қолдиради, бу билан хурсандчилигини оширади, янада куч-гайрат сарфлашга илхомлантиради. Синф раҳбарлари билдирилган хабар, танқидий фикрларнинг вазминлик билан тинглашлари, мулойимлик билан эшитишлари ва имконият доирасида ижобий ҳис этишлари жуда муҳимдир. Бола тарбиясида жамоатчиликнинг таъсири бекиёс эканлигини ҳаёт кўрсатиб турибди. қадимдан одамийликка, инсонийликка даъват этувчи жамият тарбияси мавжуд бўлганки биз улардан кўз юма олмаймиз. Уларнинг қўпчилиги ҳозир ҳам ўз қимматини йўқотмаган. Масалан, биз халқимизда қўпчилик иштироки билан утадиган туйларида иштирок этувчи қоидаларига риоя қилш, болаларнинг турли ўйинларида болалар ижоди, чойхона суҳбатлари, учрашувлар, мавсумий байрамлар, лола сайллар, "бойчечак" айтиши, қовун сайиллари: "янги меҳмон" туғилишини нишонлаш, қизлар мажлиси, қелинларни қайнона ва қа йнота олдидаги "юз очдилари", "қелин саломлари", сумалақ, эчки ўйини, улоқ ўйини, қураш қаби маросимларни назарда тутаяпмизки, уларнинг ҳаммаси ҳам халқ педагогикасининг дурдоналари сифатида авлодларни ўзбек халқига хос бўлган "Ўзбекона", "Шарқона" тарбиялашда муҳим аҳамият қасб этади. Халқимиз ўзининг анъанавий тарбия методларида қатталарга биринчи бўлиб салом бериш, қатталар суҳбатига аралашмаслик, уйга меҳмонлардан сўнг кириш, лекин эшиқни биринчи бўлиб очиб, ушлаб туриш, уларга ёрдам бериш қаби одоб қоидаларига риоя этиши ҳар доим талаб қилинган ва ҳозир ҳам улар тарбия манбаи сифатида ўз қийматини

йўқотмаган. Ҳозирги қунимизга қелиб жамоатчиликнинг тарбия борасидаги методлари, шақиллари мазмунан бойиб бормоқда, жумладан, мақтаб ўқувчиларини рағбатлантириш мақсадида стипендия бериш ёки турмуш тарбияси оғир бўлган оилаларга моддий ва маънавий ёрдам берувчи тадбиркор ташкилотларнинг қрдами кўчаймоқда. Бу борада "Болалар жамғармаси", "Соғлом авлод учун" жамғармасининг фаолияти мақтабга сазовордир.

Демак, мақтаб, оила ва жамоатчилик ҳамкорлиги болалар тарбиясида асосий хал қилувчи бўғин бўлиб, бунда ўқитувчи-тарбиячиларнинг ташкилотчиликлари муаммони ижобий хал этувчи омил ҳисобланади.

НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ:

1. Болалар тарбиясида оила қандай вазифа бажаради?
2. Ота- оналарга нима учун педагогик билим бериш зарур?
3. Унинг қандай йўллари биласиз?

ТАЯНЧ ИБОРАЛАР:

Оила, оилавий тарбия, оилавий муҳит, ота- оналар масъулияти, педагогик билим, ота- оналар қумитаси, ҳамкорлик жамғармалари.

1. И. А. Қаримов "Барқамол авлод орзуси" Т., "Шарқ" 1999 й
2. Ўзбекистон Республикаси "Қадрлар тайёрлаш миллий Дастури" Т., 2000 й
3. Ў. Асқарова, М. Нишонов, М. Хайитбаев "Педагогика" Т., "Талқин" 2008 й
4. О. Мусурмонова "Маънавий қадриятлар ва ёшлар тарбияси" Т., "Ўқитувчи" 1990 й
5. Р. Мавлонова "Педагогика" Т., "Ўқитувчи" 2004 й

XXIV-боб. МАҚТАБНИ БОШҚАРИШ.

РЕЖА:

1. Бошқаришнинг назарий асослари.
2. Бошқариш омиллари.
3. Бошқариш қоидалари.

Таълимий мақсад: мақтабни бошқаришнинг илмий-назарий асослари, омил ва қоидалари ҳақида билим, қўникма, малақалар бериш.

Тарбиявий мақсад: Мактабни бошқаришда директор, маънавий-ахлоқий ишлари бўйича директор ўринбосари, психологларнинг болаларга тарбиявий таъсири.

Ривожлантирувчи мақсад: Хорижий бошқарув, мактабда техник воситаларнинг таълимга жорий этилиши, таълимнинг янги шакллари ривожланиши.

Жамиятимизнинг муваффақият билан ривожланиши учун у юксак интеллектуал потенциалга эга бўлиши керак. Шу сабабли жамиятимиз аъзоларининг онги, маънавий маданияти, қанчалик юкори бўлса, жумхуриятимизда қайта қуриш ишлари шунчалик муваффақият билан амалга оширилади. Ижтимоий тарбияни, илм ва маърифат беришни, аҳолига маданий, маиший хизмат кўрсатишни илмий асосда бошқариш зарурати ана шундан келиб чиқади.

Жамиятнинг маънавий ҳаётини бошқариш олдига қўйилган мақсад эса илм-маърифатни, маданиятни, ҳар томонлама камол топган юксак интеллектуал, юксак даражадаги пок ва ахлоқли кишини тарбиялаб етиштиришдан иборатдир.

Ҳар қандай нисбатан катта микёсдаги бевосита ижтимоий ёки биргаликда қилинадиган меҳнат-идора қилувчига маълум даражада муҳтождир. Бу ибора қилувчи индивидуал ишларни бир-бирига мувофиқлаштиради ва ишлаб чиқариш организмнинг мустақил органлари ҳаракатидан фарқ қилиб, бутун организм ҳаракатидан келиб чиқадиган умумий функцияларни бажаради. Якка скрипкачи ўзини-ўзи идора қилади. Лекин, оркестр эса – дирижёрга муҳтождир. Демак, тўғри бошқарувнинг муҳим шarti - бошқарувчи - раҳбарнинг бўлишидир.

Ижтимоий-сиёсий ҳаётни бошқариш олдига қўйилган мақсад ижтимоий тафовутларни бартараф этиш, жамиятнинг ижтимоий ўз-ўзини идора қилишга айлантиришдир.

Биз яшаётган жамият муваффақият билан ривожланиш учун юксак интеллектуал потенциалга эга бўлиши керак. Ижтимоий тарбияни, илм ва маърифат беришни, аҳолига маиший-маданий хизмат кўрсатишни илмий асосда бошқариш зарурати ана шундан келиб чиқади. Энг янги илмий техника инкилоби асарида маънавий ишлаб чиқаришнинг фан каби соҳасини бошқариш ғоят катта аҳамият касб этади.

Жамиятнинг ва унинг ҳар бир айрим аъзосининг маънавий ривожланишини бошқариш - умумий таълим мактаблари, мактабгача мактабдан ташқари болалар муассасалари, халқ таълими органлари, хунар-техника билим юртлари, ўрта махсус ва олий ўқув юртлари, педагогик кадрлар малакасини ошириш институтларини бошқаришни, фан адабиёт, санъат, маданият, соғлиқни сақлаш каби соҳаларни бошқаришни ўз ичига олади. Шунга кўра халқ таълими тизимини бошқариш, жумладан, умумий таълим мактабини бошқариш ижтимоий бошқарувнинг ажралмас қисмидир.

2. БОШҚАРИШ ОМИЛЛАРИ.

Ишлаб чиқаришни бошқариш омиллари деганда - бошқарув меҳнатининг махсус турларини, бошқарилувчи объектларга таъсир кўрсатишнинг у ёки бу йўналишларини тушунмок керак. Бошқарув омилларига: режалаштириш, ташкил қилиш, созлаш (кординация қилиш), назорат қилиш, ҳисоб-китоб қилиш киради.

Режалаштириш - бошқарилувчи объектларни ривожлантириш ва моделлаштиришни, прогноз қилишни ҳам ўз ичига олади.

Ташкил қилиш - ишлаб чиқариш объектининг тузилишини ва бошқарув тузилишини танлаб олиш ҳамда шакиллантиришдир. Тизимнинг тузилиши элементлари ўртасидаги муносабатларини ва уларнинг ўзаро ҳаракатини белгилашдир.

Нazorat қилиш - ишлаб чиқаришнинг амалдаги жарадини ва тараққиётини режага қанчалик мувофиқлигини кузатиб ва текшириб туришдан иборатдир.

Нихоят, ҳисоб-китоб қилиш эса режани ёки уни амалга оширишдаги муайян босқичларнинг қандай бажарилаётганлигига яқун ясашдир. Ҳисобга олиш, ахборотларни яқунлашга, уни тизимга солишга имкон беради. Шунингдек, у мазкур тизимнинг кейинги даврга мўлжалланган иш дастўрини ишлаб чиқиш учун ахборот базасидан тўлиқ фойдаланишга имкон беради.

Шуни таъкидлаб утиш лозимки, юкорида санаб утилган бошқариш омилларини халқ хўжалигимизнинг ҳоҳлаган соҳасига, жумладан, мактаб-маориф соҳасига ҳам тўлиқ маънода тадбиқ қилиш мумкин. Лекин, мазкур омилларнинг конкрет мазмуни турли бошқарувчи тизимлардан боғлиқ бўлади.

Демак, биз фикр юритаётган функциялар ижтимоий бошқарувнинг мазмунини ташкил қилади. Модомики, шундай экан, мактаб-маориф соҳасидаги ҳар бир раҳбар ходим ўзининг бошқарув иш тўзимини мазкур бошқарув омиллари асосида ташкил қилса, бу борада сўзсиз яхши натижаларга эришиши мумкин. Бунинг учун эса, мазкур бошқарув омиллари ва уларнинг моҳиятига тўлиқ тушуниб олмақ лозим.

Ишлаб чиқаришда, жумладан, мактабда бошқарув меҳнати билан шугулланувчи кишилар (мактаб директори, директорнинг ўқув тарбия ва хўжалик ишлари бўйича ўринбосарлари, тарбиявий ишлар ташкилотчиси, методий бирлашма раҳбарлари, касаба уюшмаси ташкилотининг раиси) бошқарув аппаратларини ташкил этади. Бошқаришнинг барча бўғин ва босқичларидаги ходимлар ҳам шу аппаратга мансубдирлар. Бошқарув апаратининг бир қисмини кишиларни бошқарувчи шахслар (мактабдаги раҳбарлар) ташкил этса, иккинчи қисмини ижрочилар (ўқитувчи, тарбиячи, ёшлар ташкилотчиси, синф раҳбарлари, методий бирлашмаларнинг аъзолари, техник ходимлар) ташкил этади.

Бошқариш соҳасидаги ижрочи ходимларни иккита асосий гуруҳларига:

а) мутахассисларига (ўқитувчи ва тарбиячиларга):

б) техник ходимларга (лабарант, фаррош, электрчи-монтёр, мактаб коровули кабиларга) бўлиш мумкин.

Мактабга ўқитувчи, тарбиячи ва техник ходимларни тўғри танлаш ва уларни тўғри жойига қўиш, - мактаб ички бошқарувидаги муҳим масалалардан биридир. Мактаб ходимларини танлаш бобида қуйидаги қоидага риоя қилиш бу борада муҳим аҳамият касб этади. Мактаб ходимларини танлашда уларнинг:

а) сиёсий билими жиҳатидан:

б) ҳалоллиги нуқтаи назаридан:

в) иш билиши жиҳатидан:

г) маъмурий қобилияти жиҳатидан, идошиши ўринли бўлади. Бизнингча: идора қилиш учун ишни билиш керак: ҳамма нарсдан хабардор бўлмасдан туриб, тула-тўқис билимга эга бўлмасдан туриб, идора қилиш илмини билмасдан туриб бошқариш мумкин эмас.

Ишнинг кўзини билиш, уюшқоқликни бошқарув апарати ишидаги асосий нарса деб ҳисоблаймиз.

Шуни алоҳида таъкидлаш керакки, ҳозирги қайта қуриш давридаги хўжаликни бошқариш ва унга раҳбарлик қилиш қоидалар, ақидалар асосида олиб борилади. Шунинг учун ҳам уларни бошқариш ақидалари деб аталади.

3. БОШҚАРИШ ҚОИДАЛАРИ.

Мактаб маъорифни бошқариш шакллари ва методлари жумхуриятимиз иқтисодий тараққиётининг ҳар бир босқичида жамият хал қилиши лозим бўлган вазифаларга мувофиқ ўзгариб ва такомиллашиб боради.

Мактаб ички бошқарувини бошқариш қоидалари асосида ташкил қилиш - ҳозирги қайта қуриш даврининг муҳим талабларидан биридир. Биз қуйида мана шу бошқариш қоидаларига алоҳида тўхталиб утишни мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз.

1. Демократизм қоидаси.

Бу қоида ҳозирги қайта қуриш даврида жамиятимиз янада демократлаштириш, халқнинг ўз-ўзини бошқаришни чуқурлаштириш бобида муҳим аҳамият касб этмоқда.

Демократизмни асоссиз равишда мустақиллиштириш оддий ходимлар ташаббусининг чекланишига, субъективизмга олиб бориши мумкин. Демократизм учун илмий асосланган пишик-пухта ташкилий тузилиш яратиб қўйилган бўлмаса, меҳнаткашларни жамоат ишларини бошқариш кўникмалари руҳида тарбиялаш соҳасидаги иш заиф бўлса, демократизмга зид бўлган анархия томонга "огиш" содир бўлиши мумкин. Мана шу сабабларга кўра демократизм бобида жамият эришган ривожланиш даражасига мос келувчи тўғри нисбатни белгилаш ва давом эттириш ҳозирги бозор иқтисодиёти давридаги муҳим вазифаларидан бири бўлиб ҳисобланади.

Демократик қоида вазифаларни хал этишдаги андозачиликка ҳам, шунингдек, кўпчиликнинг хошиш-иродасини менсимасликка ҳам, маҳаллий органларни, меҳнат жамоаларини манфаатларига қарама-қарши қўишга ҳам тоқат қила олмайди.

Демократик қонидани амалга оирилиши ташаббус ва изланишнинг жамият қонунлари ва нормаларига беками-куст риюя этишга асосланган жуда ҳам мустаҳкам интизомлилик, намунали уюшқоклик билан узвий бирлигини тақозо этади. Интизомсиз демократия, айрим ходимларнинг хисобот бермайдиган "чексиз қоллегиалчилиги" мукаррар равишда тартибсизлик ва бошбошдокликни келтириб чиқаради. Шаблонлаштириш кам, юқоридан туриб бир хил андоза бичиб бериш ҳам, демократияга бутунлай ёт нарсадир.

Бизнингча демократик қониданинг муҳимлигини уктириш билан бирга, унинг характери якка бошчилиликни қоллегиаллик билан қушиб олиб боришда намоён бўлишини алоҳида таъкидлаш лозим.

2. Бошқаришнинг илмийлик қонидаси.

Хўжаликни илмий асосда бошқариш қонидасини амалга оширишнинг учта асосий шарти мавжуддир.

а) ишлаб чиқаришни бошқаришнинг илмий негизларини бутун чоралар билан ривожлантиришни, ишлаб чиқаришни бошқаришнинг турли муаммоларини ишлаб чикувчи махсус илмий-тадқиқот муассасалари тармоини, жумладан, маорифнинг илмий тадқиқот тармоини барпо этиш; б) хўжаликка раҳбарлик қилиш даражасига талабнинг кўчайиб бораётганлигини ҳисобга олган ҳолда бошқарув меҳнати ходимларини тайёрлаш ва қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш тизимини ташкил қилиш; ҳамда уни янада такомиллаштириб бориш; в) ишлаб чиқаришни бошқаришнинг, жумладан, мактаб-маъорифни бошқаришнинг энг яхши (илғор) тажрибасини ўрганиш, умумлаштириш ва оммалаштириш. Ҳар бир ходим ўзи раҳбарлик қилаётган хўжаликни ёки ўқув юртини бошқаришда ана шу учта шартга тўлиқ риюя қилиши керак. Мактаб раҳбарлар, халқ маорифи бўлимининг бошликлари ва инспектор, методиётчилар ишининг юқори даражада самарадорлиги уларнинг педагогик жараёни моҳиятини, мактаб ҳаётининг бориши давомида вужудга келган ахборотни тушуниб, зудлик билан хал этишда маъмуриятчилик қобилиятларини илмий асосда қушиб боришларига болиқдир.

Гап шундаки, мактаб амалиётда педагогик меҳнатни илмий ташкил қилиш муаммоси кўпинча дарсда вақтдан унумли фойдаланишдан, синфдан ташқари тадбирлардан ва ўқитувчи-тарбиячиларнинг ижтимоий топшириқларини тартибга солишдан иборат деб қаралади. Бўлар, шубҳасиз, муҳим, албатта. Лекин педагогик меҳнатни илмий асосда ташкил этиш мазмуни анча кенг бўлиб, унга, аввало, ходимларнинг малакаси, қобилияти ва қизиқишларини ҳисобга олган ҳолда уларни тури танлаш ва жой-жойига қўиш, қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини оширишда қўлланилаётган методлар тизимини ўзлуксиз такомиллаш тириш ва таълим-тарбия жараёнига техника воситаларини жорий этиш масалалари киради.

Унда педагогик иш режимини, мактабнинг кунлар, ҳафталар, ойлар ва чорақлар бўйича иш тартибини такомиллаштириш, педагоглар кенгаши мажлислари, илмий-услубий педагогик характердаги конференциялар, йиғилишлар, кенгашлар каби тадбирларни ўтказиш ва бу ишни моҳирона режалаштириш ҳамда бошқаришни такомиллаштириш ортикча бўғинларни бартараф этиш ҳам кўзда тутилган.

3. Бошқаришнинг жамоатчилик ва шахсан маъсуллик қонидаси.

Жамоа ва жамоа маслаҳати тўғри раҳбарликнинг гаровидир. Жамоа йўли билан хўжаликни бошқариш ва унга раҳбарлик қилиш, энг муҳим қарорларни биргалиқда, маслаҳатлашиб ишлаб чиқиш тўғри бошқарувни ташкил қилишнинг муҳим шартидир. Шунини алоҳида таъкидлаш лозимки, умумий таълим мактабларида барча бошқариш масалаларини ўзаро муҳокама қилиш ва хал этиш, мактабдаги ҳар бир шахснинг муайян, аниқ ва қатъий белгиланган топшириқ ҳамда амалий ишларни бажариш учун жавобгар эканлигини қатъий белгилаш иши билан қушиб олиб бориш, бу борада муҳим аҳамият касб этади. Бинобарин, бу қонидани яккабошчилик билан қушиб олиб бориш, ниҳоятда муҳим вазифаларни жамоа бўлиб хал қилишни таъминлайди.

Яккабошчилиқни мустаҳкамлаш ходимларни топширилган иш учун жавобгарлик ҳиссини оширади, раҳбарлик қилишда қатъий тартиб бўлишини ва мустаҳкам меҳнат интизомини таъминлайди. Мактабнинг тажрибаси шу нарсани яққол кўрсатмоқдаки: якка бошчилик жамоа бўлиб раҳбарлик билан бирга қушиб олиб борилгандагина ўқувчиларимизга фан асосларидан

чуқур билим бериш ва уларни ўзбек миллий ҳамда умуминсоний қадриятлар руҳида тарбиялашдек қийин ҳамда шарафли ишда яхши натижаларга эриша оламиз.

4. Бошқаришда ижрони текшириш қоидаси.

Ижрони текширишдан кўзда тутилган асосий мақсад (текширишнинг асосий вазифаси)- белгиланган иш режаси ва тадбирларни амалга оширишни барбот этиш эҳтимолининг олдини олишдан, камчиликларни аниқлаш ва бартараф этишдан, қабул қилинган қарорларнинг

бажарилишини таъминлашдан, ишни амалий ташкил қилишдан иборатдир. Ижрони текшириш юқори ташкилотлар барча директиваларининг ва ўз ҳужжатларининг қатъий ва сўзсиз бажарилишини таъминлайди. Бу эса, у ёки бу қарорга зарур тўзатишлар киритиш, бундан буёнги вазифаларни аниқлаш, мақсадга эришишнинг шакли, методик ва янги методларини белгилаш имконини беради.

Тўғри йўлга қўйилган ижрони текшириш-халқ хўжалигининг барча тармоқларида, хусусан, халқ таълими тизимини мактаб соҳасидаги барча вазифаларни муваффақиятли хал қилишнинг зарур шартидир.

қарор билан ижронинг бирлиги, тўғри раҳбарлик услубининг негизини ташкил этади. Ишнинг кўзини билиб ташкил этилган ижрони текшириш ана шундай бирликни шубҳасиз таъминлайди. У ходимларда, ўқитувчи ва тарбиячиларда ўзига ҳамда бошқаларга нисбатан юксак талабчанлик ва принциполикни тарбиялайди, топширилган иш учун маъсулият ҳиссини кўчайтиради, интизомни мустаҳкамлайди. Кишиларда қийинчиликларни енгишда, сабот матонат, ташаббускорликни, муваффақиятга эришиш учун ўзлуксиз собит кадамлик билан ишлашга интилиш ҳисларини тарбиялайди.

5. Бошқаришнинг режалик қоидаси.

Мактаб ичидаги бошқарув аппарати фаолиятида муайян тизимнинг бўлиши муҳимдир. Бунинг маъноси аввало шундан иборатки, бу иш тасодифий бир-бирига алоқаси бўлмаган тадбирлар йиғиндисидан иборат бўлмай, балки конкрет шароитни, вазиятнинг хусусиятларини ҳамда бутун педагоглар жамоаси олдида, шунингдек, унинг айрим звенолари олдида турган вазифаларнинг хусусиятини қатъий суратда тартибга солинган, бир-бири билан боғланган ва чуқур уйлаб қурилган тадбирлар йиғиндисидан иборат бўлиши керак.

Бошқаришнинг режаллик қоидаси, халқ таълимига, жумладан, мактабга раҳбарлик қилиш ва уни бошқариш соҳасидаги режаларни ҳукуматимизнинг маориф соҳасидаги си,сатини ва директив органларининг қарорларини амалга оширишни ҳисобга олган ҳолда тузилиши лозим. Ривожлантиришда ишнинг моҳиятини билиш, мақсадни маҳорат билан хал этишнинг асосий бу/инини бўлиши лозим. Шунингдек, халқ таълими органларининг, жумладан, мактабнинг ҳам режасини аниқ тадбирлар мавзуси асосида мақсадга қаратилганлик, аниқ, мунтазам ва изчил иш олиб бориш каби хусусиятларга эга бўлиши, шунингдек, унда у ёки бу тадбирни бажариш учун жавобгар шахсларни аниқ кўрсатилган бўлиши мақсадга мувофиқдир.

6. Бошқаришнинг самарадорлик ва тежамкорлик қоидаси.

Мазкур қоида асосида бошқариш ва раҳбарликнинг асосий мақсади ҳамда вазифаси хом-ашё материаллари, машина ва станоклар, каттик ва юмшок инвентарлар, ўқитувчилар, техник ходим ва ишчилар, молия ресурслари ҳамда вақт бюджетидан тўғри ва ўринли фойдаланишни таъмин этишдан иборатдир.

Вақтни тежаш қонунининг моҳияти жамиятдаги ўсиб бора,тган ижтимоий талабларни кондириш учун кетадиган сарфни камайиб боришида ва бутун жамият ва бутун унинг ҳар бир аъзосининг ҳар томонлама тараккий этиши учун зарур бўлган буш вақтни ортиб боришида кўринади.

Вақтни тежаш ва меҳнат унумдорлигини ошириш бобидаги мазкур қоида тўлиқ маънода мактабнинг ички бошқарув системасига ҳам таалуклидир. Мактаб раҳбарлари ўзларининг бошқариш иш системаларида ўқитувчи, тарбиячи ва ўқувчиларнинг вақтини тежаш масаласига алоҳида эътибор билан қарашлари лозим.

Шунинг учун ҳам мактаб ички бошқарувини ташкил қилиш ва уни амалга оширишда мазкур масалага эътиборни кўчайтиришнинг педагогик аҳамияти жуда ҳам каттадир.

МАКТАБ ИШИНИ РЕЖАЛАШТИРИШ.

Мактабда тузилган иш режа мазкур мактаб педагоглар жамоаси ҳар бир аъзосининг фаолиятини тартибга солувчи қонун, кўрсаткичлар тизимида ифодаланган давлат топширигидир. Шунини алоҳида таъкидлаш керакки, ҳар қандай вазифани муваффақиятли равишда бажариш, ташкилий тадбирларни, шу жумладан, халқ таълим ва мактаб ишига оид бўлган тадбирларни амалга ошириш - тўғри режалаштириш маҳоратига боғлиқ бўлади. Халқ маорифи бўлимининг ишини, жумладан, мактаб ишини режалаштириш-аввало унинг вазифаларини, фаолият мазмуни ва методларини аниқлашдан иборатдир.

Тўғри тузилган иш режаси - хатога йўл қўйшдан асраш билан бирга, илгари йўл қўйилган хато ва камчиликларни тугатишни ҳам таъминлайди. Тўғри тузилган режа раҳбарлари учунгина эмас, айтилган вақтда муаллимлар жамоасининг ҳар бир аъзоси учун ҳам йўл кўрсатувчидир. Шунинг учун ҳам мактаб ишини режалаштириш мактаб ички бошқарув тизимида муҳим ўринни эгаллайди ва муҳим педагогик аҳамиятга молик бўлган масаладир.

2. Мактаб иш режасининг турлари.

Умумий таълим мактаблари учун шартли равишда қабул қилинган иш режалари мавжуд.

Улар қуйидаги режалардир:

1. Мактабнинг маълум истиқболи даврга мўлжаллаб (бир беш йиллик учун) тузилган иш режаси. Бу мактабнинг **истиқбол иш режаси** деб аталади.

Бу иш режаси умуммактаб халқ хўжалик режа (кўрсаткичлари асосида тузилади. Бунда мактабнинг маълум даврга ривожини ўқув моддий ва техника базаси, мактаб қурилиши, ўқитувчи ва ўқитувчилар сони, синфлар сони, ўқув кабинетларининг сони каби) турли рақамлар асосида кўрсатилади.

2. Мактабнинг бир ўқув йилига мўлжаллаб тузиладиган иш режаси.

Мазкур режа мактабнинг истиқбол иш режасининг шу ўқув йилига тегишли бўлган қисми ҳамда мактаб олдида турган вазифаларни ҳисобга олган ҳолда тузилади.

Мактабнинг бир ўқув йилига мўлжалланган иш режаси мактаб иш турлари асосида ишланади. Мактабнинг мазкур иш режасининг мазмуни ва мундарижаси хусусид биз кейинроқ тухтаймиз.

3. Мактабнинг жорий иш режаси. Мазкур режа мактабнинг бир ўқув йилига мўлжаллаб тузилган иш режаси асосида ишланади. Бу режа туркумига:

-мактаб директори ва унинг ўринбосарининг бир ўқув йилига мўлжаллаб тўзадиган иш режалари:

-мактабда фанлар бўйича ташкил этилган методик бирлашмаларнинг иш режалари:

-синф раҳбарининг иш режалари:

-фан тўғрақлари яқини ўзайтирилган гуруппа раҳбарларининг иш режалари:

-мактаб кутубхонасининг иш режалари;

-мактаб устахонасининг иш режаси;

-мактабнинг ота-оналар комитетининг иш режаси;

-мактаб врачлари ва ҳамширасининг иш режаси;

-ҳар бир бошланғич ва фан ўқитувчисининг календарь ва кундалик дарсни ўтказиш режаси каби режалар мактабнинг жорий режалар тизимидан ўрин олади.

Шунини алоҳида ўқитиш лозимки, режани тўғри тузиш билан иш битмайди. Ишнинг муваффақияти шу режани қандай методда амалга оширишга, унда белгиланган тадбирларни ҳаётга тадбиқ этиш маҳоратига кўп жиҳатдан боғлиқдир. Мактаб режасини амалга оширишда қуйидагилар муҳим педагогик аҳамият касб этади:

1. Мактабнинг юқори ташкилотлар, халқ таълими бўлимлари ва мактабга яқин бўлган турли муассасалар билан мустақам алоқа урнатилганлигига:

2. Бошқариш ва раҳбарлик ишига билимдон, ута ҳалол, ишбилармон ва яхши маъмурий қобилиятга эга бўлган педагогик ходимлар жалб этилганлигига:

3. кадрлар ўртасида иш таксимотининг тўғри ташкил этилганлигига:

4. Раҳбар ходимлардан тортиб энг куйи ижрочига умумий режадан келиб чиқадиган шахсий (жорий) иш режасини тўзиб, шу асосда иш юритишига:

5. Раҳбарнинг мактаб иш режаларининг бажарилиш юзасидан самарали ҳамда ўзлуксиз назоратни урнатганлигига.

Мактаб режаси устида ишлаш жараёнида ўсиб келаётган ёш авлод тақдири ҳақида, уларнинг маънавий ва жисмоний камол топтириш ҳақида уйлаш керак. Мактаб ишини режалаштиришда ўқитувчилар жамоасининг ижодий тақдири ҳақида, зиёкорларни маънавий жиҳатдан ўстириш ва уларнинг илмий, методий ва умум педагогик маҳоратини ошириш ҳақида уйлаш лозим, мактабда ўқув дастурларининг бажарилиши, ўқувчилар билимининг сифати, уларнинг тарбияланганлик даражаси, умуман олганда ўқув-тарбия ишининг ҳамма жиҳатлари ўқитувчига унинг ҳалол меҳнатига боғлиқ.

Ўқитувчи - мактабдаги бош сиймо. Бундан кейин ҳам шундай бўлиб қолади. Шунинг учун ҳам мактабнинг иш режасида ўқитувчилар жамоасидаги кучларни шундай тақсимлаш керакки, уларнинг ҳар бири топшириқларни бажаришга бутун куч ва гайратларини сафарбар этиш имкониятига эга бўлсин. Шундай экан, мактабнинг ўқув-тарбия ишларини режалаштиришда қуйидаги учта шартга риоя қилиш мақсадга мувофиқдир:

1. Ишнинг бошланғич аҳволини чуқур педагогик таҳлил қилиш йўли билан, яъни иш режалаштирилаётган пайтда педагогик жараён тавсифини аниқ билиш.

2. Ишнинг режалаштирилиши охирида мактаб жамоаси томонидан ўқувчиларга берилган таълим ва тарбиянинг даражасини аниқ тасаввур қилиш.

3. Мактаб ишини ҳозирги кун талаблари даражасига кутармок учун, шунга имкон берадиган педагогик воситаларни энг мақбул тарзда танлаш.

3. Мактаб иш режасининг мазмуни ва мундарижаси.

Режалаштиришни ўз шаклига кўра матнли, график ва аралаш (матнли ва график) бўлиши мумкин. Режа қисқа, аниқ ва тушунарли, педагогик мақсадларга мувофиқ тузилиб, ягона йўналишларни, қўйилган масалаларни бажариш тадбирлари системасини ўз ичига олган бўлиши керак.

Режанинг сифати режалаштириш ақидалари ва методларини қанчалик оқилона ва тўғри қўйилишига боғлиқдир. Одатда, мактаб иши режалаштирилаётганда унинг тузилишини икки қисмдан иборат тузиш тавсия этилади: 1-қисм аналитик бўлиб, унда мактаб ишининг ўқув йилидаги яқунлари таҳлили ва янги ўқув йилидаги вазифалари ўз аксини топади: 2-қисм эса амалий характерда бўлиб; унда бу вазифаларни бажариш тадбирлари режалаштирилади.

4. Мактабнинг методиёт ишлари.

Мактаб иш режасининг ташкилий педагогик ишлар қисмида умумий таълим мактабида янги уюшқоқлик билан бошлаш, ҳамда уни тугаллаш имконини берувчи тадбирлар, бу борадаги мактабнинг бошқа ташкилотлар билан ҳамкорликдаги ишлари белгиланади. Кўпинча бу ўринда иш участкалари тақсимоти ҳам аниқ кўрсатилади. Худди шунингдек ўқитувчи кадрларни танлаш ва жой-жойига қўйиш, мактаб раҳбарлари, ходимлари ва ўқитувчилар ўртасидаги вазифалар ва топшириқларни тақсимлаш (масалан: ким синф раҳбари бўлади, мазкур мактабнинг микроучасткасига кимлар бириктирилади, ким тўғарак раҳбари бўлади, ким ўқув-тарбия ва синфдан, мактабдан ташқари ишларни бошқаради ва х.к.) синфларни бутлаш каби масалалар кўрсатилади. Худди шу ўринда мактаб маъмурияти билан жамоатчилик ташкилотлари орасида бўладиган иш тақсимоти ҳам кўрсатилади.

Шундан кейин муайян бир иш учун (услубий бирлашмаларнинг йиғилиш кунлари, мактаб кенгаши мажлисларини, қасаба уюшмаси ташкилоти мажлислари ва шу кабилар учун) ҳафтанинг кунларини аниқ кўрсатиш ҳам мақсадга мувофиқдир.

Иш режасининг - "мактабни ўқув-моддий ва техникавий базасини мустаҳкамлаш" деб аталган қисмида:

а) мактаб учун ажратилган бюджет ва бошқа маблағлардан тула, ўз вақтида унумли фойдаланиш:

б) ўқув куруллари ва бошқа ўқув-хўжалик жиҳозлари ҳамда инвентарларни, кутубхона ва услубий хоналари учун мўлжалланган адабиётларни сотиб олиш: мебеллар, дарсликлар, ўқув хўжалик ашларини ремонт қилиш ва сақланишини таъминлаш: ўқитувчилар, ўқувчилар, оналар кучи билан айрим ўқув кўргазмаларини тайёрлаш:

в) санитария-гигиена режими техника ҳафсизлиги ва ёнгинага қарши кураш тадбирлари, ўқувчиларнинг бу борада ўз-ўзига хизмат кўрсатиши:

г) мактабнинг ўқув хоналари, техника воситалари билан таъмин этиш каби масалалар белгиланади.

Мактаб иш режасининг-матабни педагогик кадрлар билан таъминлаш ва улар билан ишлаш деб аталган қисмида мактабни ҳозирги куннинг талаблари даражасидаги ўқитувчи ва тарбиячи кадрлар билан таъмин этишга қаратилган тадбирларни белгилаш билан бирга, мактаб ўқитувчисининг илмий методик, умумий педагогик ҳамда умумий психологик савиясини оширишга қаратилган қатор тадбирлар белгиланади.

Бундан ташқари мактаб иш режасини мазкур қисмида педагогик кадрлар билан ишлаш ва уларнинг малакасини ошириш ҳамда қайта тайёрлашга қаратилган ишлар ҳам аниқ белгиланади.

Бунда айниқса: а) мактаб ўқитувчиларининг малакасини оширишнинг режа-графикини тўзатиш; б) ўқитувчиларни ўз устида мустақил ишлаб ўзларининг илмий методий жароҳатларини ошириш. Бунда ўз устида мустақил ишлаш бўйича консултацияларни, очик дарсларни ўтказиш ва уларга қатнашиш; в) малака ошириш ва методий ишлар. Мактаб ислохоти талаблари асосида ўқитувчиларни янги дастур бўйича қисқа муддатли курсларни ташкил этиш, уларни ўқитувчилар малакасини ошириш шаҳар, вилоят, республика институтларидаги курс машғулотларига қатнаштириш:

Методий кенгаш, синф раҳбарларининг ҳамда фанлар бўйича методий бирлашмалари ишларини ташкил этиш. Мактаб методий кабинети (бурчаги)ни жиҳозлаш ва уни илмий-методий адабиётлар билан таъминлаш. Ўқитувчилар шугулланаётган педагогик мавзулар асосида мактабда муаммоли семинарларни, илмий-методий йўналишдаги анжуманларни ташкил этиш.

г) ўқитувчилар аттестацияси. Аттестация ўтказувчи гуруҳ ваунинг тадбирининг муддатини белгилаш, ўқитувчилар ҳақида аттестацияга доир ҳужжатларни тайёрлаш. Бу тадбирларни амалга ошириш билан боғлиқ тажрибаларни стентда акс этириш. Аттестацияни ўтказиш давомида, ўқитувчиларнинг дарсларига қатнашиш ва бошқа ишлари билан танишиш:

д) илғор педагогик тажрибаларни ўрганиш, умумлаштириш ва оммалаштириш. Илғор педагогик тажрибаларни ўрганиш, умумлаштириш ва оммалаштириш бўйича хайат аъзоларини белгилаш, муддати ва мавзусини аниқлаш, жавобгар кишиларни кўрсатиш. Тажрибаларни умумлаштириш ва оммалаштиришга доир кургазма ва стендларни ташкил этиш. Шаҳар, ноҳия ва мактабдаги энг яхши ўқитувчилар дарсларига қатнашиш ҳамда уларнинг ибратли ишларини ўрганиш. Илғор тажрибаларни ўрганиш, умумлаштириш ва ёйиш методикаси бўйича семинар-практикум ўтказиш; е) мактаб доирасида педагогик ўқишлар ўтказиш каби масалаларга алоҳида эътибор берилади.

Мактаб иш режасининг - ўқув тарбия ишларини йўлга қўйиш-деб номланган қисмидан ўқув режасини ва дастурларининг ўз вақтида, юқори савияда, сифатли қилиб бажарилишини таъминловчи тадбирлар, мактабдаги таълимнинг асосини ташкил қилувчи дарснинг самарадорлигини ошириш, мактабдаги таълимни кабинет системасида олиб бориш, таълим-тарбия жараёнида техника воситалари ва ЭХТ-дан фойдаланишни йўлга қўйиш каби масалалар кўрсатилади. Бундан ташқари режанинг мазкур қисмида фанлар бўйича таълимий ва тарбиявий ишлар:

а) ўқувчиларни фан асосларидан чуқур ва мустаҳкам билим бериш: уларни мустақил ишлашга, мустақил фикрлашга ўргатиш йўли билан уларнинг илмий дунёқарашини такомиллаштириб бориш. Оғзаки ва ёзма нутқ маданиятини устириб бориш.

б) ўқувчиларда билимга, фанга таълим жараёнига қизиқишни ошириш бўйича тарбиявий ишлар. Уларни билимлар, мустаҳкам кўникма ва малакалар билан куроллантириш. Мактабда ва уйда ўқув меҳнатини унумли ташкил этиш.

в) китоб билан ишлаш, масаласини ҳозирги кун талаблари даражасида ташкил этиш:

г) қобилиятли ва буш ўзлаштирувчи ўқувчилар билан яқка тартибда ишлаш.

Имтихонларга ҳозирлик қуриш ва уларни ўтказиш, ёзда ўқиш учун топшириқлар олган ўқувчилар билан ишлашни ташкил этиш, кўзги имтихонларни ўтказиб, билимларни ўзлаштирган ўқувчиларни синфдан-синфга кучириш.

Мактабда китоб жамгармасини яратиш ва тулдириш, ўқувчиларни дарсликлар билан таъминлаш.

Ўқитувчилар томонидан ўқувчилар билан олиб бориладиган ўқув ишларининг тематик ва ҳар бир дарсга планлар тузиш ва уларни ўрганиш, контроль ижодий, лаборатория ва амалий ишлар, ўқув экскурсияларини ўтказиш ҳамда машғулотларда техника воситаларидан фойдаланишга доир режаларни ишлаб чиқиш.

Синфдан ва мактабдан ташқари тарбиявий ишлар.

Ўқувчилар жамоат ташкилотлари фаолиятига педагогик раҳбарлик.

Ухитувчиларнинг жамоатчилик фаоллигини тарбиялаш ва ривожлантириш бобида:

Ахлоқий тарбия.

Ватанпарварлик тарбияси.

Байналминал тарбияси

Ҳуқуқий тарбия.

Меҳнат тарбияси, касб танлаш.

Экологик тарбия.

Иқтисодий тарбия.

Эстетик тарбия. Санитария-гигиена маорифи каби масалаларни мактаб режасида белгилаш ўринлидир.

Иш режасининг-ўқувчилар билан олиб бориладиган синфдан ва мактабдан ташқари тарбиявий ишларни ташкил қилиш-бўлимида мактабда ўқувчилар ўртасида мавзуларда анжуманалар, кечалар, уткир зехинлилар мушоираси ва экскурсиялар ўтказиш, кино ва театрларга жамоа бўлиб бориш, завод ва фабрикаларда ишлаб чиқариш ветеранлари билан учрашувлар ташкил қилиш, деворий газеталар чиқаришни йўлга қўиш каби ишлар белгиланади.

Ўрта умумий таълим мактаблари иш режасидаги бу кичик бўлимчанинг энг муҳим вазифаси умуммактаб тарбиявий ишлар жамоасини ташкил этиш системасини очиб беришдан иборатдир. Умуммактаб жамоаси синфларнинг шунчаки йи/индисидан иборат бўлмай, балки бу жамоа бир неча ўқув йиллари давомида бутун педагогик жамоанинг катта куч-гайрат ишлатиши туфайли юзага келади. Мактабнинг иш режасидаги ота-оналар ва жамоатчилик билан ҳамкорликда олиб бориладиган ишлар- бўлимида ўқитувчиларнинг ота-оналар билан олиб бориладиган ишларнинг турли шакллари: ота-оналар мажлиси, ота-оналар билан гуруппа ва индивидуал тарзда суҳбат ва консультациялар, маҳалла ва аҳоли яшайдиган қишлоқларда, завод -фабрика ва қурилиш ташкилотларида олиб бориладиган турли тарбиявий мавзулардаги педагогик ташвиқот ва тарғибот ишлари ҳамда жамоатчилик ва ота-оналарнинг мактабга қачон ва қандай ёрдамини ташкил қилиш каби масалалар кўрсатилади.

Иш планидаги мактабнинг оталик ташкилоти билан ҳамкорликда олиб борадиган ишлари бўлимида мактаб биносини ремонт қилиш, ўқув кабинетларини жиҳозлаш ишига оталик ташкилотининг эътиборини жалб этиш, оталик ташкилотдаги ишчи ва хизматчилар учун турли тарбиявий темаларда суҳбатлар олиб бориш каби ишлар режалаштирилади.

Мактаб иш режасининг - мактаб кенгаши ва мактаб директори қошидаги йиғилиш-деган бўлимида, мактаб кенгаши ва директор қошидаги йиғилишнинг иш дастури кўрсатилади. Совет ишининг мавзуи ва мундарижаси аниқ кўрсатилади. Совет ишининг мавзуи мундарижаси аниқ кўрсатилади. Шу жойнинг ўзида кенгаш йиғилишларининг ўтказиш муддати ва кун тартиби, кенгашнинг мактабдаги методик бирлашмалар ва бошқа ташкилотлар билан алоқаси, бу бирлашмаларга раҳбарлик қилиш шаклларини кўрсатиш ўринли бўлади. Худди шунингдек, директор қошидаги йиғилишларнинг мавзуси, йиғилиш шакли, уни ўтказиш куни каби масалаларни ҳам мактаб директори мактаб иш режасининг шу бўлимида кўрсатиши мақсадга мувофиқ.

Иш режасининг-педагогик жараёни бошқариш ва назорат қилиш деб номланган бўлимида мактаб ишларини бошқариш ва педагогик жараёнда раҳбарлик қилишнинг асосий етакчи принципи N-демократиялаштириш ва инсонпарварлаштириш акидаси асосида раҳбарлик қилиш тадбирлари белгиланади. Мактаб ички назоратини тўғри (аниқ мавзу ва мақсад асосида)

амалга оширишга қаратилган ишлар, мактаб ички назоратининг шакл ва методлари, хусусан: ўқувчилар билимининг сифати ва ўқувчилар томонидан ўқув дастурларининг бажарилишини (дарсларга кириш ва таҳлил қилиш, лаборатория ва амалий ишлар, экскурсиялар: контроль ва ёзма ишлар, ишлаб чиқариш меҳнати, мактаб участкасидаги тажриба ишлари натижаларини

таҳлил қилиш: ўқувчилар билан индивидуал ишлашнинг аҳволини аниқлаш, дафтар тутиш, синф журналларида ўқувчилар билан кайд этиш ва баҳолаш: ўқув фанлари бўйича ўқувчилар билими, уларнинг кўникма ва малакалар даражаси: мактаб маъмуриятининг назорат ишлари: дарслик ўқув жиҳозлари ва бошқаларнинг қандай ҳолатда эканлигини (текшириш).

Факультативлар ишини назорат қилиш. Методий бирлашмалар, ўқитувчиларнинг ўз устида мустақил ишлашлари, синф раҳбари, кутубхоначилар, лабарантлар фаолиятини кузатиш. Мактаб ҳужжатларининг қай тартибда ёритилаётганлигини назорат қилиб бориш каби қатор масалаларни белгилаш муҳим аҳамият касб этади.

Шуни таъкидлаш керакки, педагогик жараёни бошқаришнинг муҳим объекти улгурмовчи ва икки йил бир синфда қолувчи ўқувчилар билан системали, аниқ мақсадга қаратилган иш олиб боришдир.

Режанинг мазкур бўлимида қуйидаги масалаларни ҳам кўрсатиш мумкин:

а) улгурмовчи, ёрдам талаб ўқувчиларни ўз вақтида аниқлаб олиш:

б) ана шундай ўқувчиларнинг тайёргарликларидаги камчилик ёки етишмовчиликларнинг характери ва сабабларини ўрганиш.

в) буш ўзлаштирувчи ва ўзлаштирмайдиган ўқувчиларнинг барча ёзма ишларини, фанлар бўйича берилган топшириқларни бажарилиши ва мазкур ўқувчиларнинг оғзаки жавобларини текшириб боришни таъминлаш:

г) улгурмовчи ва икки йил бир синфда қолувчи ўқувчилар билан гуруҳ ёки яккама-якка шаклда ўзлуксиз равишда ишлашни таъминлаш:

д) ана шундай ўқувчиларни ўзлаштирувчи ўқувчилар қаторига қушиб олиб бориш борасида ота-оналар ва улар ишлаб турган корхоналар билан ҳамкорликда олиб бориладиган ишларнинг самарали шакли ва методларини кидириб топиш каби қатор масалаларни белгилаш мақсадга мувофиқ бўлади.

Иш режасининг-мактабнинг молия-ҳўжалик ишлари деб аталган бўлимида мактабни шу ўқув йилида ва ундан кейинги даврда ўқув моддий базасини янада мустаҳкамлаш, давлат т омонидан ва оталик ташкилоти томонидан ажратилган маблағларни тўғри, мақсадга мувофиқ ҳолда сарфлаш, молиявий ҳисоб-китобларни тартибга солиш тадбирларини белгиланади.

Хулоса қилиб шуни айтиш керакки, мактабнинг иш режаларида ўқувчилар билан олиб бориладиган таълим-тарбия ишини такомиллаштириш, кадрлар малакасини ошириш, мактабнинг ўқув-моддий базасини мустаҳкамлаш, таълим-тарбия ишларининг долзарб масалаларига қаратилган турли мавзуларда семинарлар, анжуманлар ўтказиш, мактаб ўқитувчиларининг педагогик ўқишларини ташкил этиш каби масалаларни режалаштириш ҳозирги куннинг муҳим талабларидан биридир.

НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ:

1. Мактабни бошқаришда қандай омилларга суянамиз?
2. Бошқаришни қандай қоидаларини биласиз?

ТАЯНЧ ИБОРАЛАР:

Мактаб, раҳбар, бошқариш, режалаштириш, бошқариш омиллари, бошқариш қоидалари, мактаб самарадорлиги, директор, методист, истиқболли режа.

Фойдаланилган адабиётлар

1. И. А. Каримов “Баркамол авлод орзуси” Т., “Шарқ” 1999 й
2. Ўзбекистон Республикаси “Кадрлар тайёрлаш миллий Дастури” Т., 2000 й
3. Ў. Асқарова, М. Нишонов, М. Хайитбаев “Педагогика” Т., “Талқин” 2008 й
4. А. Тўхтабоев, А. Эралиев “Ташкилий ҳатти-ҳаракатлар” Андижон., “Хаёт” 2001 й
5. О. Мусурмонова “Маънавий кадриятлар ва ёшлар тарбияси” Т., “Ўқитувчи” 1990 й
6. Р. Мавлонова “Педагогика” Т., “Ўқитувчи” 2004 й